M. TULLII CICERONIS

DE W. Wordsworth

OFFICIIS

LIBRI TRES.

ITEM,

CATO MAJOR, sive de Senectute.

LAELIUS, sive de Amicitia.

PARADOXA.

SOMNIUM SCIPIONIS.

Ad Optimorum Exemplarium fidem recensiti.

LONDINI:

Typis J. ROBERTS, Impensis autem SOCIETATIS STATIONARIORUM.

MDCCXXVI.

R33847

M. Tullii Ciceronis
De
OFFICIIS,
Ad Marcum Filium.

LIB. I.

Argumentum *per* D. Eraſmum Roterod.

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, nè ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat, ſed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum philoſophiæ ſcientia conjungat. Deinde, quò eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officiis eſt, philoſophiæ partem, duobus potiſſimum nominibus commendat, vel quòd uſus ejus ad omnem vitæ rationem latiſſimè pateat, vel quòd hæc una ſit philoſophis omnibus inter ſe communis. Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſſimum ſequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: cùm Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officii quoque naturam ſubverterint.

QUanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, ídque Athenis, abundare oporret præceptis inſtitutíſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris authoritatem, & urbis; quorum alter te ſcientiâ augere poteſt, altera exemplis: tamen ut ipſe ad meam utilitatem

ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neq; id in philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriuſque orationis facultate: quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum adtulimus adjumentum hominibus noſtris, ut non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti, aliquantum ſe arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe hujus ætatis philoſophorum, & diſces quamdiu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te quantùm proficias non pœnitebit. Sed tamen noſtra leges, non multùm à Peripateticis diſſidentia (quoniam utriq; & Socratici, & Platonici eſſe volumus) De rebus ipſis utere tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profectò legendis noſtris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum exiſtimari velim. Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis; quod eſt oratoris proprium, aptè, diſtinctè, ornatè, dicere (quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi) ſi id mihi adſumo, videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non ſolùm orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui jam illos ferè æquârunt, ſtudioſe legas. Vis enim dicendi major eſt in illis: Sed hoc quoque colendum eſt æquabile & temperatum orationis genus, & id quidem nemini video Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequereturque & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantùm in utroque profecerimus, aliorum ſit judicium: utrumque certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare voluiſſet, graviſſimè & copioſiſſimè

simè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronunciare voluisset, ornatè splendidéque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele & Isocrate judico; quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo ordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ. Nam cùm multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copioséque à philosophis disputata, latissimè patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eóque colendo sita est vitæ honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; ídque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ità sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; tamen sunt à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis qui solam, aut ab iis qui

maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli, jampridem exploſa ſententia eſt. Qui tamen haberent jus ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officii inventionem aditus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & hac in quæſtione potiſſimùm Stoicos, non ut interpretes; ſed, ut ſolemus, è fontibus eorum, judicio arbitrióque noſtro, quantum, quóque modo videbitur, hauriemus.

PLacet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, antè definire, quid ſit officium: quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio, debet à definitione proficiſci, ut intelligatur quid ſit id, de quo diſputetur.

Quoniam non eſt ſimplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diviſione explicat duplici quidem verbis, ſed re eâdem. Facit autem e Stoicorum ſententia duo genera officiorum: Alterum quod perfectum vocant, éſtque cum fine boni conjunctum, neque in quemquam præterquam in ſapientem competit: Alterum medium, ſive inchoatum, quod pe ſe neque bonum ſit, neque malum, ſed ad uſum ali quem vitæ ſumitur: ut recte depoſitum reddere, per fecti ſit officii; depoſitum reddere, imperfecti: cu rectè niſi ſapiens nemo reddat, reddant autem ſimi & ſtulti. Divus autem Ambroſius prioris generis eſſ putat, quæ ſecundùm conſilia fiunt; poſterioris, qu ſecundùm præcepta: ut bene adminiſtrare rem, a inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, a perfectum.

Omn

OMnis de officio duplex eſt quæſtio. Unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus vitæ conformari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt: Omniáne officia perfecta ſint: num quod officium aliud alio majus ſit: & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum officium rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem commune καθῆκον vocant. Atque ea ſic definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant: medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur eſt, ut Panætio videtur, conſilii capiendi deliberatio. Nam, honeſtúmne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo conſiderando ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut conſultant ad vitæ commoditatem, jucunditatémque, ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id nécne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cùm pugnare videtur cum honeſto id quod videtur eſſe utile. Cum enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas contrà revocare ad ſe videtur, fit ut diſtrahatur deliberando animus, adferátq; ancipitem curam cogitandi. Hac

diviſione, (cùm præterire aliquid, maximum vitium in dividendo ſit) duo prætermiſſa ſunt. Nec enim ſolùm, utrùm honeſtum an turpe ſit, deliberari ſolet: ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius; itémque, duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ità, quam ille triplicem putavit eſſe rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter; tum pari ratione de utili; pòſt de comparatione eorum diſſerendum.

Ex veteris Academiæ & Stoicorum ſententia, qui ſummum bonum à natura proficiſci putant, & hoc ipſum eſſe beatè vivere, ſecundum naturam vivere, commemorat, quæ ſemina nobis natura inſeverit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente induſtriâ ac uſu, ad felicitatem, quo referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti ſtudium tuendi ſui indidit, id quod jure naturæ eſt homini cum pecudibus commune; vocaturque κατὰ φύσιν πρῶτον, id eſt, *ſecundùm naturam primum: conſequens eſt appetitus eorum quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non ſolum è corpore conſtabat, ſed etiam ex animo, ut totus eſſe poſſit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde diſciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiſcuntur.*

PRincipio, generi animantium omni eſt à natura tributum, ut ſe, vitam corpúſq; tueatur; declinétq; ea quæ nocitura videantur; omniáq; quæcunq; ad vivendum ſint neceſſaria, anquirat, & paret; ut paſtum, ut latibula, & alia generis ejuſdem. Commune autem animantium omnium eſt conjunctionis adpetitus procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè intereſt, quòd hæc tantùm, quantùm ſenſu movetur, ad id ſolum quod adeſt,

adeſt, quódq; præſens eſt, ſe accommodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, quod rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, cauſas rerum videt, earúmq; progreſſus & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adjungit atque adnectit futuras; facilè totius vitæ curſum videt, ad eámque degendam præparat res neceſſarias. Eadémque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ ſocietatem: ingeneràtq; inprimis præcipuum quemdam amorem in eos qui procreati ſunt: impellitque ut hominum cœtus & celebrationes eſſe & à ſe obiri velit; ob eaſque cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent & ad cultum & ad victum; nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, cæteríſq; quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exſuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimíſque hominis eſt propria veri inquiſitio atque inveſtigatio. Itaque cùm ſumus neceſſariis negotiis curíſque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere; cognitionémque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad beatè vivendum neceſſarium ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, ſimplex, ſincerúmq; ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta eſt adpetitio quædam principatûs, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit, niſi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ juſtè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarúmque rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ eſt rationíſque, quòd unum hoc animal ſentit quid ſit ordo, quid ſit quod deceat, in factis dictiſque qui modus. Itaque eorum ipſorum, quæ adſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura ratióq; ab oculis ad animum

transferens, multò etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſiliis factiſque conſervandum putat; cavétq; nè quid indecorè effœminatéve faciat; tum in omnibus & opinionibus & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honeſtum: quod etiamſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit; quódq; verè dicimus, etiamſi à nullo laudetur, naturâ eſſe laudabile. Formam quidem ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides, quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret ſapientiæ.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Juſtitia, Fortitudine, & Temperantia; ac de materia ſingularum.

SED omne quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perſpicientia veri ſolertiáq; verſatur; aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendóque ſuum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelſi atq; invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine & modo, in quo ineſt modeſtia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter ſe colligata atque implicita ſunt, tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: velut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam & prudentiam ponimus, ineſt indagatio, atque inventio veri; ejúſque virtutis hoc munus eſt proprium. Ut enim quiſque maximè perſpicit quid in re quaque veriſſimum ſit, quíque acutiſſimè & celerrimè poteſt & videre & explicare rationem; is prudentiſſimus & ſapientiſſimus ritè haberi ſolet. Quocirca huic, quaſi materia quam tractet & in qua verſetur, ſubjecta eſt veritas. Reliquis autem tribus virtutibus neceſſitates propoſitæ ſunt, ad eas res parandas tuendaſque, quibus

bus actio vitæ continetur; ut & ſocietas hominum conjunctióque ſervetur: & animi excellentia magnitudóque cùm in augendis opibus, utilitatibúſq; & ſibi & ſuis comparandis, tùm multò magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autem & conſtantia, & moderatio, & ea quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quemdam & ordinem adhibentes, & honeſtatem, & decus conſervabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quid ſequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honeſti naturam vimq; diviſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maximè naturam adtingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honeſto, duo vitia vitanda ſunt: Unum, nè incognita pro cognitis habeamus, híſque temerè aſſentiamus: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad conſiderandas res, & tempus, & diligentiam. alterum eſt vitium, quòd quidam nimis magnum ſtudium, multamq; operam, in res obſcuras atq; difficiles conferunt, eaſdemque non neceſſarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ curæq; ponetur, id jure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipſi cognovimus, multos in dialectica, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri inveſtigatione verſantur; cujus ſtudio à rebus gerundis abduci, contra officium eſt. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit:

à qua

à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multiq; dantur ad ſtudia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cogitationis, etiam ſine opera noſtra, continere. Omnis autem cogitatio motúſque animi, aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis & pertinentibus ad bene beatéque vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ cognitioniſq; verſatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Juſtitia.

DE tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio, quâ ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. Cujus partes duæ ſunt: juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut nè cui quis noceat, niſi laceſſitus injuria: deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis ut ſuis. Sunt autem privata nulla naturâ, ſed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur; Tuſculanus, Tuſculanorum. Similíſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cujuſq; fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quiſq; teneat: ex quo ſi quis ſibi adpetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam (ut præclarè ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ortúſq; noſtri partem patria vendicat, partem amici; atq; ut placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ eſſe generatos, ut ipſi inter ſe aliis alii prodeſſe poſſent: in hoc naturam

tam debemus ducem ſequi, & communes utilitates in medium adferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines ſocietatem.

Fides juſtitiæ fundamentum, ab etymologia.

FUndamentum eſt autem juſtitiæ fides, id eſt, dictorum conventorumq; conſtantia & veritas: ex quo, quamquam hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſè exquirunt unde verba ſint ducta, credamúſque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem.

Duo injuſtitiæ genera, ut juſtitiæ: & unde oriantur.

SED injuſtitiæ genera duo ſunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant injuriam. Nam qui injuſtè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quaſi manus adferre videtur ſocio. Qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ; tam eſt in vitio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam deſerat. Atq; illæ quidem injuriæ quæ nocendi causâ de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur: ut cùm is qui nocere alteri cogitat, timet nè, niſi id fecerit, ipſe aliquo adficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiſcantur ea quæ concupiverunt: in quo vitio latiſſimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cùm ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus, in iis pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei qui in republica princeps vellet eſſe, cujus fructibus exercitum alere non

non poſſet. Delectant etiam magnifici adparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copia ; quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda ; ſed fugienda ſemper injuria eſt. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos juſtitiæ capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderunt. Quod enim eſt apud Ennium, *Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt*; id latiùs patet. Nam quidquid ejuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæſaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quòd in maximis animis, ſplendidiſſimíſque ingeniis plerumque exiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum eſt, ne quid in eo genere peccetur.

Injuria alia aliâ levior.

SED in omni injuſtitia permultum intereſt, utrùm perturbatione aliquâ animi, quæ plerumque brevis eſt, & ad tempus; an conſultò, & cogitata fiat injuria. Leviora enim ſunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt.

Cauſas recenſet, unde ſecundum injuſtitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem deſenſionis, deſerendiq; officii plures ſolent eſſe cauſæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt : aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ, aut

ſuis

ſuis ſtudiis quibuſdam, occupationibúſve ſic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, deſertos eſſe patiantur. Itaque videndum eſt, ne non ſatis ſit id, quod apud Platonem eſt in Philoſophos dictum; „quod in veri inveſtigatione verſentur; „ quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de „ quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant, & „ pro nihilo ducant, propterea juſtos eſſe!" Nam alterum juſtitiæ genus adſequuntur, inferendâ ne cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent, deſerunt. Itaque eos ad Rempublicam ne acceſſuros quidem putant, niſi coactos; æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipſum ità juſtum eſt, quod rectè fit, ſi eſt voluntarium. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui altero injuſtitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injuſtitiæ propoſitis, adjunximus cauſas utriuſq; generis, eaſque res antè conſtituimus, quibus juſtitia continetur; facilè quod cujuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos valde amabimus, judicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum: quamquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil à ſe alienum putat.* Sed tamen quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut adverſa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quaſi longo intervallo interjecto videmus: aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites æquum ſit an iniquum: æquitas enim lucet ipſa per ſe, dubitatio cogitationem ſignificat injuriæ.

Docet officia pro circumſtantiis variari, & quod officioſum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis; ſi aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium eſſe, nimium inhærere juris apicibus.

SED incidunt ſæpe tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna eſſe juſto homine, eóque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiúntque contraria: ut, reddere depoſitum, promiſſum facere; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea migrare interdum, & non ſervare, ſit juſtum. Referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta juſtitiæ: primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati ſerviatur. Ea cùm tempora commutantur, commutatur officium: & non ſemper eſt idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conventum, ut id effici ſit inutile, vel ei cui promiſſum ſit, vel ei qui promiſerit. Nam ſi (ut in fabulis eſt) Neptunus quod Theſeo promiſerat, non feciſſet; Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis (ut ſcribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſunt iis quibus promiſeris inutilia: nec, ſi plus tibi noceant quam illi proſint cui promiſeris. Contra officium eſt, majus non anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te cuipiam advocatum in rem præſentem eſſe venturum, atq; interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere quod dixeris: magiſq; ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Jam illis promiſſis non ſtandum eſſe quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiſerit? Quæ quidem pleraq; jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

In

In juridicialibus officiis æquitas ſpectanda, non verbis inhærendum.

EXſiſtunt etiam ſæpe injuriæ calumniâ quadam, & nimis callidâ, ſed malitioſâ, juris interpretatione. Ex quo illud, ſummum jus, ſumma injuria, factum eſt jam tritum ſermone proverbium. Quo in genere etiam in repub. multa peccantur: ut ille, qui, cùm triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum eſſent pactæ, non noctium induciæ. Nec noſter quidem probandus, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium, nihil enim præter auditum habeo, arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus à ſenatu datum, cum ad locum veniſſet, cum utriſque ſeparatim locutum, ne cupidè quid agerent, ne appetenter; atque ut regredi, quàm progredi mallent. Id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt. Itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem eſt, non judicare; quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam adverſus eos ſervanda, à quibus injuriam acceperis. Eſt enim ulciſcendi & puniendi modus. Atque haud ſcio, an ſatis ſit, eum, qui laceſſierit, injuriæ ſuæ pœnitere: ut & ipſe nè quid tale poſthac, & ceteri ſint ad injuriam tardiores.

Juſt. communitas.

Hactenus de civili juſtitia, nunc de bellicis officiis. Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia ſunt hæc: Ut non niſi juſtis de cauſis ſuſcipiantur: nec inferantur niſi rebus repetitis: niſi ſolemniter denuntiata: ut ritè gerantur, nè ſæviatur ſupra modum in victos: humanius etiam, qui ſe dedunt, recipiantur: fides hoſti etiam pri-

vatim præſtetur, non modò in conventis ſolennibus. Propria vero ſunt illa, ut cum hoc hoſtium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his, qui vitam noſtram petunt, ſeveriùs.

ATque in rep. maximè conſervanda ſunt jura belli. Nam cum ſint duo genera decertandi: unum per diſceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conſervandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt: ut majores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditùs ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo aliquid ſecutos, opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Meâ quidem ſententiâ, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. In quo ſi mihi eſſet obtemperatum, etſi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cùm iis, quos vi deviceris, conſulendum eſt, tum ii, qui, armis poſitis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt. In quo tantopere apud noſtros juſtitia culta eſt, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent, more majorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſimè feciali populi Romani jure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante ſit & indictum. Poppillius imperator tenebat provinciam; in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Poppillio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem

dem legione militabat, dimiſit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Poppillium ſcripſit, ut, ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento: quia, priore amiſſo, jure cum hoſtibus pugnare non poterat. Adeo ſumma erat obſervatio in bello movendo. Marci quidem Catonis ſenis epiſtola eſt ad M. filium, in qua ſcripſit: ſe audiſſe, eum miſſum factum eſſe à Conſule, cùm in Macedonia Perſico bello miles eſſet. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus eſſe, qui miles non ſit, pugnare cum hoſte. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis vocaretur, lenitate verbi triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud majores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ: aut ſtatus dies cum hoſte. Itémque: adverſus hoſtem æterna auctoritas. Quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt? eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellari? Quamquam id nomen durius jam effecit vetuſtas: à peregrino enim jam receſſit & propriè in eo, qui arma contra ferret, remanſit. Cum verò de imperio decertatur, bellóque quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulò ante juſtas cauſas eſſe bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria propoſita eſt, minùs acerbè gerenda ſunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor: cum altero certamen honoris & dignitatis eſt: cum altero capitis & famæ. Sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi; crudelis Hannibal, reliqui juſtiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara ſententia eſt.

Nec mî aurum poſco, nec mî pretium dederitis,
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.
Voſne velit, an me regnare hera; quidve ferat fors,
Virtute experiamur: & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum eſt:
Dono, ducite, doque, volentibus cum magnis diis.

Regalis ſanè & digna Æacidarum genere ſententia. Atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides conſervanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam miſſus eſſet, jurâſſétque ſe rediturum, primùm, ut venit, captivos reddendos in ſenatu non cenſuit: deinde, cùm retineretur à propinquis, & ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quàm fidem hoſti datam fallere. [*Secundo autem Punico bello poſt Cannenſem pugnam, quos decem Hannibal Romam adſtrictos miſit jurejurando ſe redituros eſſe, niſi de redimendis iis, qui capti erant, impetrâſſent: eos omnes cenſores, quoad quiſque eorum vixit, qui pejeraſſent, in ærariis reliquerunt: nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cùm enim Hannibalis permiſſu exiſſet de caſtris, rediit, paulò pòſt, quòd ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus è caſtris, jurejurando ſe ſolutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum eſt juſtitiæ in hoſtem à majoribus noſtris conſtitutum. Cùm à Pyrrho perfuga ſenatui eſt pollicitus, ſe venenum regi daturum, & eum necaturum: ſenatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ità nè hoſtis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, interitum cum ſcelere approbavit.*] Ac de bellicis quidem officiis ſatis dictum eſt. Meminerimus autem etiam adverſus infimos juſtitiam eſſe

eſſe ſervandam. Eſt autem infima conditio & fortuna ſervorum: quibus, non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis: operam exigendam, juſta præbenda. Cùm autem duobus modis, id eſt, aut vi, aut fraude fiat injuria; fraus, quaſi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque homine alieniſſimum: ſed fraus, odio digna majore. Totius autem injuſtitiæ nulla capitalior eſt, quàm eorum, qui, cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni eſſe videantur. De juſtitia ſatis dictum eſt.

De liberalitate, ſecunda juſtitiæ parte, quam tamen Ariſtoteles modeſtiæ videtur annectere, in qua tria potiſſimum ſpectanda docet Cicero. Primum, ne quid demus, quod accipienti ſit nociturum; néve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honeſtâ benevolentiâ proſequuntur, aut quibuſcum nobis aliquod ſocietatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti ſunt; quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Poſtremo, ſocietatis humanæ gradus à ſummo fonte repetens, inter ſe componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præſtetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentiſſimè ſcripſit.

DEinceps, ut erat propoſitum, de beneficentia ac liberalitate dicatur, quâ quidem nihil eſt naturæ hominis accommodatius; ſed habet multas cautiones. Videndum eſt enim primùm, ne obſit benignitas, & iis ipſis, quibus benignè videbitur fieri, & ceteris: deinde, nè major benignitas ſit, quam facultates: tum ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim eſt juſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle videantur, non benefici, neque liberales, ſed

pernicioſi adſentatores judicandi ſunt: & qui aliis nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia, ut ſi in ſuam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur. Hiq; arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quâcumque ratione. Id autem tantum abeſt officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullæ, & C. Cæſaris pecuniarum tranſlatio à juſtis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil eſt enim liberale, quod non idem juſtum. Alter erat locus cautionis, nè benignitas major eſſet, quàm facultates: quòd, qui benigniores volunt eſſe, quàm res patitur, primum in eo peccant, quòd injurioſi ſunt in proximos: quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſque non tam naturâ liberales, quàm quâdam gloriâ ductos, ut benefici videantur facere multa, quæ proficiſci ab oſtentatione magis, quàm à voluntate videantur. Talis autem ſimulatio, vanitati eſt conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in benficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores ejus erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac ſocietas vitæ, & ad noſtras utilitates officia ante conlata: quæ, ut concurrant omnia, optabile eſt: ſin minùs, plures cauſæ majoréſque ponderis plus habebunt.

Mores non ad exactam illam ſapientis Stoici rationem ſpectandos, ſed civilem virtutis imaginem.

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque ſapientibus, ſed cum iis in quibus præclare agitur ſi ſunt ſimulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis adpareat: colendum autem eſſe ità quemque maxime, ut quiſque maxime his virtutibus leniorибus erit ornatus, modeſtiâ, temperantiâ, hac ipsâ, de qua jam multa dicta ſunt, juſtitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto ac ſapiente ferventior plerumque eſt: illæ virtutes virum bonum videntur potius adtingere. Atque hæc in moribus.

Quomodo conſideranda ſit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur: ſed benevolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius, & conſtantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIN erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia, major quædam cura adhibenda eſt. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis neceſſarium eſt. Quod ſi ea, quæ utenda acceperis, majore menſurâ, ſi modo poſſis, jubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? an imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt? Etenim

ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eos eſſe debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis ſint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in noſtra poteſtate eſt: non reddere viro bono non licet, modo id facere poſſit ſine injuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quiſque animo, ſtudio, benevolentiâ fecerit, ponderandum eſt. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, ſine judicio, vel morbo, in omnes, vel repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non ſunt habenda, atque ea, quæ judicio, conſideratè, conſtantérque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, ſi cetera paria ſint, hoc maxime officii eſt, ut quiſq; maxime opis indigeat, ita ei potiſſimum opitulari: quod contra fit à pleriſque. A quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſerviunt.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primùm de ſocietate univerſali omnium mortalium.

OPtimè autem ſocietas hominum conjunctioque ſervabitur, ſi, ut quiſque erit conjunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferatur. Sed quæ naturâ principia ſint communitatis, & ſocietatis humanæ, repetendum altius videtur. Eſt enim primum, quod cernitur in univerſi generis humani ſocietate. Ejus autem vinculum eſt, ratio & oratio, quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, judicando conciliat inter ſe homines, conjungitque naturali quadam ſocietate. Neque ullâ re longius abſumus à natura ferarum, in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus,

dicimus, ut in equis, in leonibus: juſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis & orationis expertes. Ac latiſſime quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes, ſocietas hæc eſt: in qua omnium rerum, quas ad communem hominum uſum natura genuit, eſt ſervanda communitas: ut quæ deſcripta ſunt legibus & jure civili, hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutum: e quibus ipſis cetera ſic obſerventur, ut in Græcorum proverbio eſt: Amicorum eſſe omnia communia. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis ejus, quod ab Ennio poſitum in una re transferri in permultas poteſt:

Homo, qui erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipſi lucet, cum illi accenderit.

Una ex re ſatis præcipit, ut quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo ſunt illa communia: non prohibere aqua profluente; pati ab igne ignem capere, ſi quis velit; conſilium fidele deliberanti dare; quæ ſunt iis utilia, qui accipiunt, danti non moleſta. Quare & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem adferendum. Sed quoniam copiæ parvæ ſingulorum ſunt, eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo, vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennii finem, Nihilominus ipſi lucet; ut facultas ſit, quâ in noſtros ſimus liberales. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominum. Ut enim ab infinita illa diſcedatur, propior eſt ejuſdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur: interius etiam eſt, ejuſdem eſſe civitatis. Multa enim ſunt civitatibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, ſuffragia, conſuetudines

tudines præterea, & familiaritates, multiſque cum multis res rationéſque contractæ. Arctior vero conligatio eſt ſocietatis propinquorum. Ab illa enim immenſa ſocietate humani generis in exiguum anguſtumque concluditur. Nam cum ſit hoc naturâ commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima ſocietas in ipſo conjugio eſt: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem eſt principium urbis, & quaſi ſeminarium reip. Sequuntur fratrum conjunctiones: poſt conſobrinorum, ſobrinorumque, qui cum una domo jam capi non poſſint, in alias domos, tamquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & ſoboles origo eſt rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit homines caritate. Magnum eſt enim eadem habere monumenta majorum, iiſdem uti ſacris, ſepulcra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate conjuncti. Illud enim honeſtum (quod ſæpe dicimus) etiam ſi in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad ſe alliciat, faciatque ut eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur; tamen juſtitia, & liberalitas id maxime efficit. Nihil autem eſt amabilius, nec copulatius, quàm morum ſimilitudo bonorum. In quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædemque voluntates, in his fit, ut æque quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo, efficiturque id, quod Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: quæ & mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firmâ devinciuntur ſocietate. Sed cum omnia ratione animoque luſtrâris, omni-

ni ſocietatum nulla eſt gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum rep. eſt unicuique noſtrûm: cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium caritates patria una complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior eorum immanitas, qui lacerârunt omni ſcelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes ſint patria & parentes, quorum beneficiis maximis obligati ſumus: proximi liberi, totaque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium; deinceps bene convenientes propinqui, quibuſcum etiam communis plerumque fortuna eſt. Quamobrem neceſſaria præſidia vitæ debentur iis maximè, quos antè dixi: vita autem victuſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam obiurgationes, in amicitiis vigent maximè; eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum conjugavit.

Liberalitatis officia non ſolùm ab his gradibus ſocietatis, ſed etiam ab aliis circumſtantiis ſpectari oportere.

SED in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maximè neceſſe ſit, & quid quiſque vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ità non iidem erunt neceſſitudinum gradus, qui temporum; ſuntque officia, quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in fructibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At, ſi lis in judicio ſit, propinquum potiùs & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo exercitatióque capienda,

pienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut facimus ipsi: sed rei magnitudo usum quoque, exercitationémque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimùm in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad lævam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè disserit Cicero.

INtelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno elatóque, humanásque res despiciente factum sit. Itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem; Illa virago viri. Et si quid ejusmodi: *Salmaci da spolia sine sudore & sanguine.*

Con-

contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortèr excellentérque gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cnæus & Publius Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesque alii: maximéque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu fere militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

SED ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si justitiâ vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modo id virtutis non est, sed potiùs immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis, & malitiâ laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod justitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: non solum, inquit, scientia, quæ est remota à justitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes, magnanimos, eosdem bonos, & simplices, veritatis amicos, miniméque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia, & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi; sic, ut quisq;

animi

animi magnitudine maximè excellit, ità maximè vult princeps omnium, vel potiùs ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cùm præſtare omnibus concupieris, ſervare æquitatem, quæ eſt juſtitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque diſceptatione vinci ſe, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Exſiſtúntque in rep. plerumque largitores, & factioſi, ut opes quàm maximas conſequantur, & ſint vi potiùs ſuperiores, quàm juſtitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum eſt enim tempus, quod juſtitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo, honeſtum illud, quod maximè natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria judicat: principémque ſe eſſe mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillimè autem ad res injuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo, & gloriæ cupiditate. Qui locus eſt ſane lubricus, quòd vix invenitur, qui, laboribus ſuſceptis, periculiſque aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

Vera magnanimitas duabus in rebus potiſſimum ſita: in contemnendis tum proſperis, tum adverſis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cùm perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum, decorúmque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullíque neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut, cùm ità ſis adfectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, ſed & vehementer arduas, plenáſque laborum, & peri-

periculorum cùm vitæ, tum multarum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum ſplendor omnis, & amplitudo, addo etiam utilitatem, in poſteriore eſt: cauſa autem & ratio efficiens magnos viros eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum judices, & omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea, quæ eximia pleriſq; & præclara videntur, parva ducere: eaque ratione ſtabili firmâque contemnere, fortis animi, magnique ducendum eſt: & ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunâque verſantur, ita ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæque conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui invictum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda; & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim eſt tam anguſti animi, tamque parvi, quam amare divitias: nihil honeſtius, magnificentiuſque, quam pecuniam contemnere, ſi non habeas: ſi habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ; ut tranquillitas & ſecuritas adſit, quæ adfert cùm conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis ſe removerint, ad otiumque perfugerint. In his & nobiliſſimi philoſophi, longeque principes, & quidam homines ſeveri & graves,

vitanda

nec

nec populi, nec principum mores ferre potuerunt; vixeruntque nonnulli in agris, delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod regibus, ut ne quâ re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium eſt, ſic vivere ut velis. Quare, cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otioſis: alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant: alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & parvo. In quo neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia: ſed & facilior, & tutior, & minus aliis gravis aut moleſta, vita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui ſe ad remp. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forſitan concedendum ſit, remp. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ ſeſe dediderunt: & iis, qui aut valitudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causâ impediti, à repub. receſſerunt, cum ejus adminiſtrandæ poteſtatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla ſit cauſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ pleriq; mirentur, imperia, & magiſtratus, iis non modo non laudi, verùm etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed videntur labores, & moleſtias tum offenſionum, tum repulſarum, quaſi quamdam ignominiam timere & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum ſibi conſtent: voluptatem ſeveriſſime contemnant, in dolore ſint molliores: gloriam negligant, frangantur infamiâ: atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiſcendi magiſtratus, & gerenda reſp. eſt. nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem remp. nihilo minus, quam philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda

ſit

ſit rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi, atque ſecuritas: ſi quidem nec anxii futuri ſunt, & cum gravitate conſtantiâque victuri. Quæ eò faciliora ſunt philoſophis, quò minùs multa patent in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quò minùs multis rebus egent: & quia, ſi quid adverſi eveniat, tam graviter cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſa majores motus animorum concitantur, majoráque efficienda remp. gerentibus, quàm quietis: quò magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo conſideret, quàm illa res honeſta ſit: ſed etiam ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſiderandum eſt, nè aut temere deſperet propter ignaviam: aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius quam aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.

Longe fortius eſſe civilibus in rebus quam bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de ſe.

SED cum plerique arbitrantur res bellicas majores eſſe, quàm urbanas: minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæſierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniiſque plerumque contingit: eôque magis, ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem ſi volumus judicare, multæ res exſtiterunt urbanæ majores, clarioréſq; quam bellicæ. Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, & ſit ejus nomen, quam Solonis, illuſtrius, citetúrque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis ei, quo primum conſtituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud, judicandum eſt. Illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit civitati: hoc conſilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervan-

tur. Et Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adjuverit: at ille vere, ab ſe adjutum Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio ſenatûs ejus, qui à Solone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſania, Lyſandróque dicere: quorum rebus geſtis quamquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur, tamen nè minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & diſciplinæ conferendi ſunt. Quinetiam ob has ipſas cauſas & parentiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cùm verſaremur in rep. Qu. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Africanus, ſingularis & vir & imperator, in exſcindenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica privatus, cùm Ti. Gracchum interemit. quamquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione, adtingit etiam bellicam, quoniam vi manuque confecta eſt: ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quod invadi ſolere ab improbis, & invidis audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus, nonne togæ arma ceſsêre? neque enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus otium. Ita conſiliis diligentiâque noſtrâ celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta umquam in bello tanta? qui triumphus conferendus? Licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompejus, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, fruſtra ſe triumphum tertium deportaturum

rum fuiſſe, niſi meo in remp. beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergò domeſticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, ſtudiíque ponendum eſt. Omnino illud honeſtum, quod ex animo excelſo magnificóque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum eſt, ut obedire conſilio rationíque poſſit in exſequendis negotiis, & in labore tolerando. Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem adferunt, qui togati reip. præſunt, quàm qui bellum gerunt. Itaque eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, nonnunquam etiam inlata: ut M. Catonis bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo: ſed cavendum, ne id bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ità ſuſcipiatur, ut nihil aliud niſi pax quæſita videatur. Fortis verò & conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; ſed præſenti animo uti & conſilio, nec à ratione diſcedere: quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni eſt, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè conſtituere, quid accidere poſſit in utramque partem: &, quid agendum ſit, cùm quid evenerit: nec committere, ut aliquando dicendum ſit, *non putâram*. Hæc ſunt opera magni animi & excelſi, & prudentiâ conſilioque fidentis. Temere autem in acie verſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam & belluarum ſimile eſt. Sed cum tempus neceſſitáſque poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſervituti turpitudiníque anteponenda.

Alienum eſſe ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

DE evertendis autem, diripiendiſque urbibus valde conſiderandum eſt, nè quid temerè, nè quid crudeliter. Idque eſt viri magnanimi, rebus agitatis, punire ſontes, multitudinem conſervare, in omni fortuna recta atque honeſta retinere.

Pericula quatenus viro forti ſuſcipienda.

UT enim ſunt, quemadmodum ſuprà dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponant: ſic reperies multos, quibus periculoſa & callida conſilia quietis cogitationibus & ſplendidiora, & majora videantur. Numquam omnino periculi fugâ committendum eſt, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, nè offeramus nos periculis ſine cauſa: quo nihil poteſt eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leviter ægrotantes leniter curant: gravioribus autem morbis periculoſas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempeſtatem adverſam optare, dementis eſt: ſubvenire autem tempeſtati quavis ratione, ſapientis: eóque magis, ſi plus adipiſcare re explicatâ boni, quam addubitatâ mali.

Dividit actiones, quæ adferunt periculum, & docet quid agendum ſit.

PEriculoſæ autem rerum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim reip. Itémque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in diſcrimen vocantur. Promtiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quam ad communia, dimicaréq; paratiùs de honore, & gloriâ, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi ſunt, qui non modò pecuniam, ſed vitam etiam profundere pro patria parati eſſent: iidem gloriæ jacturam nè minimam quidem facere vellent, nè rep. quidem poſtulante: ut Calli-

Callicratidas, qui cùm Lacedæmoniorum dux fuiſſet Peloponneſiaco bello, multáq; feciſſet egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſſis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit, Lacedæmonios, claſſe illâ amiſsâ, aliam parare poſſe: ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: illa peſtifera, quâ, cùm Clembrotus, invidiam timens, temere cùm Epaminonda conflixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Maximus meliùs? de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando reſt ituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtque, magiſque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam in rebus urbanis. Sunt enim qui quod ſentiunt, etſi optimum ſit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

Officia illorum qui rempublicam gerunt.

OMnino qui reip. præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem civium ſic tueantur, ut quæcumq; agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: alterum, ut totum corpus reip. curent: nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Ut enim tutela, ſic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa eſt, gerenda eſt. Qui autem parti civium conſulunt, partem negligunt, rem perniciosiſſimam in civitatem inducunt, ſeditionem atque diſcordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii ſtudioſi optimi cujuſque videantur, pauci univerſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ: in noſtra rep. non ſolùm ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella civilia:

quæ gravis, & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet, atque oderit: tradétque se totum reipub. neque opes, aut potentiam consectabitur, totámque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninóq; ita justitiæ honestatique adhæresçet, ut, dum eâ conservet, quamvis graviter offendat, mortémque oppetat potiùs, quàm deserat illa, quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contrà officium esse magnanimi.

MIserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio: de qua præclarè apud eumdem est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potiùs remp. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idémque præcepit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo judicio tueri rempub. velint: qualis fuit inter P. Africanum, & Qu. Metellum sine acerbitate dissensio.

Iræ moderari, proprium fortitudinis.

NEC verò audiendi, qui graviter irascendum inimicis putabunt, ídque magnanimi & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate, atq; clementiâ. In liberis vero populis, & in juris æquabilitate exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ità probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur reip. causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

In

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

OMnis autem & animadverſio & caſtigatio contumeliâ vacare debet: neque ad ejus, qui punitur, aliquem, aut verbis caſtigat, ſed ad reipub. utilitatem referri. Cavendum eſt etiam, ne major pœna, quàm culpa ſit: & ne iiſdem de cauſis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè eſt ira in puniendo. Numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis; & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda eſt: optandúmque ut ii, qui præſunt reip. legum ſimiles ſint, quæ ad puniendum non iracundiâ, ſed æquitate ducuntur.

Magnanimi eſt, neque ſecundis rebus inſoleſcere, neque dejici adverſis.

ATque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, faſtidium, arrogantiámque magno opere fugiamus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, levitatis eſt: præclaráque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eadémque frons, ut de Socrate, item de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis, & gloriâ ſuperatum à filio: facilitate & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent ut quanto ſuperiores ſumus, tantò nos geramus ſummiſſiùs. Panætius quidem Africanum auditorem, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere, ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate

rocitate exſultantes domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti : ſic homines ſecundis rebus effrenatos, ſibique præfidentes, tamquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémq; fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maximè eſt utendum conſilio amicorum, hiſq; major etiam, quam antè, tribuenda auctoritas. Iiſdémque temporibus cavendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus : in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, ut juré laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Officia magnanimi in otio honeſto.

ILlud autem ſic eſt judicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui rẽp. regant, quod earum adminiſtratio latiſſimè pateat, ad plurimóſque pertineat. Eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in vita otioſa, qui aut inveſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeſéque ſuarum rerum finibus continerent : aut interjecti inter philoſophos, & eos,qui remp. adminiſtrarent, delectarentur re ſuâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus uſu ſuos : potiúſque & amicis impartientes, & reip. ſi quando uſus eſſet. Quæ primum bene parata ſit, nullo neque turpi quæſtu, neque odioſo : tum quam plurimis, modo dignis, ſe utilem præbeat : deinde augeatur ratione, diligentiâ, parſimoniâ : nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc præſcripta ſervantem licet magnificè, graviter, animoſéque vivere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEM-

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons temperantia, quam Ariſtoteles moderationem eſſe putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gulæ & inguinis voluptates verſantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus eſt caput, ut cupiditas rationi pareat, ſicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum a natura, ac cæteris circumſtantiis ducatur, omneque vitæ officium cohoneſtet, divinitus tradit Cicero.

SEquitur, ut de una reliqua parte honeſtatis dicendum ſit: in qua verecundia, & quaſi quidam ornatus vitæ temperantia, & modeſtia, omniſq; ſedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latinè decorum poteſt: Græcè enim πρέπον dicitur. Hujus vis ea eſt, ut ab honeſto non queat ſeparari. Nam & quod decet, honeſtum eſt, & quod honeſtum eſt, decet. Qualis autem differentia ſit honeſti & decori, facilius intelligi, quàm explanari poteſt. Quidquid eſt enim, quod deceat, id tum adparet, cùm antegreſſa eſt honeſtas.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio ſitum eſt; & ſpeciale, quod temperantia proprie conſequitur. Divus Ambroſius generale decorum accipit, quod ex harmonia & conſenſu omnium inter ſe virtutum exiſtit, quale relucet in concordia univerſitatis: ſpeciale, quod in una quapiam parte reluceat, potiſſimum tamen in temperantia.

ITaque non ſolum in parte hac honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, adparet. Nam & ratione uti atque oratione prudenter, & agere quod agas conſideratè: omnique in re quid ſit veri, videre

dere, & tueri decet: contráq; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare & mente esse captum. Et justa omnia, decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter animóque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non reconditâ quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam idq; intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis à virtute potest, quam re, separari. Ut venustas & pulcritudo corporis secerni non potest à valitudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia adpareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi existimare possumus ex eo decoro, quod Poetæ sequuntur, de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque personâ dignum est, & fit, & dicitur. Ut, si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint dum metuant ----- aut,
Natis sepulcro ipse est parens:

Indecorum videretur: quod eos fuisse justos accepimus. At Atreo dicente, plausus excitantur. Est enim

enim digna perſonâ oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat, ex perſona judicabunt. Nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia præſtantiâq; animantium reliquarum. Quocirca poetæ in magna varietate perſonarum, etiam vitioſis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint, cúmque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adverſus homines geramus: efficitur, ut & illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quàm latè fuſum ſit, adpareat: & hoc, quod ſpectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulcritudo corporis aptâ compoſitione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipſo, quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in vita, movet adprobationem eorum, quibus cum vivitur, ordine, & conſtantiâ, & moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reverentia adverſus homines, & optimi cujuſque, & reliquorum. Nam negligere quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolùm arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem quod differat, in hominum ratione habenda, inter juſtitiam & verecundiam. Juſtitiæ partes ſunt non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum ſecundùm naturam eſſe, & cùm in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

OFficium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad convenientiam, conſervationémque naturæ: quam ſi ſequemur ducem, numquam aberrabimus: ſequemúrque & id, quod acutum, & perſpicax natura eſt:

eſt : & id, quod ad hominum conſociationem accommodatum : & id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. Neque enim ſolùm corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.

Fontem omnis eſſe modeſtiæ, ut appetitus pareat rationi : At hunc ipſum putat Ambroſius, omnium officiorum primarium eſſe fontem.

DUplex eſt enim vis animorum, atque naturæ: una pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit : altera in ratione, quæ docet, & explanat, quid faciendum fugiendúmve ſit. Ità fit, ut ratio præſit, adpetitus obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentiâ : nec verò agere quidquam, cujus non poſſit cauſam probabilem reddere. Hæc eſt enim ferè deſcriptio officii. Efficiendum autem eſt, ut adpetitus rationi obediant, eámque neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deſerant : ſíntque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis conſtantia, omniſq; moderatio. Nam qui adpetitus longiùs evagantur,& tanquam exſultantes ſive cupiendo ſive fugiendo,non ſatis à ratione retinentur,hi ſine dubio finem, & modum tranſeunt. Relinquunt enim,& abjiciunt obedientiam,nec rationi parent,cui ſunt ſubjecti lege naturæ : à quibus non modò animi perturbantur, ſed etiam corpora. Licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliquâ, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimiâ geſtiunt : quorum omnium vultus, voces, motus, ſtatúſque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) adpetitus omnis contrahendos ſedandóſque, excitandámque animadverſionem,

madverſionem, & diligentiam, ut nè quid temere, ac fortuitu, inconſideratè, negligentérque agamus. Neque enim ità generati à natura ſumus, ut ad ludum, & jocum facti eſſe videamur: ſed ad ſeveritatem potius, & ad quædam ſtudia graviora atque majora. Ludo autem & joco uti illo quidem licet: ſed ſicut ſomno & quietibus ceteris, tum cùm gravibus ſeriiſque rebus ſatisfecerimus. Ipſúmque genus jocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum & facetum eſſe debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, ſed eam, quæ ab honeſtis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

De ſcurrilitate & facetia.

DUplex omnino eſt jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnum: alterum, elegans, urbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modò Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multáque multorum facetè dicta: ut ea, quæ à ſene Catone collecta ſunt, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui & illiberalis joci. Alter eſt, ſi tempore fit, ac remiſſo animo, homine dignus: alter nè libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas.

Honeſti lusûs modum eſſe quendam.

LUdendi etiam eſt quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatíque voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi, honeſta exempla ludendi.

Animi delectatio ab honeſtis ſtudiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina ſit, aut planè rejicienda, aut quàm parciſſime adhibenda.

SED pertinet ad omnem officii quæſtionem ſemper in promptu habere, quantùm natura hominis pecudibus, reliquíſque belluis antecedat. Illæ nihil ſentiunt, niſi voluptatem, ad eámque feruntur omni impetu. Hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando, ſemper aliquid aut anquirit, aut agit, videndique & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam ſi quis eſt paulò ad voluptates propenſior, modò nè ſit ex pecudum genere, (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat, & diſſimulat adpetitum voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatìs eſſe dignam hominis præſtantiâ, eámque contemni & rejici oportere. Sin ſit quiſquam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe ejus fruendæ modum. Itaque victus cultúſque corporis ad valitudinem referuntur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia & dignitas; intelligemus quàm ſit turpe, diffluere luxuria. & delicate ac molliter vivere: quamque honeſtum, parcè, continenter, ſeverè, ſobriè.

Animadverte, Lector, ordinem: primùm oſtendit quid decorum ſecundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid ſecundum hominis præſtantiam: deinceps quid deceat uniuſcujuſq; perſonam, vel à natura tributam, vel caſu impoſitam, vel judicio aſſumptam.

INtelligendum eſt etiam, duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo, quòd omnes participes ſumus rationis,

nis, præſtantiæq; ejus, quâ antecellimus beſtiis, à qua omne honeſtum, decorúmq; trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè ſingulis eſt tributa. Ut enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt (alios enim videmus velocitate ad curſum, alios viribus ad luctandum valere: itémque in formis aliis dignitatem ineſſe, aliis venuſtatem) ſic in animis exſiſtunt etiam majores varietates. Erat in L. Craſſo & in L. Philippo multus lepos: major etiam magiſque de induſtria in C. Cæſare, L. F. At iiſdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druſo adoleſcente, ſingularis ſeveritas: in C. Lælio multa hilaritas: in ejus familiari Scipione ambitio major, vita triſtior. De Græcis autem, dulcem & facetum, feſtivique ſermonis, atque in omni oratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram & Periclem, ſummam auctoritatem conſecutos, ſine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Pœnorum; ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus: facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præcipere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem, & Pheræum Jaſonem ceteris anteponunt. In primiſque verſutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus eſſet, & plus aliquanto reip. prodeſſet, furere ſe ſimulavit. Sunt his alii multùm diſpares, ſimplices & aperti: qui nihil ex occulto, nihil ex inſidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itémque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deſerviant, dum, quod velint, conſequantur: ut Sullæ M. Craſſum videbamus. Quo in genere verſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus. Contráq; Callicratidam, qui præfectus claſſi proximus poſt Lyſandrum fuit. Itémque in ſermonibus alium quemque, quamvis præpotens ſit, efficere, ut unus de

multis

multis esse videatur. Quod in Catulo,& in patre,& in filio,idemque in Q. Mutio Mantia vidimus. Audivi ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica : contráque patrem ejus, illum, qui T. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis : ne Xenocratem quidem, severissimum Philosophorum, ob eámque rem ipsam magnum clarúmque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morúmque, minime tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus : eâ tamen conservatâ, propriam naturam sequamur : ut, etiam si sint alia graviora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regulâ metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ,nec quidquam sequi,quod adsequi non queas. Ex quo magis emergit, quale sit decòrum illud, ideo, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante, & repugnante naturâ. Omnino si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum : quam conservare non possis, si aliorum naturam imitans omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, Græca verba inculcantes jure optimo irrideamur : sic in actiones omnémque vitam nullam discrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, aliâ ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores : Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetuâ con-

conſtantiâ roboraviſſet, ſempérque in propoſito, ſuſceptóque conſilio permanſiſſet, moriundum potius, quam tyranni vultus adſpiciendus fuit. Quàm multa paſſus eſt Ulyxes in illo errore diuturno, cùm & mulieribus, ſi Circe & Calypſo mulieres appellandæ ſunt, inſerviret, & in omni ſermone omnibus affabilem & jucundum ſe eſſe vellet? domi verò etiam contumelias ſervorum, ancillarúmq; pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti maluiſſet. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui: eáque moderari, nec velle experiri, quàm ſe aliena deceant. Id enim maximè quemq; decet, quod eſt cujuſque maximè ſuum. Suum igitur quiſque noſcat ingenium, acrémque ſe & bonorum & vitiorum ſuorum judicem præbeat: ne ſcenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt: Qui voce freti ſunt, Epigonos, Medúmque: qui geſtu, Menalippam, Clytæmneſtram: ſemper Rupilius, quem ego memini, Antiopam: non ſæpe Æſopus Ajacem. Ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, non videbit vir ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimùm elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, ſi non decorè, at quàm minimum indecorè facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſint, ſequamur, quam ut vitia fugiamus.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipſi adſcivimus.

AC duabus iis perſonis, quas ſuprà dixi, tertia adjungitur, quam caſus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſmetipſis judicio

noſtro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eáque, quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur. Ipſi autem gerere quam perſonam velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad Philoſophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam adplicant: ipſarúmque virtutum in aliâ alius mavult excellere. Quorum verò patres, aut majores aliqua gloriâ præſtiterunt, ii ſtudent plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. filius, in jure civili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis F. qui, cum belli laude non inferior fuiſſet, quàm pater: ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omiſſa imitatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximéque in eo plerumque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus, quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.

Conſtituendum genus vitæ, & inſtitutum.

IN primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentiâ, cum eſt maxima imbecillitas conſilii, tum id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maximè adamavit. Itaq; ante implicatur aliquo certo genere, curſúque vivendi, quàm potuit, quod optimum eſſet, judicare. Nam quod Herculem Prodicium dicunt, ut eſt apud Xenophontem, cum primùm pubeſceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſque viam vivendi

vendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſendentem, diu ſecum, multúmque dubitaſſe, cùm duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius eſſet; hoc Herculi Jovis ſatu edito potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuiq; viſum eſt, atque ad eorum ſtudia inſtitutàque impellimur. Pleriq; autem parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, morémque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli tamen ſive felicitate quadam ſive bonitate naturæ, ſive parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud autem maximè rarum genus eſt eorum, qui aut excellentis ingenii magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, ſpatium etiam deliberandi habuerunt, quem potiſſimùm vitæ curſum ſequi vellent: in qua deliberatione ad ſuam cujuſq; naturam conſilium eſt omne revocandum. Nam cùm in omnibus, quæ aguntur ex eo modo, quo quiſque natus eſt, (ut ſupra dictum eſt) quid deceat, exquirimus; tum in tota vita conſtituenda multò eſt ei rei cura major adhibenda, ut conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmetipſis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriuſq; omnino ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ: ſed naturæ magis. Multo enim & firmior eſt, & conſtantior, ut fortuna nonnumquam, tamquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus conſilium vivendi omne contulerit, is conſtantiam teneat. Id enim maximè decet: niſi fortè ſe intellexerit errâſſe in deligendo genere vitæ. Quod ſi acciderit (poteſt autem accidere) facienda morum inſtitutorúmque mutatio eſt. Eam mutationem ſi tempora adjuvabunt, fa-

ciliús commodiúsque faciemus. Sin minùs, ſenſim erit pedetentimque facienda : ut amicitias, quæ minùs delectent, & minùs probentur, magis decere cenſent ſapientes ſenſim diſſuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paullo ante dictum eſt, imitandos eſſe majores, primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda: deinde, ſi natura non feret, ut quædam imitari poſſint, ut ſuperioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valitudinis non tam potuit patris ſimilis eſſe, quàm ille fuerat ſui. Si igitur non poterit ſive cauſas defenſitare, ſive populum concionibus tenere, ſive bella gerere : illa tamen præſtare debebit, quæ erunt in ipſius poteſtate, juſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod deſit, requiratur. Optima autem hereditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præſtantior, gloria virtutis, rerúmq; geſtarum : cui dedecori eſſe, nefas & impium judicandum eſt. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliáq; ſunt juvenum, alia ſeniorum, aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt.

Adoleſcentiam quæ propriè deceant.

EST igitur adoleſcentis majores natu vereri, exq; his deligere optimos, & probatiſſimos, quorum conſilio atq; auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inſcientia ſenum conſtituenda & regenda prudentiâ eſt. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda eſt, exercendáque in labore, patientiâque & animi & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat induſtria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare ſe jucunditati volent, caveant intemperantiam, me-

minerint

minerint verecundiæ : quod erit facilius, ſi in ejuſmodi quidem rebus majores natu intereſſe velint.

Senectutem quæ deceant maximè.

SEnibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè rempub. conſilio, & prudentia quam plurimùm adjuvent. Nihil autem magis cavendum eſt ſenectuti, quam ne languori ſe deſidiæque dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum ſenectuti fædiſſima eſt. Sin autem libidinum etiam intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quòd & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

Magiſtratûs perſonam quæ deceant.

AC ne illud quidem alienum eſt, de Magiſtratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratûs, intelligere, ſe gerere perſonam civitatis, deberéque ejus dignitatem, & decus ſuſtinere, ſervare leges, jura deſcribere, ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neq; ſubmiſſum & abjectum, neque ſe efferentem : tum in rep. ea velle, quæ tranquilla & honeſta ſint. Talem enim & ſentire bonum civem, & dicere ſolemus. Peregrini autem & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alieno anquirere, miniméque in aliena eſſe rep. curioſum. Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quàm

in omni re gerenda, consilióque capiendo servare constantiam.

Decorum à cultu, motúque corporis.

SED quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, & apud quos vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecore ostendi: res item quasdam inhoneste vel fieri palam, vel aperte nominari.

PRincipio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram reliquámq; figuram, in qua esset species honesta, posuit in promtu. quæ partes autem corporis ad naturæ necessitatem datæ, adspectum essent deformem habituræ ac turpem, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabrificam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, removent ab oculis, ipsíq; necessitati dant operam ut quàm occultissimè pareant: quarúmq; partium corporis usus sunt necessarii, eas neq; partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quódq; facere turpe non est, modo occultè; id dicere obscœnum est. Itaq; nec aperte actio rerum illarum petulantiâ vacat, nec orationis obscœnitas. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pænè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ re turpia non sint, nominibus ac verbis flagitiosa ducamus; illa autem, quæ turpia sint, nomini-

nominibus adpellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterare re turpe eſt: ſed dicitur non obſcœnè: liberis dare operam re honeſtum eſt, nomine obſcœnum: pluráq; in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſputantur: Nos autem naturam ſequamur, & omne, quod abhorret oculorum auriúmque adprobatione, fugiamus. Status, inceſſus, ſeſſio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maximè ſunt fugienda: nequid effæminatum, aut molle, & nequid durum, aut ruſticum ſit. Nec verò hiſtrionibus oratoribuſq; concedendum eſt, ut iis hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri diſciplina verecundiam, ut in ſcenam ſine ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè ſi quo caſu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, adſpiciantur non decorè. Noſtro quidem more cum parentibus puberes filii, cum ſoceris generi non lavantur. Retinenda eſt igitur hujus generis verecundia, præſertim naturâ ipſa magiſtrâ & duce.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenus utrique colenda: quis item geſtus, quis motus decorus.

CUM autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero venuſtas ſit, in altero dignitas; venuſtatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic ſimile vitium in geſtu, motúq; caveatur. Nam & palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores; & hiſtrionum nonnulli geſtus inepti non vacant offenſione: & in utroq; genere, quæ ſunt recta & ſimplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt: color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea munditia non odioſa, neq; exquiſita nimis; tantùm quæ

fugiat agreſtem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitûs: in quo, ſicut in pleriſq; rebus, mediocritas optima eſt. Cavendum eſt autem ne aut tarditatibus utamur in greſſu molioribus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur: aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates: quæ cùm fiunt, anhelitus movetur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multò etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus à natura recedant: quod adſequemur, ſi cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus, & ſi attentos animos ad decoris conſervationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt, alteri cogitationis, alteri adpetitûs. Cogitatio in vero exquirendo maximè verſatur: adpetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur: adpetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus; rhetoricum & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis eſt, eáq; duplex: altera contentionis, altera ſermonis: contentio diſceptationibus tribuantur judiciorum, concionum, ſenatûs: ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſetur: perſequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt; nulla ſermonis: quamquam haud ſcio an poſſint hæc quoq; eſſe. Sed diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri, huic autem qui ſtudeant ſunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia: quamquam quæ verborum ſententiarúmq; præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuavis: utrumq; omnino à natura petendum eſt: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſsè loquentium & leniter. Nihil aliud

aliud fuit in Catulis, ut eos exquiſito judicio putares uti litterarum; quamquam erant litterati: ſed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis, litteræ neq; expreſſæ, neq; oppreſſæ, ne aut obſcurum eſſet, aut putidum. Sine contentione vox nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Craſſi, nec minùs faceta: ſed beneloquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò & facetiis Cæſar, Catuli patris frater, vicit omnes: ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentiones aliorum ſermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omni quid deceat exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIT igitur hic ſermo, in quo Socratici maximè excellunt, lenis, miniméq; pertinax; inſit in eo lepos, nec verò, tamquam in poſſeſſionem ſuam venerit, excludat alios: ſed cùm reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciſſitudinem non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: ſi ſeriis, ſeveritatem adhibeat; ſi jocoſis, leporem. In primiſq; provideat, ne ſermo vitium aliquod indicet ineſſe moribus: quod maximè tum ſolet evenire, cùm ſtudioſè de abſentibus detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut ſeverè, maledicè contumelioſéq; dicitur. Habentur autem plerumq; ſermones aut de domeſticis negotiis, aut de repub. aut de artium ſtudiis atq; doctrina. Danda igitur opera eſt, ut etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio: ſed, utcumq; aderunt res. Neq; enim omnes iiſdem de rebus, nec omni tempore, nec ſimiliter delectamur. Animadvertendum eſt etiam, quatenùr ſermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. Sed quomodo in omni vita rectiſſimè præcipitur, ut perturbationes fugia-

mus,

mus, id eſt, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: ſic ejuſmodi motibus ſermo debet vacare, ne aut ira exſiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. Maximèq; curandum eſt, ut eos, quibus cum ſermonem conferemus, & vereri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnumquam incidunt neceſſariæ, in quibus utendum eſt fortaſſe & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam, ut ne ea facere videamur irati: ſed, ut ad urendum, & ſecandum, ſic & ad hoc genus caſtigandi rarò invitiq; veniamus; nec unquam, niſi neceſſariò, ſi nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul abſit, cum qua nihil rectè fieri, nihil conſideratè poteſt. Magna autem parte clementi caſtigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut & ſeveritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atq; etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet objurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui objurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec conſtanter fieri poſſunt, nec iis, qui adſunt, probari. Deforme etiam eſt de ſe ipſo prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium, imitari militem glorioſum.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia perſequimur, volumus quidem certè, dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat eſſe, cujus finis eſt uſus, ad quem accommodanda eſt ædificandi deſcriptio: & tamen adhibenda dignitatis commoditatiſq; diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illâ familiâ

familiâ consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificâsset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus accessionem adjunxit ædibus. Itaq; ille in suam domum consulatum primus adtulit: hic summi, & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ignominiam, etiam calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in ceteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cujusq; modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo. Et maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum à prætereuntibus dicitur:

O domus antiqua, heu quam dispari dominare domino!

Quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cavendum autem est, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumtu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est: studiosè enim plerique, præsertim in hanc partem, facta principum imitantur: ut L. Luculli summi viri virtutem quis? At quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatémq; revocandus: eadémq; mediocritas ad usum cultúmque vitæ referenda est. Sed hæc hactenus.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda: primum, ut adpetitus rationi pareat, quo nihil

nihil eſt ad officia conſervanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit quam efficere velimus: ut neve major, neve minor cura & opera ſuſcipiatur, quam cauſa poſtulet. Tertium eſt, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem & dignitatem, moderata ſint. Modus autem eſt optimus decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longiùs. Horum tamen trium præſtantiſſimum eſt, adpetitum obtemperare rationi.

Decorum à loco & tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt. Hac autem ſcientia continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hæc, quam interpretamur modeſtiam: quo in verbo modus ineſt: ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſervatio. Itaque, ut eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis, ut modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur occaſio. Sic fit, ut modeſtia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & earum ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum adpro-

probationem, quibus cum vivimus, nunc dicenda ſunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedeceátque.

TAlis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in vita omnia ſint apta inter ſe & convenientia. Turpe eſt enim valdéq; vitioſum, in re ſeverâ convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hiq; de communi officio conveniſſent, & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetq; Sophocles, O puerum pulchrum, Pericle! At enim prætorem, Sophocle, decet non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. Atque hoc idem Sophocles ſi in athletarum probatione dixiſſet, juſta reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt & loci, & temporis. Ut ſi quis, cum cauſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in convivio faciat, inhumanus videatur, inſcitiâ temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant, ut, ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna perverſitas, facile adparent, nec magnopere admonitionem & præcepta deſiderant. Quæ autem parva videantur eſſe delicta, neq; à multis intelligi poſſunt, ab iis eſt diligentiùs declinandum: ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paullum diſcrepent, tamen id a ſciente animadverti ſolet: ſic videndum eſt in vita, ne forte quid diſcrepet; vel multo etiam magis, quo major & melior actionum, quam ſonorum concentus eſt. Itaq; ut in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres ac diligentes eſſe volumus, animadverſoréſque vitiorum, magna ſæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex ſuperciliorum aut re-

remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſubmiſſione, ex ceteris ſimilibus, facilè judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturáq; diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodq; eorum ſit, ex aliis judicare: ut, ſi quid dedeceat alios, vitemus & ipſi. Fit enim neſcio quo modo ut magis in aliis cernamus, quàm in nobiſmetipſis, ſi quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur in diſcendo, quorum vitia imitantur emendandi cauſa, magiſtri. Nec vero alienum eſt, ad ea eligenda, quæ dubitationem adferunt, adhibere doctos homines, vel etiam uſu peritos, &, quid his de quoq; officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri ſolet, quo à natura ipſa deducitur. In quibus videndum eſt, non modo quid quiſque loquatur, ſed etiam quid quiſque ſentiat, atque etiam qua de cauſa quid quiſque ſentiat. Ut enim pictores, & ii, qui ſigna fabricantur, & vero etiam poetæ, ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult: ut, ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur: hiq; & ſecum, & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum judicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt. Quæ vero more aguntur, inſtitutiſq; civilibus, de iis nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem, conſuetudinémq; civilem fecerint, locutive ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis illi, & divinis bonis hanc licentiam adſequebantur. Cynicorum vero ratio tota eſt ejicienda. Eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis, atq; magnis eſt, bene de repub. ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, ſicut aliquo honore aut imperio

imperio adfectos, obſervare & colere debemus: tribuere etiam multum ſenectuti: cedere iis, qui magiſtratum habebunt: habere dilectum civis, & peregrini: in ipſóq; peregrino, privatimne an publicè venerit: ad ſummam, ne agam de ſingulis, communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

Quæ artes, & qui quæſtus ſordidi: qui contrà liberales.

JAM de artificiis, & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt: ut portitorum, fœneratorum. Illiberales autem & ſordidi quæſtus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim illis ipſa merces auctoramentum ſervitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec vero quidquam eſt turpius vanitate. Opificéſq; omnes in ſordida arte verſantur. Nec enim quidquam ingenuum poteſt habere officina. Miniméq; artes hæ probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum, cetarii, lanii, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terentius. Adde huc, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt. Sin magna, copioſa, multa undiq; adportans, multiſque ſine vanitate impertiens: non eſt admodum vituperanda. Atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum,

portum, ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionéſq; contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine, nihil libero dignius. De qua, quoniam in Catone majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes quæ ad hunc locum pertinebunt

E duobus honeſtis utrum honeſtius.

SED ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio & comparatio; de duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus à Panætio eſt prætermiſſus. Nam cum omnis honeſtas manet à partibus quatuor, quarum una ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in diligendo officio ſæpe inter ſe comparentur neceſſe eſt. Placet igitur aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur: idq; hoc argumento confirmari poteſt, quod, ſi contigerit ea vita ſapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret, & contemplétur, tamen, ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, excedat è vita. Princépſque omnium virtutum illa ſapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prúdentiam enim, quam Græci φρόνησιν, aliam quamdam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarúmque ſcientia; illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt divinarum atque humanarum ſcientia: in qua continetur deorum & hominum communitas & ſocietas inter ipſos. Ea ſi maxima eſt, ut eſt certè; neceſſe eſt, quod à communitate ducatur officium, id eſſe maximum. Etenim cognitio contemplatio-

que, naturæ manca quodam modo atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur. Ea autem actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur. Pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda eſt, atque id optimus quiſque re ipſa oſtendit, & judicat. Quis enim eſt tam cupidus in perſpiciendâ cognoſcendâque rerum naturâ, ut, ſi ei tractanti contemplantique res cognitione digniſſimas ſubitò ſit oblatum periculum diſcriménque patriæ, cui ſubvenire opitularique poſſit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis officiiſque ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinent ad hominum caritatem, qua nihil homini eſſe debet antiquius. Atque illi, quorum ſtudia, vitáque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non receſſerunt. Nam & erudiverunt multos, quo meliores cives, utilioréſque rebus ſuis publicis eſſent: ut Thebanum Epaminondam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multique multos: nóſque ipſi, quidquid ad remp. adtulimus, ſi modo aliquid adtulimus, à doctoribus atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolum vivi atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis litterarum adſequuntur: nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reip. pertineret, ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis & ſapientiæ dediti ad hominum utilitatem ſuam intelligentiam prudentiámque potiſſimùm conferunt. Ob eámque cauſam eloqui copiosè, modo prudenter, melius eſt quam

vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur; eloquentia complectitur eos, quibuſcum communitate juncti ſumus. Atq; ut apium examina non fingendorum favorum cauſâ congregantur, ſed, cum congregabilia naturâ ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati adhibent agendi cogitandiq; ſollertiam. Itaq; niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, adringat cognitionem rerum, ſolivaga cognitio, & jejuna videatur. Itémq; magnitudo animi, remotâ communitate, conjunctionéq; humanâ, feritas ſit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum atque communitas. Nec verum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem vitæ, quod ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis, atq; efficere non poſſemus, idcirco initam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem: quod ſi omnia nobis, quæ ad victum cultúmq; pertinent, quaſi virgulâ divinâ, ut ajunt ſuppeditarent, tum optimo quiſq; ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione & ſcientiâ collocaret. Non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudii quæreret: tum docere tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione & ſcientiâ continetur.

Juſtitiane, an temperantia potior.

ILlud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maximè eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi, modeſtiæq; ſemper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſervandæ quidem patriæ cauſâ ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, ut dictu quoq; videantur

videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet reip. cauſâ, ne reſp. quidem pro ſe ſuſcipi volet. Sed hoc commodiùs ſe res habet, quod non poteſt accidere tempus, ut interſit reip. quidquam illorum facere ſapientem. Quare hoc quidem effectum ſit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. Etenim cognitionem prudentiámq; ſequitur conſiderata actio. Ita fit, ut agere conſideratè pluris ſit, quam cogitare prudenter. Atq; hæc quidem hactenus. Patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirendo officio, quod cuiq; ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuiq; præſtet, intelligi poſſit: ut prima diis immortalibus; ſecunda patriæ; tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtúmne an turpe ſit: ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt, ut ſuprà dixi, prætermiſſus. Sed jam ad reliqua pergamus.

M. TULLII CICERONIS DE OFFICIIS Ad Marcum Filium

LIBER SECUNDUS.

Argumentum per D. *Eraſmum Roterod.*

Superiore libro duas propoſitæ initio diviſionis partes abſolvit, quid honeſtum, quid contra; & in honeſtis, utrum honeſtius. In hoc de alteris duabus promittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utiliſſimum: deinde inconſtantiæ reprehenſionem deprecatur, quòd à civili vita, quam ſæpe prætulerit, nunc ad otium ſtudiorum ſe convertit: tum cur ad philoſophiam potius, quàm aliud ſtudiorum genus: poſtremo, cur Academicus de Officiis præcipiat, rationem reddit.

QUemadmodum officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atq; ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad

ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile. De quibus dicere aggrediar, ſi pauca priùs de inſtituto, ac de judicio meo dixero. Quamquam enim libri noſtri complures non modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitaverunt, tamen interdum vereor, ne quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inviſum, mirentúrq; in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu reſp. per eos gerebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas cogitationéſque in eam conferebam: cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet uſquam conſilio, aut auctoritati locus, ſocios denique tuendæ reip. ſummos viros, amiſiſſem, nec me angoribus dedidi, quibus eſſem confectus, niſi iis reſtitiſſem, nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam reſp. ſtetiſſet quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutandarum, quam evertendarum rerum cupidos incidiſſet. Primùm enim, ut ſtante rep. facere ſolebamus, in agendo plus, quam in ſcribendo operæ poneremus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. Cum autem reſp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino; illæ ſcilicet litteræ conticuerunt, forenſes, & ſenatoriæ. Nihil agere autem cum animus non poſſet, in his ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exiſtimavi honeſtiſſimè moleſtias poſſe deponi, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. Cui cum multum adoleſcens diſcendi cauſâ temporis tribuiſſem, poſtea quàm honoribus inſervire cœpi, méque totum reip. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum, & reipub. temporibus. Id autem conſumebatur in legendo: ſcribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni aſſecuti videmur, ut ea litteris

mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per deos, optabilius ſapientiâ? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, quam ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt (ut a veteribus philoſophis definitum eſt) rerum divinarum & humanarum, cauſarúmque, quibus hæ res continentur, ſcientia: cujus ſtudium qui vituperat, haud ſane intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſive oblectatio quæritur animi, requieſque curarum; quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid anquirunt, quod ſpectet & valeat ad bene beatéque vivendum? ſive ratio conſtantiæ virtutiſque ducitur, aut hæc ars eſt, aut nulla omninò per quam eas adſequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratiùs diſputari ſolent: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati reip. muneribus ad hoc nos ſtudium potiſſimùm contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, ſatiſne conſtanter facere videamur, qui cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen & aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officii perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia: non enim ſumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat umquam, quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſtâ mens, vel quæ vita potius, non modo diſputandi, ſed vivendi ratione ſublatâ? Nos autem, ut cæteri

alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic ab his diſſentientes, alia probabilia, contra alia non probabilia eſſe dicimus. Quid eſt igitur, quod me impediat, ea, quæ mihi probabilia videantur, ſequi: quæ contra, improbare: atque adfirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet plurimùm? Contra autem omnia, diſputatur a noſtris, quod hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex utrâque parte cauſarum eſſet facta contentio. Sed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquiſſimâ, nobiliſſimáque philoſophiâ, Cratippo auctore, verſaris, iis ſimillimo, qui iſta præclara pepererunt, tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed jam ad inſtituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipit quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque partâ: ſed eam, quæ cum honeſto ſit conjuncta, & ad vitæ ſocietatem pertineat.

QUinque igitur rationibus propoſitis officii perſequendi, quarum duæ ad decus, honeſtatémque pertinent, duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi judicium, ſi quando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe viderentur, honeſtatis pars confecta eſt, quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod utile adpellatur. In quo lapſa conſuetudo deflexit de via, ſenſimque eo deducta eſt, ut honeſtatem ab utilitate ſecernens, & conſtituerit honeſtum eſſe aliquid, quod utile non eſſet, & utile, quod non honeſtum; qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit adferri. Summâ quidem auctoritate philoſophi ſeverè ſanè atque honeſtè, hæc tria genera

confuſa cogitatione diſtinguunt. Quidquid enim juſtum ſit, id etiam utile eſſe cenſent : itémque quod honeſtum, idem juſtum. Ex quo efficitur, ut, quidquid honeſtum ſit, idem ſit utile. Quod qui parum perſpiciunt, hi ſæpe verſutos homines & callidos admirantes, malitiam ſapientiam judicant ; quorum error eripiendus eſt, opinióque omnis ad eam ſpem traducenda, ut honeſtis conſiliis, juſtiſque factis, non fraude & malitiâ ſe intelligant ea, que velint, conſequi poſſe.

Oſtendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiantur, quæ Græci εὐχρηστήματα *&* δυσχρηστήματα *nominant : colligitque quicquid eſt fere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine naſci.*

QUæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia ejuſdem generis : partim animalia, quæ habent ſuos impetus, & rerum adpetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum uſum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur, unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet & ſanctitas : proximè autem, & ſecundum deos, homines hominibus maximè utiles eſſe poſſunt. Earúmque rerum, quæ noceant & obſint, eadem diviſio eſt. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obeſſe plurimùm arbitrantur. Ea enim ipſa, quæ inanima diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſſent : nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuúmque reliquorum

rum perceptio & conſervatio, ſine hominum operâ ulla eſſe potuiſſet. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, invectio, certè nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides è terra excideruntur ad uſum noſtrum neceſſarii: nec ferrum, æs, aurum, argentum, effoderetur, penitus abditum, ſine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur & calorum moleſtiæ ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubveniri, ſi aut vi tempeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſſent, niſi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? At deductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos, quæ unde ſine hominum operâ habere poſſemus? Ex quibus, multiſque aliis perſpicuum eſt, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanimæ, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu atque operâ capere potuiſſe. Qui denique ex beſtiis fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adjuvarent, percipi poſſet? nam & qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque belluâ uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: Nec hoc tempore ſine hominum operâ aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtivos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdémque & eæ, quæ nocent, interficiuntur: & quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim ægris ſubveniret: quæ eſſet oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum diſtat à victu & cultu beſtiarum. Urbes vero ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari; ex quo

leges,

leges, moréſque conſtituti, tum juris æqua deſcriptio, certáque vivendi diſciplina. Quas res & manſuetudo animorum conſecuta, & verecundia eſt: effectúmque ut eſſet vita munitior; atque ut dando, & accipiendo, mutandiſque facultatibus & commodis nullâ re egeremus. Longiores hoc loco ſumus, quam neceſſe eſt. Quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, neminem neque ducem belli, nec principem domi, magnas res & ſalutares ſine hominum ſtudiis gerere potuiſſe? Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander, quos negat ſine adjumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. Utitur in re non dubia teſtibus non neceſſariis. Atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum, atque conſenſu; ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni & copioſi: qui collectis cæteris cauſis, eluvionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumta: deinde comparat, quanto plures deleti ſint homines hominum impetu, id eſt, bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & proſint & obſint: primum hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare animos hominum, & ad uſus ſuos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in uſu & tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operoſis: Hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta ac parata, virorum præſtantium ſapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur: Quarum una eſt in perſpiciendo, quid

quid in quaque re verum ſincerúmque ſit, quid conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo quidque gignatur, quæ cujuſque rei cauſa ſit: alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant: adpetitionéſque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi: tertium iis, quibus cum congregamur, uti moderatè & ſcienter, quorum ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, expleta, cumulatáque habeamus: per eos denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus, ulciſcamúrque eos, qui nocere nobis conati ſunt, tantâque pœnâ adficiamus, quantum æquitas humanitáſque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem adſequi poſſimus, ut hominum ſtudia complectamur, eáque teneamus, dicemus, neque ita multo poſt; ſed pauca antè dicenda ſint. Magnam vim eſſe in fortuna in utramque partem, vel ſecundas ad res, vel adverſas, quis ignorat? nam & cum proſpero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos: & cum reflavit, adfligimur. Hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia: deinde, à beſtiis ictus, morſus, impetus. Hæc ergo, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proximè trium, ſæpe multorum, clades imperatorum, & nuper ſummi ac ſingularis viri: invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas, bene meritorum ſæpe civium expulſiones, calamitates, fugæ: rurſuſque ſecundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum opibus & ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. Hoc igitur cognito dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere, atque excitare poſſimus. Quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur. Ita fortaſſis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magiſtratu dignum putent, eique parere velint.

QUæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum, aut benevolentiæ gratiâ faciunt, cùm aliqua de cauſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortunâ quam ampliſſimâ putant: aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contra à quibus aliquid exſpectant, ut cum reges popularéſve homines largitiones aliquas proponunt: aut poſtremò pretio ac mercede ducuntur: quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio, & inquinatiſſima, & iis, qui eâ tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Malè enim ſe res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnumquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati de cauſis pluribus. Ducuntur enim aut benevolentiâ, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantiâ, aut ſpe, ſibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut ſpe largitionis, promiſſiſque capti: aut poſtremò, ut ſæpe in noſtra repub. videmus, mercede conducti.

Utiliſſimum iis, qui cum imperio ſunt, ab omnibus amari: metui tum turpe, tum minimè tutum.

OMnium autem rerum nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas, quam diligi, nec alienius, quam timeri. Præclarè enim Ennius: Quem metuunt, oderunt: quem quiſque odit, periſſe

periſſe expetit. Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec vero hujus tyranni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit civitas, paret quæ cum maximè mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad peſtem: Sed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum: quorum haud ferè quiſquam interitum talem effugit. Malus enim eſt cuſtos diuturnitatis metus: contráque benevolentia fidelis vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coercent, ſit ſane adhibenda ſævitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt: Qui vero in libera civitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur, his nihil eſſe poteſt dementius. Quamvis enim demerſæ ſint leges alicujus opibus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore ſuffragiis. Acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latiſſimè patet, neque ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes, ad potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas retineatur; ita facillimè quæ volumus, & privatis in rebus, & in rep. conſequemur. Etenim, qui ſe metui volent, à quibus metuentur, eoſdem metuant ipſi neceſſe eſt. Quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios, candente carbone ſibi adurebat capillum? quid? Alexandrum Pheræum, quo animo vixiſſe arbitramur? qui (ut ſcriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Threiciis, diſtricto gladio jubebat anteire: Præmittebátque de ſtipatoribus ſuis, qui ſcrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in veſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O miſerum,

ſerum, qui fideliorem & barbarum, & ſtigmatiam putaret, quam conjugem! nec eum fefellit; ab ea enim eſt ipſe propter pellicatûs ſuſpicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta eſt, quæ premente metu, poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cujus eſt præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander: non à paucis, ut hic noſter: ſed in quem univerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nónne Demetrium reliquerunt, univerſique ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injuſtè imperantes nónne repente omnes fere ſocii deſeruerunt, ſpectatoréſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quam domeſtica recordor. Verum tamen quamdiu imperium populi R. beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro ſociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum mites, aut neceſſarii. Regum, populorum, nationum portus erat & refugium, ſenatus. Noſtri autem magiſtratus, imperatoreſque ex hac una re maximam laudem capere ſtudebant, ſi provincias, ſi ſocios æquitate & fide defendiſſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ veriùs, quàm imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam jam antea minuebamus, poſt vero Syllæ victoriam penitus amiſimus. Deſitum eſt enim videri quidquam in ſocios iniquum, cum extitiſſet in cives tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta victoria. Eſt enim auſus dicere, haſta poſita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletium, & certè civium, prædam ſuam ſe vendere. Secutus eſt, qui in cauſa impiâ, victoriâ etiam fœdiore, non ſingulorum civium bona publicaret, ſed univerſas provincias, regionéſque uno calamitatis jure comprehende-

ret.

ret. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperii portari in triumpho Maſſiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri imperatores ex tranſalpinis bellis triumphârunt. Multa præterea commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quidquam vidiſſet indignius. Jure igitur plectimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, numquam ad unum tanta perveniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec vero umquam bellorum civilium ſemen & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam P. Sylla cum vibrâſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto triceſimo anno poſt à ſceleratiore haſta non receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus, Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propoſitis numquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò ſtant & manent, iique ipſi jam extrema ſcelera metuentes: Rem vero publicam penitus amiſimus: Atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quam cari eſſe & diligi maluimus. Quæ ſi populo R. injuſtè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cum perſpicuum ſit, benevolentiæ vim eſſe magnam, metûs imbecillam, ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam volumus, adipiſci cum honore & fide caritatem. Sed eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cujuſque vitam inſtitutam accommodandum eſt, à multiſne opus ſit, an ſatis à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque & primùm & maximè neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non multùm differat inter ſummos & mediocres viros:

viros; eáque utriſque eſt propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortaſſe non æquè omnes egent, ſed tamen ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri: Sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimum.

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentiâ, fide, & admiratione.

SUmma igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his, ſi diligit multitudo, ſi fidem habet, ſi cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem, ſi eſt ſimpliciter brevitérque dicendum, quibus rebus pariuntur a ſingulis, eiſdem fere a multitudine. Sed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tanquam influere poſſimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam concilient.

AC primum de illis tribus, quæ ante dixi, benevolentiæ præcepta videamus: Quæ quidem beneficiis capitur maximè: Secundo autem loco beneficâ voluntate benevolentia movetur, etiam ſi res fortè non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipſa famâ & opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniúmque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum & ad facilitatem. Etenim illud ipſum, quod honeſtum decorúmque dicimus, quia per ſe nobis placet, animóſque omni-

um naturâ, & ſpecie ſua commovet, maximéque quaſi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus: Idcirco illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, à natura ipſa diligere cogimur. Atque hæ quidem cauſæ diligendi graviſſimæ: poſſunt enim præterea nonnullæ eſſe leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

FIdes autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt: Si exiſtimabimur adepti conjunctam cum juſtitia prudentiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere quam nos arbitramur, quóſque & futura proſpicere credimus, & cum res agatur, in diſcrimenque ventum ſit, expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe. Hanc enim utilem homines exiſtimant, verámque prudentiam. Juſtis autem & fidis hominibus, id eſt, bonis, ita fides habetur, ut nulla ſit in his fraudis injuriæque ſuſpicio. Itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam juſtitia plus pollet: Quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudentia ſine juſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior & callidior eſt, hoc inviſior & ſuſpectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ juſtitia conjuncta quantum volet habebit ad faciendam fidem virium. Juſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine juſtitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, à méque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita ſejungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, juſtus eſſe: Alia eſt illa, cum veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur

modatur oratio. Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis eſt agendum & uſitatis, cum loquimur de opinione populari, idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum revertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat : quæ contrà, contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animadverterunt : ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros ſuſpiciunt, maximiſque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam, & ſingulares virtutes perſpicere : deſpiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant : non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè exiſtimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam inſtructos, eos contemnunt quidem neutiquam, ſed de his malè exiſtimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, ut dicitur ; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt obſiſtere. Nam & voluptates, blandiſſimæ dominæ, majores partes animi à virtute detorquent : & dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur : vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementiſſimè permovent. Quæ qui in utramque partem excelſo animo magnóque deſpiciunt,

ſpiciunt, cúmque aliqua his ampla & honeſta res objecta eſt, totos ad ſe convertit & rapit, tum quis non admiretur ſplendorem pulchritudinémque virtutis? Ergo & hæc animi deſpicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè juſtitia (ex qua unâ virtute viri boni appellantur) mirifica quædam multitudini videtur: nec injuria, nemo enim juſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exſilium, qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. Maximéque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perſpectum ſit, hunc igni ſpectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia juſtitia conficit: & benevolentiam, quod prodeſſe vult plurimis: & ob eandem cauſam, fidem: & admirationem, quod eas res ſpernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac mea quidem ſententiâ omnis ratio atq; inſtitutio vitæ adjumenta hominum deſiderat: in primiſque ut habeas quibuſcum poſſis familiares conferre ſermones, quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni viri feras. Ergo etiam ſolitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio juſtitiæ neceſſaria eſt: eoque etiam magis, quod ſi eam non habebunt, injuſti habebuntur: nullis præſidiis ſepti multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendiſq; negotiis implicantur, juſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt. Cujus tanta vis eſt, ut nec illi quidem, qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſunt ſine ulla particula juſtitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit; is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut interficiatur à ſociis, aut relinquatur. Quinetiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſervent.

ſervent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bardylis Illyrius latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit, & multo majores Viriatus Luſitanus, cui quidem etiam exercitus noſtri imperatoréſque ceſſerunt: quem C. Lælius, is, qui ſapiens uſurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatémque ejus ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis juſtitiæ ſit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges & judicia in conſtitutâ rep. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos ſolum, ut ait Herodotus, ſed etiam apud majores noſtros, juſtitiæ fruendæ cauſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant, virtute præſtantem, qui cum prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate conſtituendâ ſummos cum infimis pari jure retinebat. Eadémq; conſtituendarum legum fuit cauſa, quæ regum. Jus enim ſemper quæſitum eſt æquabile: neque enim aliter eſſet jus: id ſi ab uno juſto & bono viro conſequebantur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges ſunt inventæ, quæ cum omnibus ſemper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de juſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda juſtitia eſt; tum ipſa propter ſeſe; nam aliter juſtitia non eſſet: tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ ſolum ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumtus ſuppeditet, nec ſolum neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria & quærenda & collocanda ratione eſt. Quamquam præclarè

Socrates

Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis eſſet. Quod ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, & ficto non modo ſermone, ſed etiam vultu, ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam floſculi, decidunt, nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in utramque partem, ſed brevitatis cauſa, familiâ erimus contenti una. Tiberius enim Gracchus, P. F. tandiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus nec filii vivi probabantur bonis, & mortui numerum obtinent jure cæſorum. Qui igitur adipiſci veram gloriam volet, juſtitiæ fungatur officiis: ea quæ eſſent, dictum eſt libro ſuperiore. Sed, ut facillime, quales ſimus, tales eſſe videamur, etſi in eo ipſo vis maxima eſt, ut ſimus ii, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis & nominis, aut à patre acceptam; (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe) aut aliquo caſu atque fortuna, in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, anquiritur: & tanquam in clariſſimâ luce verſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum ejus eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obſcuritatem in hominum ignoratione verſatur, hi ſimul ac juvenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudiis debent contendere, quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.

Adoleſcentes quibus rebus populo primùm commendantur.

PRima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt, in qua multi apud majores noſtros exſtiterunt : ſemper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo viro, & ab exercitu conſequebare equitando, jaculando, omni militari labore tolerando, atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto: quamobrem pergamus ad ea, que reſtant. Ut igitur in reliquis rebus multo majora ſunt opera animi, quam corporis : ſic hæ res, quas perſequimur ingenio ac ratione, graviores ſunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos benevolentia. Facillimè autem, & in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros, & ſapientes viros, bene conſulentes reip. contulerunt: quibuſcum ſi frequentes ſint, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerint ad imitandum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ & juris ſcientiæ, P. Mucii commendavit domus. Nam Lucius quidem Craſſus, cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili & glorioſa : &, qua ætate qui exercentur, laude affici ſolent, ut de Demoſthene accepimus; ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex ratio ſit orationis, quarùm in altera ſermo

ſit; in altera contentio: non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam; ea eſt enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitaſque ſermonis. Exſtant epiſtolæ Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſſimorum, ſic enim accepimus, quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militéſque blandè appellando deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat. Magna eſt enim admiratio copiosè ſapientérque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam & ſapere plus quam cæteros arbitrantur. Si vero ineſt in oratione miſta modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt: eóque magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed, cum ſint plura cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant, multique in noſtra repub. adoleſcentes & apud judices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint, maxima admiratio eſt in judiciis: quorum ratio duplex eſt. Nam & ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paullo antè de Craſſo. Idem fecit adoleſcens M. Antonius. Etiam P. Sulpicii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cum ſeditioſum & inutilem civem, C. Norbanum, in judicium vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam niſi aut reipub. cauſa, ut ii, quos ante dixi; aut ulciſcendi, ut duo Lucilli: aut patrocinio, ut nos pro Siculis; pro Sardis: pro M. Albutio Julius. In accuſando etiam M. Aquilio L. Fufii cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certè. Sin erit, cui faciendum ſit ſæpius, reip. tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpius, non

eſt reprehendendum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere ut accuſator nominetur: quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui juris civilis imprimis petitus fuit. Atq; etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum eſt, ne quem umquam innocentem judicio capitis arceſſas: id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quam eloquentiam, à naturâ ad ſalutem hominum, & ad conſervationem datam, ad bonorum peſtem perniciémque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, item habendum eſt religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiúmque defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, feret etiam humanitas. Judicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi: patroni, nonnumquam veriſimile, etiam ſi minùs ſit verum, defendere: quod ſcribere, præſertim cum de philoſophia ſcriberem, non auderem, niſi idem placeret graviſſimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus: eóque major, ſi quando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri, urgerique videatur, ut nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes, contra L. Sullæ dominantis opes pro Sex. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, exſtat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SED expoſitis adoleſcentum officiis quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum eſt. Cujus eſt ratio duplex; nam aut operâ benigne fit indigentibus, aut pecuniâ: facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior ac ſpendidior,

&

& viro forti claróque dignior. Quamquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur; largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur: qua, quo in plures uſus ſis, eo minùs in multos uti poſſis. At qui operâ, id eſt, virtute & induſtriâ, benefici & liberales erunt; primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benignè faciendum adjutores habebunt; deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè epiſtolâ quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quód largitione benevolentiam Macedonum conſectetur. Quæ te, malum, inquit, ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum & præbitorem ſperent fore? Bene, miniſtrum & præbitorem, quia ſordidum regi: melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium eſt, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera & induſtria, & honeſtior ſit & latiùs pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Nonnumquam tamen eſt largiendum. nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum: ſed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt inconſultè largiendo. Quid autem eſt ſtultius, quam quod libenter facias, curare ut id diutius facere non poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem rapinæ: cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum benevolentiæ comparandæ cauſa benefici eſſe velint, non

tanta

tanta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit; nec ita reſeranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, iſque referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus id, quod a noſtris hominibus ſæpiſſime uſurpatum jam in proverbii conſuetudinem venit, largitionem fundum non habere. Etenim quis poteſt modus eſſe, cum & idem qui conſuerunt, & idem illud alii deſiderent? Omnino duo ſunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, & viſcerationibus, & gladiatoriis muneribus, ludorum venationúmque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino ſint relicturi. Liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re vel quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto, in eo libro, quem de divitiis ſcripſit: in quo multa præclarè, illud abſurdè. Eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum, taliúmque ſumtuum facultatem fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus pauca exempla poſui, multo & major videtur, & certior. Quanto Ariſtoteles graviùs & veriùs nos reprehendit, qui has pecuniarum effuſiones non admiremur, que fiunt ad multitudinem deliniendam? at ii, qui cum ab hoſte obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium minâ cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnéſque mirari: ſed, cum attenderint, veniam neceſſitati dare: in his immanibus jacturis, infinitiſque ſumtibus, nihil nos magnopere mirari; cum præſertim nec neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur;

ipſaque

ipſaque illa delectatio multitudinis ſit ad breve exiguúmque tempus, eáque a leviſſimo quoque: in quo tamen ipſo una cum ſatietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligit, hæc pueris, & mulierculis, & ſervis, & ſervorum ſimillimis liberis eſſe grata: gravi vero homini, & ea, quæ fiunt, judicio certo ponderanti, probari poſſe nullo modo. Quamquam intelligo, in noſtra civitate inveterâſſe jam a bonis temporibus, ut ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur: itaque & P. Craſſus, cum cognomine dives tum copiis, functus eſt ædilitio maximo munere. Et paullo pòſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo, Q. Mucio, magnificentiſſima ædilitate functus eſt; deinde C. Claudius, Appii F. multi poſt, Luculli, Hortenſius, Silanus; omnes autem P. Lentulus, me conſule, vicit ſuperiores. Hunc eſt Scaurus imitatus. Magnificentiſſima vero noſtri Pompeii munera ſecundo conſulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio avaritiæ. Mamerco, homini divitiſſimo, prætermiſſio ædilitatis conſulatûs repulſam attulit. Quare & ſi poſtulatur a populo, bonis viris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modo pro facultatibus; nos ipſi ut fecimus: & ſiquando aliqua res major, atque utilior populari largitione acquiritur: ut Oreſti nuper prandia in ſemitis, decumæ nomine, magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Scio vitio datum eſt, quod in caritate aſſe modium populo dedit; magna enim ſe & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ liberavit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quod gladiatoribus emtis reip. cauſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes P. Clodii conatus furoréſque compreſſit. Cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem

dem Philippus Q. filius, magno vir ingenio, in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima; dicebat idem C. Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sane exiguus sumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáque quæ ad usum reip. pertinent, quamquam quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa verecundiús reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi non probant. Ut & hic ipse Panætius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto, in iis libris, quos de repub. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere vitiosa est, temporibus necessaria; & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate; in iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo

modo debemus: ſed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere: nam præclarè Ennius,

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ, gratiſſima eſt liberalitas: eóque eam ſtudioſiùs plerique laudant, quod ſummi cujuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut iis beneficiis quàmplurimos afficiamus, quorum memoria liberis poſteriſque prodatur, ut iis ingratis eſſe non liceat: omnes enim immemorem beneficii oderunt: eámque injuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri; eúmque, qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reip. utilis eſt, redimi è ſervitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro in oratione Craſſi ſcriptum copiosè videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc eſt gravium hominum, atque magnorum: illa quaſi adſentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quaſi titillantium. Conveniet autem cum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum, in omnique re contrahendâ, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus & confiniis, æquum & facilem; multa multis de jure ſuo cedentem: à litibus vero, quantum liceat, & neſcio an paullo plus etiam quàm liceat, abhorrentem. Eſt enim non modo liberale, paullum nonnunquam de ſuo jure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris, quam quidem dilabi ſinere flagitioſum eſt: ſed ita ut illiberalitatis avaritiæque abſit ſuſpicio. Poſſe enim liberalitate uti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum is eſt pecuniæ

niæ fructus maximus. Rectè etiam a Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas: eſt enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idque etiam reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere. Eſt autem etiam vehementer utile iis, qui honeſtè poſſe multum volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe: ita enim inſtituiſſe, & villicis imperaviſſe, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam ſuam divertiſſet.

In altero beneficentiæ genere, quod operis conſtat, multùm valere juriſprudentiam, longe plurimùm eloquentiam.

QUæ autem operâ, non largitione beneficia dantur, hæc tum in univerſam remp. tum in ſingulos cives conferuntur; nam in jure cavere, conſilio juvare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quàm plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime conſtituti juris civilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, ſic hujus ſcientiæ ſplendor deletus eſt: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientiâ facile viciſſet. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis obſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ præſtabilius,

vel

vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? huic quoque ergo à majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facilè laborantis, quódque in patriis eſt moribus, multorum cauſas, & non gravatè, & gratuitò defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, ni vererer, ne de meipſo aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exſtinctis oratoribus, quam in paucis ſpes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut juriſperiti eſſe, aut diſerti, licet tamen operâ prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem judicibus & magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſiméque eorum manat induſtria. Jam illud non ſunt admonendi, eſt enim in promtu, ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant: ſæpe enim aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ eſt: ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas, quacumque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: cæteriſque operis & officiis erit id, quod violatum eſt, compenſandum.

Operam apud tenues & bonos rectius, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen niſi juſta in re præſtandam eſſe.

SED cum in hominibus juvandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat: dictu quidem eſt proclive, itaque vulgò loquuntur, ſe in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam ſequi.

Honeſta

Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ non anteponat in operâ danda gratiam fortunati & potentis? à quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentiùs, quæ natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicunq; dixit, pecuniam qui habeat, non reddidisse; qui reddiderit, non habere: gratiam autem & qui retulerit habere, & qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt; quinetiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquod acceperint: atque etiam à se postulari, aut exspectare aliquid suspicantur: patrocinio verò tuo se usos, & clientes appellari, mortis instar putant. At vero ille tenuis, cum quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putet, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat, eget enim multis, gratum se videri studet, neque vero verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndúmque illud est, quod si opulentum fortunatúmque defenderis, in uno illo, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus, qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret? Ego vero, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depra-

depravatique ſunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrum pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: ne id quidem ſemper. ſed fac juvare, potentior ſanè ſit, honeſtior vero quomodo? Quod ſi etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent; ſitque omne judicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operâque danda, eſt, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ eſt juſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

Liberalitas in univerſam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non niſi in juſta neceſſitate.

SED quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps de iis, quæ ad univerſos, quæque ad remp. pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant, partim ſingulos ut attingant, quæ ſunt etiam gratiora. Danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utriſque, nec minus, ut etiam ſingulis conſulatur: ſed ita, ut ea res aut proſit, aut certè non obſit reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii, & reip. tolerabilis, & plebi neceſſaria; ergo & civibus, & reipub. ſalutaris. In primis autem videndum erit ei, qui rempub. adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. perniciosè enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facilè paſſus eſt, & in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud malè: non eſſe in civitate duo millia hominum, qui rem

haberent. Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens : qua peſte quæ poteſt eſſe major? Hanc enim ob cauſam maximè, ut ſua tenerent, reſpub. civitatéſque conſtitutæ ſunt. Nam etſi duce naturâ congregabantur homines, tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, urbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne, quod apud majores noſtros ſæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, aſſiduitatémque bellorum, tributum ſit conferendum : idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin quæ neceſſitas hujus muneris alicui reip. obvenerit, malo enim quam noſtræ ominari, neque tamen de noſtra, ſed de omni repub. diſputo, danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalvi eſſe velint, neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui remp. gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ ; quarum qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat, non eſt neceſſe diſputare, eſt enim in promtu : tantùm locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abſtinentiam : contráque ex invaſione alieni, ſummam exiſtere perniciem.

CAput autem eſt in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora me fortuna reſervaviſſet, & tum eſſem natus, ſi quando Romani dona accipere cœpiſſent! non eſſem paſſus diutiùs eos imperare. Næ illi multa ſæcula exſpectanda fuerunt, modò enim hoc malum in hanc rempub. invaſit. itaque facilè patior tum potius Pontium fuiſſe, ſiquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni ſunt, cum de pecuniis repetundis a L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſſet. At vero poſtea

ſtea tot leges, & proximæ quæque duriores : tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum : tanta, ſublatis legibus & judiciis, expilatio direptioque ſociorum, ut imbecillitate aliorum, non noſtra virtute, valeamus. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abſtinens. Quidni laudet ? Sed in illo alia majora : laus abſtinentiæ, non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus eſt Paullus : tantam in ærarium pecuniam invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum : at hic nihil domum ſuam intulit præter memoriam nominis ſempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihil locupletior Carthagine eversâ. Quid ? qui ejus collega in cenſurâ fuit L. Mummius, numquid copioſior, cum copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet ? Italiam ornare, quàm domum ſuam maluit : quamquam Italiâ ornatâ, domus ipſa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium tetrius, ut eo, unde digreſſa eſt, referat ſe oratio, quam avaritia, præſertim in principibus rempub. gubernantibus : habere enim quæſtui rempub. non modò turpe eſt, ſed ſceleratum etiam & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculum edidit, Spartam nullâ re aliâ, niſi avaritiâ perituram, id videtur non ſolum Lacedæmoniis, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nullâ autem re conciliare faciliùs benevolentiam multitudinis poſſunt ii, qui reipub. præſunt, quàm abſtinentiâ & continentiâ. Qui verò ſe populares volunt, ob eamque cauſam aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur : aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipublicæ ; concordiam primum, quæ eſſe non poteſt, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ : deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet.

licet. Id enim eſt proprium (ut ſupra dixi) civitatis, atque urbis, ut ſit libera & non ſollicita ſuæ rei cujuſque cuſtodia. Atque in hac pernicie reip. ne illam quidem conſequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta eſt, eſt inimicus: cui data, etiam diſſimulat ſe accipere voluiſſe: & maximè in pecuniis creditis occultat ſuum gaudium, ne videatur non fuiſſe ſolvendo. At vero ille, qui accipit injuriam; & meminit & præ ſe fert dolorem ſuum: nec, ſi plures ſunt ii, quibus improbè datum eſt, quam illi, quibus injuſtè ademtum eſt, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, ſed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſæculis antè poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? Ac propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lyſandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt: exque eo tempore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut & tyranni exiſterent, & optimates exterminarentur, & præclariſſimè conſtituta reſp. dilaberetur. Nec vero ſolùm ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profectæ manârunt latiùs. Quid? noſtros Gracchos, Ti. Gracchi, ſummi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis, Sicyonem clandeſtino introitu urbe eſt potitus. Cúmque tyrannum Nicoclem improviſo oppreſſiſſet, ſexcentos exſules, qui fuerant ejus civitatis locupletiſſimi, reſtituit, remque pub. adventu ſuo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis, & poſſeſſionibus difficultatem, quod & eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum poſſeſſio-

nes

nes moveri non nimis æquum putabat propterea quod tam longo ſpatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur ſine injuriâ, judicavit, neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur ſtatuiſſet, opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecuniâ, Alexandriam ſe proficiſci velle dixit, rémq; integram ad reditum ſuum juſſit eſſe: iſque celeriter ad Ptolemæum, ſuum hoſpitem venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: cui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſamque docuiſſet, a rege opulento vir ſummus facilè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognovit & eorum, qui aliena tenebant, & eorum, qui ſua amiſerant: perfecitque æſtimandis poſſeſſionibus, ut perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, poſſeſſionibus cederent: aliis, ut commodius putarent numerari ſibi quod tanti eſſet, quam ſuum recuperare. Ita perfectum eſt, ut omnes concordiâ conſtitutâ ſine querelâ diſcederent. O virum magnum, dignúmque qui in noſtra repub. natus eſſet! Sic par eſt agere cum civibus, non, ut bis jam vidimus, haſtam in foro ponere, & bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus, id quod fuit ſapientis & præſtantis viri, omnibus conſulendum putavit: eáque eſt ſumma ratio & ſapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? Ut, cum ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid eſt aliud aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ vero novæ quid habent argumenti, niſi ut emas mea pecuniâ fundum, eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne ſit æs alienum quod reipub. noceat, providendum eſt: quod mul-

tis rationibus caveri poteſt: non ſi fuerit, ut locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius remp. continet, quam fides: quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Nunquam vehementiùs actum eſt, quam me conſule, ne ſolveretur. Armis & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum & ordine: quibus ſic reſtiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit, nec melius, nec facilius diſſolutum eſt: fraudandi enim ſpe ſublatâ, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt. At vero hic nunc victor, tum quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret peccare, etiam ſi cauſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempub. tuebuntur: in primiſque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: & neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad ſua vel tenenda, vel recuperanda obſit invidia: præterea quibuſcunque rebus vel belli, vel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt: hæc apud majores noſtros factitata: hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate reip. magnam ipſi adipiſcentur & gratiam & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præterita cenſet eſſe a Panætio, valitudinis curationem, & pecuniæ. Quas res a ſummo Philoſopho præteritas arbitror, quòd eſſent faciles: ſunt certe utiles.

Quibus rationibus valitudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SED valitudo ſuſtentatur notitiâ ſui corporis; & obſervatione, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe: & continentiâ in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ; & prætermittendis voluptatibus: poſtremò, arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abeſt turpitudo: conſervari autem diligentiâ, & parſimoniâ: iiſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſſimè Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos, iſtâ ferè ætate cum eſſemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utiliſſimum.

SED utilitatum comparatio, quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus, ſæpe eſt neceſſaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives eſſe. Cum corporis, externa hoc modo: Dives eſſe potius, quàm maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis ſic: ut bona valitudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana ruſticis. Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maximè in re familiari expediret? reſpondit, Benè paſcere. Quid ſecundum? Satis benè paſcere. Quid tertium? Malè paſcere. Quid quartum? Arare. Et cum ille qui quæſierat, dixiſſet, Quid fenerari? Tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere?

cidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet utilitatum comparationes fieri ſolere, rectéque hoc adjunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærendâ, de collocandâ pecuniâ, vellem etiam de utendâ, commodiùs à quibuſdam optimis viris ad medium Janum ſedentibus, quàm ab ullis Philoſophis ulla in Schola diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda. Pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputatum eſt. Reliqua deinceps perſequemur.

M. TULLII CICERONIS DE OFFICIIS Ad Marcum Filium

LIBER TERTIUS.

PUblium Scipionem, Marce Fili, eum, qui primus Africanus appellatus ſit, dicere ſolitum ſcripſit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, numquam ſe minus otioſum eſſe, quam cum otioſus; nec minus ſolum, quam cum ſolus eſſet. Magnifica verò vox, & magno viro ac ſapiente digna; quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum; ut neque ceſſaret umquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium & ſolitudo. Vellem nobis hoc idem verè dicere liceret: ſed ſi minus imitatione tantam ingenii præſtantiam conſequi poſſumus, voluntate certè proximè accedimus: nam & à repub. forenſibuſque negotiis, armis impiis vique prohibiti otium perſequimur: & ob eam cauſam, urbe relictâ, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc ſoli-

ſolitudo cum illâ comparanda eſt. Ille enim requieſcens à reip. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiâque interdum, tanquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotii inopiâ, non requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Extincto enim ſenatu, deletiſque judiciis, quid eſt quod dignum nobis aut in curiâ, aut in foro agere poſſimus? Itaque qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantùm licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolùm ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & otio fruor non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium civitati: nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi adfert neceſſitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem vel meo judicio aſſequebatur: nulla enim ejus ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus otii, nullum ſolitudinis munus exſtat, ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione inveſtigationeque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum umquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversâ, quam multis annis ſtante rep. ſcripſimus. Sed cum tota philoſophia, mi Cicero, frugifera & fructuoſa, nec ulla pars ejus inculta ac deſerta ſit: tum nullus feracior in ea locus eſt, nec uberior, quam de officiis, à quibus conſtanter honeſtéque vivendi præcepta ducuntur. Quare quamquam à Cratippo noſtro, principe hujus memoriæ philoſophorum, hæc te aſſiduè audire, atque accipere

cipere confido, tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtam ingredi cogitant; tum haud ſcio, an nemini potius, quam tibi. Suſtines enim non parvam exſpectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, nonnullam fortaſſe nominis. Suſcepiſti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magiſtri. Quare quantùm conniti animo potes, quantùm labore contendere (ſi diſcendi labor eſt potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut, cum omnia ſuppeditata ſint à nobis, tute tibi defuiſſe videare. Sed hæc hactenus. Multa enim ſæpe ad te cohortandi gratiâ ſcripſimus. Nunc ad reliquam partem propoſitæ diviſionis revertamur.

Reprehenſus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honeſtate pugnare utilitas, atque à Cicerone defenſus.

PAnætius igitur, qui ſine controverſia de officiis accuratiſſimè diſputavit, quemque nos, correctione quadam adhibitâ, potiſſimum ſecuti ſumus, tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines, & conſultare de officio ſolerent: uno, cum dubitarent, honeſtúmne id eſſet, de quo ageretur, an turpe: altero, utiléne an inutile: tertio, ſi id, quod ſpeciem haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum, nec id exſolvit, quod promiſerat. Quod eo magis miror, quia ſcriptum

à diſ-

à discipulo ejus Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium posteaquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tactum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè vero assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse: quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare: de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed relictum. Nam qui è divisione tripartitâ duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistolâ, Publium Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat:) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest: recténe autem hanc tertiam patrem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet: sive quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis vestris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem exsecrari solitum eos, qui primum hæc, natura cohærentia, opinione distraxissent.

iſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent: nec utile quidquam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis eſſet; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honeſtate pugnare. Sed, cum ſit is, qui id ſolum bonum judicet, quod honeſtum ſit: quæ autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec deceſſione pejorem: non videtur ejuſmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, compararetur. Etenim quod ſummum bonum à Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) ſententiam, cum virtute congruere ſemper: cetera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea virtute non repugnarent. Quod cum ita ſit, putant quidam, hanc comparationem non rectè introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum, quod proprie veréque dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque à virtute divelli umquam poteſt; in iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo; ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hæc enim omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant. Ea communia ſunt & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque abſolutum eſt, &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec, præter ſapientem, cadere in quemquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia compareant, id cumulatè videtur eſſe perfectum, propterèaque vulgus quid abſit à perfecto

non ferè intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod item in poematis, & picturis usu evenit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non sint, ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaque cum sunt docti à peritis, facile desistunt sententiâ. Hæc igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quædam honesta esse dicunt, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius Aristidésve justi nominantur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ, tanquam à sapientibus, petitur exemplum: nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi. Nec ii, qui sapientes habiti & nominati, M. Cato & C. Lælius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant speciémque sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id quidem, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum: támque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandúmque est nobis, quam id, quod propriè dicitur, veréque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua est ad virtutem facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare;

boni

boni viri non ſolent. Itaque exiſtimo Panætium, cum dixerit, homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quòd dixerit, ſolere modo, non etiam oportere: etenim non modo pluris putare quod utile videatur, quam quod honeſtum: ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his addubitare, turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo, quod nonnumquam dubitationem afferre ſoleat, conſiderandúmque videatur? Credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi ſoleat, inveniatur non eſſe turpe. Exempli cauſa, ponatur aliquid, quod pateat latiùs. Quod poteſt majus eſſe ſcelus, quam non modo hominem, ſed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur ſe adſtrinxit ſcelere, ſi qui tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. Vicit ergo utilitas honeſtatem: imo vero honeſtas utilitatem ſecuta eſt.

Formula præſcripta, nè quando nos falſa utilitatis ſpecies ab honeſtate abducat: ut juſtitiam, vel ſolum, vel maximum bonum ſtatuamus; injuſtitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, ſed ad communem ſocietatem referantur omnia.

ITaque, ut ſine ullo errore dijudicare poſſimus, ſiquando cum illo, quod honeſtum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formula quædam conſtituenda eſt; quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. Erit autem hæc formula, Stoicorum rationi diſciplinæque maxime conſentanea: quam quidem his libris propterea ſequimur, quod, quamquam à veteribus Academicis, & à Peripateticis veſtris, qui quondam iidem erant, qui Academici, quæ honeſta

honeſta ſunt, anteponantur iis, quæ videntur utilia: tamen ſplendidiùs hæc ab eis diſſeruntur, quibus quidquid honeſtum eſt, idem utile videtur: nec utile quidquam, quod non honeſtum: quam ab iis, quibus honeſtum aliquid non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcumque maximè probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum, & ſocietatem: ſi enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valitudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari & interire totum corpus neceſſe eſt: ſic, ſi unuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratiâ, ſocietas hominum & communitas evertatur neceſſe eſt. Nam ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quam alteri acquirere, conceſſum eſt, non repugnante naturâ. Illud natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc ſolum naturâ, id eſt, jure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus reſp. continetur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceat ſui commodi causâ nocere alteri: hoc enim ſpectant leges, hoc volunt; incolumem eſſe civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exſilio, vinclis, damno coercent. Atque hoc multo magis exigit ipſa naturæ ratio,

ratio, quæ eſt lex divina, & humana: cui parere qui velit, omnes autem parebunt, qui ſecundum naturam volent vivere, numquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. Etenim multo magis eſt ſecundum naturam excelſitas animi & magnitudo, itémque comitas, juſtitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ: quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelſi eſt. Detrahere autem alteri ſui commodi cauſa, magis eſt contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejuſdem: itémque magis eſt ſecundum naturam, pro omnibus gentibus, ſi fieri poſſit, conſervandis, aut juvandis, maximos labores moleſtiáſque ſuſcipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilium cœleſtium collocavit: quàm vivere in ſolitudine, non modo ſine ullis moleſtiis, ſed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quiſque & ſplendidiſſimo ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem homini nocere non poſſe. Deinde, qui alterum violat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur, aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere; aut magis fugiendam cenſet mortem, paupertatem, dolorem, amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam injuriam, ſi nihil exiſtimat contra naturam fieri hominibus violandis: quid cum eo diſſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiendum id quidem cenſet, ſed & multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem, errat in eo, quod ullum aut corporis aut fortunæ vitium animi vitiis gravius exiſtimat. Ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuſcujuſ-

uſcujuſque & univerſorum : quam ſi ad ſe quiſque rapiat, diſſolvetur omnis humana conſortio. Atque ſi etiam hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicunque ſit, ob eam ipſam cauſam, quod is homo ſit, conſultum velit ; neceſſe eſt ſecundum eandem naturam omnium utilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt ; unâ continemur omnes, & eâdem lege naturæ : idque ipſum ſi ita eſt, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum ; verum igitur & extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui causâ: aliam rationem eſſe civium reliquorum: hi ſibi nihil juris, & nullam ſocietatem, communis utilitatis causâ, ſtatuunt eſſe cum civibus : quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis ſocietatem : qua ſublatâ, beneficientia, liberalitas, bonitas, juſtitia funditùs tollitur : quæ qui tollunt, etiam adverſus deos immortales impii judicandi ſunt, ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem evertunt: cujus ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi causâ, quam omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi, quæ non vacent juſtitiâ. Hæc enim una virtus, omnium eſt domina, & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit : Nónne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili ? Minime veró. Non enim mihi eſt vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid ? ſi Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nónne faciat ? Hæc ad judicandum ſunt facillima. Nam, ſi

quid

quid ab homine ad nullam partem utili tuæ utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contráque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reip. atque hominum societati, si in vitâ remaneas, afferre possis: si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est, est enim injusta: itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum fortémque virum transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seséque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Ita semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est: nulla enim nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est: neque est contra naturam, spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tamquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figurâ hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tamquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliqui casus, aut occupatio consilium

ejus peremiſſet: ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum: quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato & prope jam abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: ut geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ volunt, explicent: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil, præter id quod honeſtum ſit, propter ſe eſſe expetendum: ſin hoc non licet per Cratippum, at illud certè dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt: & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus eſt, quod non utilia cum honeſtis pugnare aliquando poſſe dixerit (neque enim ei fas erat) ſed ea, quæ videntur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honeſtum: nihil honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negátque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quam eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (ut dicitur) Marte noſtro: neque enim quidquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod quidem mihi probaretur de iis quæ in manus meas venerunt.

Ne qua nos commoditas quantavis, cum ſumma etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honeſto recedamus, ſine quo nihil non pernicioſum.

CUm igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, commoveri neceſſe eſt. Sed ſi, cum animum atten-

attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei quæ ſpeciem utilitatis attulerit, tunc non utilitas relinquenda eſt, ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam contra naturam quàm turpitudo, (recta enim & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrque contraria) nihilque tam ſecundum naturam, quam utilitas: certè in eâdem re utilitas & turpitudo eſſe non poteſt. Itémque ſi ad honeſtatem nati ſumus, eáque aut ſola expetenda eſt, (ut Zenoni viſum eſt) aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia ; quod Ariſtoteli placet; neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum : quod autem bonum, id certè utile : ita quidquid honeſtum, ſd utile: quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptioneſque ſociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis civitatibus regnandi exiſtunt cupiditates, quibus nihil nec tætrius, nec fœdius excogitari poteſt : emolumentum enim rerum fallacibus judiciis vident; pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiſſima eſt, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quad honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent: in ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiamſi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio, atque etiam ex omni deliberatione celandi & occultandi ſpes opinióque removenda eſt: ſatis enim nobis (ſi modo in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe

relinquenda

debet, si omnes deos hominésque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneúmque equum, (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulúmque aureum in digito: quem, ut detraxit, ipse induit: (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit: ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat. idem rursus videbatur, cum in locum annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus reginæ stuprum intulit: eaque adjutrice regem dominum interemit, sustulit quos obstare arbitrabatur; nec in his eum quisquam facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet: honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi vero ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, si id diis, hominibusque futurum sit semper ignotum, sisne facturus? negant id fieri posse: quamquam potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rusticè sane. negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint: non quærimus, possintne celare; sed tamquam tormenta quædam adhibe-

adhibemus, ut, ſi reſponderint ſe impunitate propoſitâ facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed jam ad propoſitum revertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbent animos utilitatis ſpecie: non cum hoc deliberetur, reliquendáne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem: (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuſtè: fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adjutor: cum autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam: quod erat utile, patriæ conſulere, id erat ita honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honeſtatem, ſine qua ne utilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: ſpecies enim utilitatis animum pepulit ejus: cui cum viſum eſſet utilius, ſolum quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet: & tamen muri cauſam oppoſuit, ſpeciem honeſtatis neque probabilem, neque ſatis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Propriis commodis quatenus cuique inſervire permiſſum.

NEC tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliiſque tradendæ, cum his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique utilitati, quod ſine alterius injuriâ fiat, ſerviendum eſt. Scitè Chryſippus, ut multa: Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quam maximè poſſit, ut vincat:

ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere, nullo modo debet. ſic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt: alteri deripere jus non eſt.

Formula in amicitiis, ut ſemper honeſtati cedat benevolentia amici: fides præſtetur, etiam maximis incommodis propoſitis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honeſti ratio patitur. Cæterùm nè qua res turpis aut petatur ab amico, aut præſtetur petenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quod rectè poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius breve & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cetera generis ejuſdem, hæc amicitiæ numquam anteponenda ſunt. At neque contra remp. neque contra juſjurandum, ac fidem, amici causâ vir bonus faciet; ne ſi judex quidem erit de ipſo amico: ponit enim perſonam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſam eſſe malit, ut orandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero jurato ſententia dicenda ſit, meminerit, deum ſe adhibere teſtem, id eſt (ut arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit deus ipſe divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi judicis, ſi eum teneremus, quæ ſalvâ fide facere poſſit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullò antè dixi honeſtè amico à judice poſſe concedi. nam, ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint, non amicitiæ tales, ſed conjurationes putandæ ſunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in ſapientibus viris perfectiſque nihil poteſt eſſe tale. Damonem & Phintiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter ſe

fuiſſe, ut, cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinaviſſet, & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum causâ poſtulaviſſet, vas factus eſt alter ejus ſiſtendi, ut, ſi ille non revertiſſet, moriendum eſſet ipſi: qui cum ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannis, petivit, ut ſe ad amicitiam tertium adſcriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitiâ, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur, jaceat utilitatis ſpecies, valeat honeſtas: cum autem in amicitiâ, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio & fides anteponantur amicitiæ: ſic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

In publicis conſultationibus ſemper honeſtum falsâ utitilitate potius habendum, neque conſilium ullum videri utile oportere, quod cum honeſto pugnat. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

SED utilitatis ſpecie in repub. ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri. Durius etiam Athenienſes, qui ſciverunt, ut Æginetis, qui claſſe valebant, pollices præciderentur: hoc viſum eſt utile; nimis enim imminebat, propter propinquitatem, Ægina Piræeo: ſed nihil quod crudele, utile: eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, maximè inimica crudelitas. Malè etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, coſque exterminant; ut Pennus apud patres noſtros, Papius nuper. Nam eſſe pro cive, qui civis non ſit, rectum eſt non licere: quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules, Craſſus & Scævola: uſu vero urbis prohibere peregrinos, ſanè inhumanum eſt. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. Plena exemplorum eſt noſtra reſpub. cum ſæpe, tum maximè bello Punico ſecundo: quæ Cannenſi cala-

calamitate acceptâ, majores animos habuit, quam umquam rebus ſecundis : nulla timoris ſignificatio, nulla mentio pacis : tanta vis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret. Athenienſes cum Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentque ut urbe relictâ conjugibus & liberis Trœzene depoſitis, naves conſcenderent, libertatémque Græciæ Claſſe defenderent, Cyrſilum quendam, ſuadentem ut in urbe manerent, Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem ſequi videbatur : ſed ea nulla erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt victoriam ejus belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſilium reip. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe : poſtulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret : datus eſt Ariſtides. Huic ille, claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gytheum, clam incendi poſſe : quo facto frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſſet. Quod Ariſtides cum audîſſet, in concionem magnâ exſpectatione venit : dixitque, perutile eſſe conſilium, quod Themiſtocles afferret, ſed minimè honeſtum. Itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putaverunt : totámque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Ariſtide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, ſocios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe ſit, id nunquam eſſe utile, ne tum quidem, cum id, quod eſſe utile putes, adipiſcare. Hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt.

In contractibus communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, déque ea duos Stoicos diversa sentientes : quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

SED incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum sit, repugnétne planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones : Si (exempli gratiâ) vir bonus Alexandriâ Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopiâ & fame, summâque annonæ caritate : si idem sciat, complures mercatores Alexandriâ solvisse, navésque in cursu frumento onustas, petentes Rhodum, viderit ; dicturúsne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus? Sapientem & bonum virum fingimus : de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet, sed dubitet, an turpe non sit. In hujusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor nôrit, emtor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidiis agere, & quoniam vendat, velle quam optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia : cui fit injuria ? Exoritur Antipatri ratio ex alterâ parte : Quid ais ? tu cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati, eâque lege natus sis, & ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, viciſſimque communis utilitas tua sit; celabis homines

mines, quid iis adſit commoditatis & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic. Aliud eſt celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum, quæ tibi plus prodeſſent cognita, quam tritici utilitas: ſed non quidquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Immo vero (inquiet ille) neceſſe eſt, ſi quidem meminiſti eſſe inter homines naturâ conjunctam ſocietatem. Memini, inquiet ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cujuſque ſit? quod ſi ita eſt, ne vendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici, Quamvis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, ut turpe non ſit: ex alterâ autem parte; eâ re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe nôrit, ceteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur in omnibus cubiculis apparere ſerpentes: malè materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo ſciat: quæro, ſi hoc emtoribus venditor non dixerit, ædéſque vendiderit pluris multo, quam ſe venditurum putârit, num id injuſtè, an improbè fecerit? Ille vero, inquit Antipater. Quid enim eſt aliud, erranti viam non monſtrare (quod Athenis exſecrationibus publicis ſanctum eſt) ſi hoc non eſt, emtorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam eſt, quam viam non monſtrare: nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? ille quod non placebat proſcripſit: tu quod placebat emiſti. Quod ſi qui proſcribunt, villam bonam, benéque ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudârunt. Ubi enim judicium emtoris eſt, ibi fraus venditoris quæ poteſt eſſe? ſin

autem

autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quam si domini jussu ita præco prædicet? Domum pestilentem vendo. Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex alterâ parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio.

Superiori altercationi Philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causâ, etiamsi mos, legesque civiles quædam reticeri non vetent.

QUÆ dijudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causâ velis eos, quorum interest id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? certè non aperti, non simplicis, non ingenui, non justi, non viri boni: versuti potiùs, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri, hæc tot, & alia plura nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhiberunt? C. Canius, eques Romanus, nec infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusas otiandi, ut ipse dicere solebat, non negotiandi causâ, contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi se oblectare sine inter-

interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis; & simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, & ab his petivit, ut ante suos hortulos postridiè piscarentur, dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Canius: opiparè à Pythio apparatum convivium: cymbarum ante oculos multitudo, pro se quisque quod ceperat afferebat, ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Canius, Quæso, inquit, quid est hoc, Pythi, tantúmne piscium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit; hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primo. Quid multa? impetrat: emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos: nomina facit, negotium conficit. Invitat Canius postridiè familiares suos, venit ipse maturè, scalmum nullum videt, quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ (quod sciam) inquit ille: Sed hic piscari nulli solent: itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquillius, collega & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis cum ex eo quæreretur, quid esset dolus malus: respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vi-

tiis

tiis inquinatum. Quod si Aquilliana definitio vera est, ex omni vita simulatio dissimulatióque tollenda est: ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Lætoriâ; & sine lege judiciis, in quibus additur, ex fide bonâ agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, melius, æquius: in fiduciâ, ut inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo, quod melius æquius, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur: inter bonos bene agier, quidquam agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, ut ait Aquillius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium, non licitatorem venditor, nec qui contra se liceatur, emtor apponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. Q. quidem Scævola, P. filius, cum postulâsset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit, se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget, sapientis negant: ut si minioris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant: ex quo Ennius, equicquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse non quiret. Verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque reip. singulorum enim facultates & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paullò antè

tè dixi, placere nullo modo poteſt: etenim omnino tantum ſe negat facturum compendii ſui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia eſt. Sed ſive ſimulatio & diſſimulatio dolus malus eſt; perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non verſetur: ſive vir bonus eſt is, qui prodeſt quibus poteſt, nocet nemini, certé iſtum virum bonum non facile reperiemus. Numquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: &, quia ſemper eſt honeſtum virum bonum eſſe, ſemper eſt utile. Ac de jure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota eſſent venditori. Nam cum ex XII. Tabulis ſatis eſſet ea præſtari, quæ eſſent linguâ nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret: à jureconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quicquid enim eſſet in prædio vitii, id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi eſſent, juſſiſſéntque T. Claudium Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auſpiciis: Claudius proſcripſit inſulam, vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius: huic ab auguribus illud idem denuntiatum eſt. Itaque Calpurnius cum demolitus eſſet, cognoſſétque, Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quàm eſſet ab auguribus demoliri juſſus, arbitrum illum adegit, quicquid ſibi dare facere oporteret ex fide bonâ. M. Cato ſententiam dixit, hujus noſtri Catonis pater: ut enim ceteri ex patribus, ſic hic, qui lumen illud progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit: cum in venundando rem eam ſciſſet, & non pronuntiâſſet, emtori damnum præſtari oportere. Igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori vitium, quod nôſſet venditor. Quòd ſi rectè judicavit: non rectè frumen-

mentarius ille, non rectè ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed hujuſmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non poſſunt: quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat: hæ Sergio ſerviebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Craſſus urgebat: quod vitii venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici: nec eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo jure eſſet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe majoribus noſtris aſtutos. Sed aliter leges, aliter philoſophi tollunt aſtutias: leges, quatenus manu tenere poſſunt: philoſophi, quatenus ratione & intelligentia. Ratio igitur poſtulat, ne quid inſidiosè, ne quid ſimulatè, ne quid fallaciter. Súntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt: ſic tu ædes proſcribas, tabulam, tamquam plagam, ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quamquam video propter depravationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut jure civili, tamen naturæ lege ſanctum eſt: ſocietas enim eſt, quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius, latiſſimè quidem quæ pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui ejuſdem generis ſunt; propior eorum, qui ejuſdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile eſſe voluerunt, quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile eſſe debet. Sed nos veri juris, germanæque juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nul-

lam tenemus: umbrâ & imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturæ, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, uti ne propter te, fidémve tuam captus, fraudatúsve siem? quam illa aurea! ut inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione? Sed, qui sint boni, & quid sit, bene agi, magna quæstio est. Qu. quidem Scævola, pontifex max. summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, ex fide bonâ: fideique bonæ nomen existimabat manare latissimè, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur: in his magni esse judicis, statuere, præsertim cum in plerisque essent judicia contraria, quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eáque malitia, quæ vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea distátque plurimúm. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis ponit anté. Nec vero in prædiis solum jus civile, ductum à natura, malitiam fraudémque vindicat: sed etiam in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur: qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Aedilium. Heredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscientiâ, nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quam in malitiâ simulatio intelligentiæ: ex quo ista innumerabilia nascuntur: ut utilia cum honestis pugnare videantur, quotus enim quisque reperietur, qui impunitate: & ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuriâ? Periclitemur: si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque

enim

enim de ſicariis, veneficis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt: qui non verbis ſunt, & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis & carcere fatigandi: ſed hæc conſideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Baſili, locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt heredes ſecum M. Craſſum, & Qu. Hortenſium, homines ejuſdem ætatis potentiſſimos: qui, cum illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiaverunt. Quid ergo? ſatin' hoc eſt, ut non deliquiſſe videantur? mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Baſilus M. Satrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet, eúmque feciſſet heredem: hunc, ait, dico patronum agri Piceni & Sabini: (ò turpem notam temporum illorum!) num erat æquum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim, ſi is, qui non defendit injuriam, neque propulſat à ſuis, cum poteſt, injuſtè facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modo non repellit, ſed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honeſtæ videntur, ſi ſint malitioſis blanditiis officiorum; non veritate, ſed ſimulatione quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſolet. Falsò: nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis eſt regula: qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: ſic enim cogitans: Eſt iſtuc quidem honeſtum, verum hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore divellere: qui fons eſt fraudum, maleficiorum, ſcelerum omnium. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen ejus irrepere; hac vi non utatur, ne

si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. At dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re verâ non esset heres, in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, isque quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quid sit vir bonus, nescire fateatur. At vero si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, cum virum bonum esse, qui prosit quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat, dixerit quis, quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Rom. sane honesto, cum is sponsionem feciſſet, ni bonus vir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem numquam judicaturum: ne aut spoliaret famâ probatum hominem, si contra judicâsset, aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed nec cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nónne est turpe dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id quod jam tritum est vetustate proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatémque laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere?

Vi-

Vidésne igitur, hoc proverbio neque Gygi illi poſſe veniam dari, neque huic, quem paullò antè fingebam digitorum percuſſione hereditates omnium poſſe convertere? Ut enim, quod turpe eſt, id quamvis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante & repugnante naturâ. At enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſa peccandi. C. Marius cum à ſpe conſulatûs longè abeſſet, & jam ſeptimum annum poſt præturam jaceret, neque petiturus umquam conſulatum videretur, Q. Metellum, cujus legatus erat, ſummum virum & civem, cum ab eo, imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud pop. Rom. criminatus eſt, bellum ducere: ſi ſe conſulem feciſſent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham ſe in poteſtatem pop. Rom. redacturum. Itaque factus eſt ille quidem conſul, ſed à fide, juſtitiâque diſceſſit, qui optimum, & graviſſimum civem, cujus legatus, & à quo miſſus eſſet, in invidiam falſo crimine adduxerit. Ne noſter quidem Gratidianus officio boni viri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiúmque prætorum tribuni plebis adhibuiſſent, ut res nummaria de communi ſententiâ conſtitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus ſic, ut nemo poſſet ſcire, quid haberet. Conſcripſerunt communiter edictum cum pœnâ atque judicio; conſtituerúntque ut omnes ſimul in roſtra poſt meridem deſcenderent: & ceteri quidem alius alio, Marius è ſubſelliis in roſtra recta, idque quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit, & ea res, ſi quæris, ei magno honori fuit: omnibus vicis ſtatuæ: ad eas thus, & cerei: quid multa? nemo umquam multitudini fuit carior. Hæc ſunt, quæ conturbant in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum vide-

tur : ut Mario, præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe ; conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula eſt, quam tibi cupio eſſe notiſſimam : aut illud, quod utile videtur, turpe ne ſit : aut, ſi turpe eſt, ne videatur eſſe utile. Quid igitur ? poſſumúſne aut illum Marium, virum bonum judicare, aut hunc ? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere ? nihil profectò minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & ſplendorem, & nomen amittas ? quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidem juſtitiamque detraxerit ? Quid enim intereſt, utrum ex homine ſe quis conferat in beluam, an hominis figura immanitatem gerat beluæ ? Quid ? qui omnia recta & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam ſocerum habere voluit eum, cujus ipſe audaciâ potens eſſet ? Utile ei videbatur plurimum poſſe alterius invidiâ : id quam injuſtum in patriam, quam inutile, quam turpe eſſet, non videbat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos verſus de Phœniſſis habebat, quos dicam ut potero, inconditè fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi.

Nam ſi violandum eſt jus, regnandi gratiâ
Violandum eſt : aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas ? Ecce tibi, qui rex pop. Roman. dominuſque omnium gentium eſſe concupierit, idque perfecerit. Hanc cu-

cupiditatem ſi honeſtam quis eſſe dicit, amens eſt: probat enim legum & libertatis interitum, earúmque oppreſſionem tetram, & deteſtabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honeſtum non eſſe in ea civitate, quæ libera fuit, quæque eſſe debeat, regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe utile, qua hunc objurgatione aut quo potius convicio à tanto errore coner avellere? Poteſt enim, dii immortales, cuiquam eſſe utile fœdiſſimum & teterrimum parricidium patriæ: quamvis is quiſe eo obſtrinxerit, ab oppreſſis civibus Parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut hæc duo, verbo inter ſe diſcrepare, re tamen unum ſonare videantur. Non habeo, ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi, eſſe poſſit: nihil contra inutilius ei, qui id injuſtè conſecutus ſit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem: poſſunt enim cuiquam eſſe utiles angores, ſollicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum periculorúmque pleniſſima? *Multi iniqui atque infideles regno, pauci ſunt boni.* inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipſum Rom. oppreſſiſſet, civitatémque non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſervire ſibi coegiſſet? Hunc tu quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? cujus autem vita ipſi poteſt utilis eſſe, cum ejus vitæ ea conditio ſit, ut qui illam eripuerit, in maximâ & gratiâ futurus ſit & gloriâ? Quod ſi hæc utilia non ſunt, quæ maximè videntur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis, ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Quamquam id quidem, cum ſæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio, conſule iterum, & à ſenatu noſtro judicatum eſt. Cum enim rex Pyrrhus populo Rom. bellum ultro intuliſſet, cúmque

de imperio certamen eſſet cum rege generoſo, ac potente; perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eique eſt pollicitus, ſi præmium ſibi propoſuiſſet, ſe, ut clam veniſſet, ſic clam in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque factum ejus à ſenatu laudatum eſt: Atqui ſi ſpeciem utilitatis opinionémque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute ſed ſcelere ſuperatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit, vel ſenatui noſtro, qui numquam utilitatem à dignitate ſejunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? Si gloriæ cauſâ imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles eſſe cum infamiâ. Non igitur utilis illa L. Philippi, Qu. filii, ſententia: quas civitates L. Sulla, pecunia acceptâ ex ſenatuſconſulto liberaviſſet, ut hæ rurſus vectigales eſſent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Eſt ei ſenatus aſſenſus: turpe imperio: piratarum enim melior fides, quam ſenatus. At aucta vectigalia; utile igitur. Quouſque audebunt dicere quidquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloriâ fultum eſſe debet, & benevolentia ſociorum, utile eſſe odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. nimis mihi præfractè videbatur ærarium, vectigaliáque defendere, omnia publicanis negare, multa ſociis: cum in hos benefici eſſe deberemus, cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus, eóque magis, quo illa ordinum conjunctio ad ſalutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cum cauſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat: ſemper autem addebat

bat, Vincat utilitas. Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis reip. quam, cum utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ familiam non alere? in utramque partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli vilis? hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? negat, quia sit injurium. Quid? dominus navis, eripiétne suum? minimè: non plus, quam si navigantem in alto ejicere de navi velit, quia sua sit: quoad enim perventum sit eo, quo sumta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes, sibíne uter rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero: sed ei, cujus magis interfit vel suæ, vel reipub. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? nullum erit certamen, sed quasi sorte, aut micando victus, alteri cedat alter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicétne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quinetiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? immo vero: sed ipsi patriæ conducit, pios cives habere in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? filebítne filius? immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam: ad extremum si ad perniciem

patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis: cum id reſcierit, ſoluturúſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis. Diogenes ait; Antipater negat, cui potius aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeátne dicere? Non neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. Hæc ſunt quaſi controverſa jura Stoicorum. In mancipio vendendo dicendáne vitia? non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcum ſe putet vendere, indicétne ei vir bonus, aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit mille denariûm? Perſpicuum jam eſt, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos Philoſophos, quos nominavi, controverſia. Pacta & promiſſa ſempérne ſervanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo, ut prætores ſolent, facta ſint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento umquam poſtea uteretur; ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum ſit? Cum ſit is inhumanus, qui non concedat, nec ei quidquam fiat injuriæ, vitæ & ſaluti conſulendum. Quid? ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut antè quam hereditatem adeat, luce palam in foro ſaltet, idque ſe facturum promiſerit, quod aliter eum heredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerit, necne? Promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſe gravitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtiùs mentietur, ſi ex hereditate nihil ceperit: niſi fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contu-

contulerit: ut vel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. Ac ne illa quidem promiſſa ſervanda ſunt, quæ non ſunt iis ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaëthonti filio, ut redeamus ad fabulas, facturum ſe eſſe dixit, quidquid optâſſet: optavit ut in currum patris tolleretur: ſublatus eſt; atque inſanus antequam conſtitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc promiſſum patris non eſſe ſervatum? Quid, quod Theſeus exegit promiſſum a Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dediſſet, optavit interitum Hippolyti, filii ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de noverca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum devoviſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius; promiſſum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promiſſa non facienda nonnumquam: neque ſemper depoſita reddenda. Si gladium quis apud te ſanâ mente depoſuerit, repetat inſaniens, reddere peccatum ſit, non reddere officium. Quid? ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriæ, reddaſne depoſitum? non, credo: facias enim contra remp. quæ debet eſſe cariſſima. Sic multa, quæ honeſta natura videntur eſſe, temporibus fiunt non honeſta. Facere promiſſa, ſtare conventis, reddere depoſita, commutata utilitate, fiunt non honeſta. Ac de iis quidem quæ videntur eſſe utilitates contra juſtitiam ſimulatione prudentiæ, ſatis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem verſabimur, cum docebimus, ea, quæ, videntur eſſe utilia, neque ſunt, quam ſint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia: itémque de juſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſputatum eſt.

De

De Fortitudine.

RElIquæ ſunt duæ partes honeſtatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine & præſtantiâ cernitur, altera in conformatione & moderatione continentiæ & temperantiæ. Utile videbatur Ulyſſi, ut quidem poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulyſſe nulla ſuſpicio eſt: ſed inſimulant eum tragœdiæ, ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſſe. Non honeſtum conſilium; at utile, ut aliquis fortaſſe dixerit, regnare, & Ithacæ vivere otioſè cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero iſtam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honeſta non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Ulyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeverâſſet? qui, cum maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audiat ab Ajace:

Cuju' ipſe princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem.
Furère aſſimulavit, ne coiret inſtitit.
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepſet malitioſam audaciam,
Fide ſacratum jus perpetuo fallevet.

Illi vero non modo cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere conſentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa; ad rem factam noſtraque veniamus. M. Atilius Regulus, cum conſul iterum in Africa ex inſidiis captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare, juratus miſſus eſt ad ſenatum, ut, niſi redditi eſſent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipſe Karthaginem. Is cum Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat; ſed eam, ut res declarat

rat, falſam judicavit: quæ erat talis, manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum: quis hæc neget eſſe utilia? quem cenſes? magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris auctores? Harum enim eſt virtutum proprium, nil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In ſenatum venit, mandata expoſuit, ſententiam ne diceret recuſavit: quamdiu jurejurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. Atque illud etiam, ò ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ! reddi captivos negavit eſſe utile: illos enim adoleſcentes eſſe & bonos duces; ſe jam confectum ſenectute: cujus cum valuiſſet auctoritas, captivi retenti ſunt, ipſe Karthaginem rediit, neque eum caritas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neque vero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed jusjurandum conſervandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore cauſa, quam ſi domi ſenex captivus, perjurus conſularis remanſiſſet. At ſtultè, qui non modò non cenſuerit captivos remittendos, verum etiam diſſuaſerit. Quomodo ſtultè? etiámne ſi reipub. conducebat? poteſt autem, quod inutile reipub. ſit, id cuiquam civi utile eſſe? Pervertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honeſtate ſejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus: nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? ſed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire, propterea illa prima & ſumma habemus: utilitatis nomen non tam ſplendidum, quam neceſſarium ducimus.

cimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune eſt omnium Philoſophorum, non eorum modò, qui deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri: ſed eorum etiam, qui deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt; nunquam nec iraſci deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuiſſet, quam nocuit ſibi ipſe Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium,

Fregiſti fidem. Neque dedi, neque do infideli cuiquam.

Quamquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint: ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi juris jurandi causâ ad cruciatum revertiſſe: ſed fit non honeſtum: quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non videretur. Hæc fere contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret, qui neque iraſci ſolet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum valet: ſed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi: eſt enim jusjurandum affirmatio religioſa; quod autem affirmatè, quaſi deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt: jam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt; ſed ad juſtitiam, & ad fidem pertinet: nam præclarè Ennius,

O fides alma, apta pinnis: & jusjurandum Jovis!

Qui igitur jusjurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione eſt) majores noſtri eſſe voluerunt.

At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuiſſet, quam ſibi nocuit ipſe Regulus. Certè, ſi nihil malum eſſet, niſi dolere. Id autem non modo non ſummum malum, ſed nec malum quidem eſſe, maximâ auctoritate Philoſophi affirmant: quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an graviſſimum, Regulum, nolite, quæſo, vituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quam principem populi Rom. qui retinendi officii causâ cruciatum ſubierit voluntarium? Nam quod ajunt, minima de malis, id eſt, ut turpiter potius, quam calamitosè: an eſt ullum majus malum turpitudine? quæ ſi in deformitate corporis habet aliquid offenſionis, quanta illa depravatio & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervoſius qui iſta differunt, ſolum audent malum dicere id, quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

Idcirco rectè a poeta; quia, cum tractaretur Atreus, perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi hoc ſibi ſumunt, nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit, videant ne quæratur latebra perjurio. Eſt autem jus etiam bellicum, fidéſque jurisjurandi ſæpe cum hoſte ſervanda. Quod enim ita juratum eſt, ut mens conciperet fieri oportere, id ſervandum eſt: quod aliter; id ſi non feceris, nullum eſt perjurium: ut, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt: ne ſi juratus quidem id non feceris: nam pirata non eſt perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium: cum hoc nec fides debet, nec jusjurandum eſſe commune. Non enim falſum jurare perjurare eſt: ſed, quod ex animi tui ſententiâ juraris, ſicut verbis concipitur more noſtro, id non facere perjurium eſt. Scitè enim Euripides:

Juravi linguâ, mentem injuratam gero,

Regulus vero non debuit conditiones pactionésque bellicas & hoſtiles perturbare perjurio: cum juſto enim & legitimo hoſte res gerebatur; adverſus quem & totum jus feciale, & multa ſunt jura communia: quod ni ita eſſet, numquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dedidiſſet. At vero L. Veturius & Sp. Poſtumius, cum iterum conſules eſſent, quia, cum malè pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: injuſſu enim populi ſenatúſque fecerant: eodémque tempore Ti. Numicius, Qu. Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditionis ipſe Poſtumius, qui dedebatur, ſuaſor & auctor fuit: quod idem multis annis poſt C. Mancinus; qui ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex s. c. ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtiùs hic, quam Qu. Pompeius, quo, cum in eâdem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honeſtas: apud ſuperiores, utilitatis ſpecies falſa ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim. Quaſi vero forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cum præſertim de captivis diſſuaſurus eſſet? Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis: non enim ſuo judicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſam, ut eſſet judicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſſet, captivi profecto Pœnis redditi eſſent: ita incolumis in patriâ Regulus reſtitiſſet: quod quia patriæ non utile putavit, idcirco ſibi honeſtum & ſentire illa, & pati credidit. Nam quod aiunt, quod valde utile ſit, id fieri honeſtum: immo vero eſſe, non fieri.

fieri: est enim nihil utile quod idem non honestum: nec quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit: nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur; illis quidem temporibus aliter facere non potuit: itaque ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim vinculum ad adstringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in XII. tabulis: indicant sacratæ, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides; indicant notiones animadversionésque censorum; qui nulla de re diligentiùs quam de jurejurando judicabant. L. Manlio, A. filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegâsset, & ruri habitare jussisset: quod cum audivisset adolescens filius negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur: cui cum esset nuntiatum; qui illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisque arbitris ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravitque, se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc coactus terrore Pomponius: rem ad populum detulit, docuit, cur sibi causâ desistere necesse esset: Manlium missum fecit: tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio

conſulatu Latini ad Veſerim fuſi, & fugati: magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbe ſeverus in filium. Sed, ut laudandus Regulus in conſervando jurejurando, ſic decem illi, quos poſt Cannenſem pugnam juratos ad ſenatum miſit Annibal, in caſtra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, niſi de redimendis captivis impetraviſſent; ſi non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor in primis, ſcribit ex decem nobiliſſimis, qui tum erant miſſi, novem revertiſſe à ſenatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paullò pòſt, quam egreſſus erat è caſtris, rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romæ remanſiſſe. Reditu enim in caſtra liberatum ſe eſſe jurejurando interpretabatur: non rectè: fraus enim adſtringit, non diſſolvit perjurium. Fuit igitur ſtulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit ſenatus, ut ille veterator & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent à Paullo & Varrone conſulibus: eos ſenatus non cenſuit redimendos, cum id parva pecunia fieri poſſet: ut eſſet inſitum militibus noſtris aut vincere, aut emori. Qua quidem re auditâ, fractum animum Annibalis ſcripſit idem, quod ſenatus populúſque Romanus rebus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione ea, quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe, qui in caſtra revertiſſent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur, eóſque à cenſoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci finis: perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo fractóque fiant, (quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reipub. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe utilia, quia ſint flagitioſa, fœda, turpia.

De

De Temperantia.

REſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtiâ, continentiâ, temperantiâ continetur. Poteſt igitur quidquam eſſe utile, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Annicerii Philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt: virtutemque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis: quibus obſoletis floret Epicurus, ejuſdem ferè adjutor, auctorque ſententiæ. Cum his viris equiſque, ut dicitur, ſi honeſtatem tueri ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt: nam ſi non modo utilitas, ſed vita omnis beata corporis firmâ conſtitutione, ejuſque conſtitutionis ſpe exploratâ, ut à Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certè hæc utilitas, & quidem ſumma, ſic enim cenſent, cum honeſtate pugnabit: nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an ut conquirat undique ſuavitates? Quam miſer virtutis famulatus ſervientis voluptati! quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? fac nihil iſto eſſe jocundius: quid cogitari poteſt turpius? Jam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborumque contemtio? quamvis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore: tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, ſi illum audiam de continentiâ & temperantiâ; dicit ille quidem multa multis locis: ſed aquâ hæret, ut aiunt: nam quî poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? eſt enim temperantia libidinum inimica: libidines autem conſectatrices voluptatis. Atque in his tamen

tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallidè tergiverſantur. Prudentiam introducunt ſcientiam ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Juſtitia vacillat, vel jacet potius, omneſque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani; neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus quam amicitia, ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria: ſic omnem voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico, qui ſe dirempturos controverſiam putaverunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulaviſſent. Non recipit iſtam conjunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri & temperari poteſt. Sed de hoc, magna enim res eſt, alio loco pluribus. Nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ videretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. Sin autem ſpeciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, ut acceperis: quamquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas, quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clara voce patria revocâſſet, aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt; tribues his temporis quantum poteris; poteris autem quantum voles. Cum verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem, ut ſpero, &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique perſuade, eſſe te quidem mihi cariſſimum: ſed multo fore cariorem, ſi talibus monumentis præceptiſque lætabere.

M. TULLII CICERONIS CATO MAJOR,

Ad T. Pomponium Atticum, Præfatio.

Tite, ſi quid ego adjuvero, curamve levaſſo,
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum;

Ille vir haud magna cum re; ſed plenus fidei:

quamquam certo ſcio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, ſic nocteſque dieſque.

Novi enim moderationem animi tui & æquitatem: teque non cognomen ſolum Athenis deportâſſe, ſed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen te ſuſpicor iiſdem rebus, quibus meipſum interdum graviùs commoveri: quarum conſolatio & major eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt de ſenectute aliquid ad te conſcribere. Hoc enim onere, quod mihi commune tecum eſt, aut jam urgentis, aut certè adventantis ſenectutis, & te & meipſum levari volo. Etſi te quidem id modicè ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certè ſcio. Sed mihi, cum de ſenectute aliquid vellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque noſtrum communiter uteretur. Mihi

hi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudari dignè poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtiâ poſſit degere. Sed de ceteris & diximus multa, & ſæpe dicemus: nunc librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono, ut Ariſto Chius; parum enim eſſet auctoritatis in fabulâ: ſed M. Catoni ſeni, quo majorem auctoritatem haberet oratio: apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facilè ſenectutem ferat; iiſque eum reſpondentem: qui ſi eruditiùs videbitur diſputare quam conſuevit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis literis, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute Sententiam. *Scip.* Sæpenumerò mirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiam, tum vel maximè, quod nunquam ſenectutem tibi gravem eſſe ſenſerim: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Aetna gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſanè difficilem, Scipio & Læli, admirari videmini: quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beatéque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia bona à ſeipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat: quo in genere in primis eſt ſenectus, quam ut adipiſcantur omnes optant: eandem accuſant adeptam: tanta ineſt inconſtantia ſtultitiæ atque perverſitas. Obrepere, aiunt, eam citius, quam putâſſent. Primùm, quis coegit eos falſum putare? quî enim citiùs adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia obrepit? deinde, qui minùs gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent,

quam si octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis, quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostróque cognomine, in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam deum, sequimur, eiq; paremus: à qua non verisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tamquam ab inerti poeta, esse neglectum: sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, & tanquam in arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempestiva, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti: quid enim est aliud gigantum modo bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Lael.* Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus, volumus quidem certè, senes fieri, antè multò à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam vero, Læli; præsertim si utrique vestrum, ut dicis, gratum futurum est. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quo pervenisti, videre, quale sit. *Cat.* Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium: pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur, quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant: tum quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent: tum quòd spernerentur ab iis à quibus essent coli soliti: qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu: quorum ego multorum cognovi senectutem sine querelâ: qui se & libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent

ferrent, nec à ſuis deſpicerentur: ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate: moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani ſenes tolerabilem agunt ſenectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni ætate moleſta eſt. *Lael.* Eſt, ut dicis, Cato: ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem ſenectutem videri: id autem non poſſe multis contingere. *Cato.* Eſt iſtuc quidem, Læli, aliquid; ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: ut Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in jurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non eum ſuâ, ſed patriæ gloriâ ſplendorem aſſecutum: Nec hercule, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis: nec tu ſi Athenienſis eſſes, clarus umquam fuiſſes. Quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. Neque enim in ſumma inopiâ levis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem: nec inſipienti etiam in ſumma copiâ non gravis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes exercitationéſque virtutum; quæ in omni ætate cultæ, cum multum diúque vixeris, mirificos efferunt fructus, non ſolum quia nunquam deſerunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, quamquam id maximum eſt, verum etiam quia conſcientia bene actæ vitæ, multorúmque benefactorum recordatio, jucundiſſima eſt. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem: erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec ſenectus mores mutaverat: quamquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen jam ætate provectum: anno enim poſt conſul primum fuerat, quam ego natus ſum: cumque eo quartum conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam, quintóque anno poſt ad Tarentum quæſtor: deinde ædilis, quadriennio poſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano & Cethego, cum

quidem

quidem ille admodum ſenex, ſuaſor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cum planè grandis eſſet: & Annibalem juveniliter exultantem patientia ſua molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magiſque magiſque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantiâ, quo conſilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti: Mea operâ, Q. Fabi, Tarentum recepiſti: Certè, inquit ridens: nam, niſi tu amiſiſſes, ego numquam recepiſſem. Nec vero in armis præſtantior, quam in toga: qui conſul iterum Sp. Carvilio collegâ quieſcente, C. Flaminio tribuno pl. quoad potuit reſtitit, agrum Picentem & Gallicum viritim contra ſenatus auctoritatem dividenti: augúrque cum eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reipub. ſalute gererentur: quæ contra remp. ferrentur, contra auſpicia ferri. Multa in eo viro præclara cognovi; ſed nihil eſt admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & conſularis: eſt in manibus laudatio: quam cum legimus, quem Philoſophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus: ſed intus domíque præſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris augurii? multæ etiam, ut in homine Romano, litteræ: omnia memoriâ tenebat, non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella: cujus ſermone ita tum cupidè fruebar, quaſi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, fore unde diſcerem neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium

bium expugnationes, ut pedestres navalésve pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur. Est etiam quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neque umquam in suo studio atque opere cessavit: qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita? Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum: sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modò mentionem feci, Ennius.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flaminius, & M. Acilius facti sunt: ille autem Cæpione & Philippo iterum consulibus mortuus est: cum ego quidem V & LX annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suasissem. Annos LXX natus, tot enim vixit Ennius, ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem & senectutem, ut eis pæne delectari videretur. Etenim, cum contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmius: tertiam, quòd privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quanta quámque sit justa unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstahit? Quibus? an iis, quæ in juventute geruntur & viribus?

ribus? Nullæne igitur res ſunt ſeniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, ſocer optimi viri, filii mei? ceteri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum remp. conſilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii ſenectutem accedebat etiam, ut cæcus eſſet: tamen is, cum ſententia ſenatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Ante hac, dementes ſeſe flexere viaï?

Ceteráque graviſſime: notum enim vobis carmen eſt: & tamen ipſius Appii exſtat oratio: atque hanc ille egit ſeptem & decem annos poſt alterum conſulatum, cum inter duos conſulatus anni decem interfuiſſent, cenſórque ante conſulatum ſuperiorem fuiſſet. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſanè fuiſſe: & tamen ſic a patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerendâ verſari ſenectutem negant, ſimiléſque ſunt iis qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos ſcandant, alii per foros curſent, alii ſentinam exhauriant. ille autem clavum tenens quietus ſedeat in puppi. Non facit ea quæ juvenes: at vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: ſed conſilio, auctoritate, ſententia: quibus non modo non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet: niſi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & conſul verſatus ſum in vario genere bellorum, ceſſare nunc videor, cum bella non gero. At ſenatui quæ ſunt gerenda præſcribo, & quomodo: Karthagini malè jam diu cogitanti bellum multò antè denuntio: de qua vereri non ante deſinam, quam illam exciſam eſſe cognovero: quam palmam utinam dii immortales

mortales tibi, Scipio, reſervent, ut avi reliquias perſequare: cujus a morte hic tertius & triceſimus eſt annus: ſed memoriam illius viri excipient omnes anni conſequentes. Anno ante me cenſorem mortuus eſt, novem annis poſt meum conſulatum, cum conſul iterum, me conſule, creatus eſſet. Num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut cominùs gladiis uteretur: ſed conſilio, ratione, ſententiâ: quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium majores noſtri appellâſſent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam nominantur ſenes. Quod ſi legere, aut audire voletis externa, maximas reſp. ab adoleſcentibus labefactas, a ſenibus ſuſtentatas, & reſtitutas reperietis.

Cedo, quî veſtram remp. tantam amiſiſtis tam citò? ſic enim percontanti, ut eſt in Nævii ludo, reſpondentur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, ſtulti, adoleſcentuli.

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis; prudentia ſeneſcentis. At memoria minuitur: credo, niſi eam exerceas, aut ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium civium nomina perceperat: num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos novi, qui ſunt; ſed eorum patres etiam, & avos: nec ſepulcra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam: his enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum: nec vero quemquam ſenum audivi oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet. Omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia conſtituta: qui ſibi, quibus ipſi debeant. Quid juriſconſulti? quid pontifices? quid augures? quid philoſophi ſenes? quam multa meminerunt? manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium, & induſtria: nec ea ſolum in

claris

claris & honoratis viris, ſed in vitâ etiam privatâ, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit: quod propter ſtudium cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus eſt: ut, quemadmodum noſtro more malè rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet; ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari removerent judices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe judicibus, quæſiſſéque, num illud carmen deſipientis videretur? quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum, coegit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus iis ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut iſta divina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos vicinos, & familiares meos, quibus abſentibus, numquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis, non condendis fructibus. Quamquam in illis minus hoc mirum: nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe vivere: ſed iidem elaborant in eis, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere.

Serit arbores, quæ alteri ſæculo proſint,

Ut ait Statius noſter in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc à majoribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Meliùs Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quam illud,

Aedepol ſenectus, ſi nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis; unum id ſat eſt,
Quod diu vivendo, multa quæ non vult, videt.

Et multa fortaſſe quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitioſiùs:

Tum equidem in ſenectâ hoc deputo miſerrimum,
Sentire eâ ætate eſſe ſe odioſum alteri.

Jucundum potius, quam odioſum: ut enim adoleſcentibus bonâ indole præditis ſapientes ſenes delectantur, leviórque fit eorum ſenectus, qui à juventute coluntur & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur: nec minùs intelligo me vobis, quam vos mihi eſſe jucundos. Sed videtis, ut ſenectus non modo languida atque iners non ſit, verum etiam ſit operoſa, & ſemper agens aliquid & moliens: tale ſcilicet, quale cujuſque ſtudium in ſuperiore vitâ fuit. Quid, quod etiam addiſcunt aliquid? ut Solonem verſibus gloriantem videmus, qui ſe quotidie aliquid addiſcentem ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas ſenex didici: quas quidem ſic avidè arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud: diſcebant enim fidibus antiqui: ſed in literis certe elaboravi. Nec nunc quidem vires deſidero adoleſcentis: is enim erat locus alter de vitiis ſenectutis: non plus, quam adoleſcens tauri, aut elephanti deſiderabam. Quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo decet uti: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemtior quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam ſenex eſſet, athletáſque ſe in curriculo exercentes videret, adſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illachrymánſque dixiſſe, At hi quidem jam mortui ſunt. Non vero tam iſti, quam tu ipſe, nugator: neque enim ex te unquam

es

es nobilitatus, ſed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius: nihil modo P. Craſſus: à quibus jura civibus præſcribebantur: quorum uſque ad extremum ſpiritum eſt provecta prudentia. Orator metuo ne langueſcat ſenectute: eſt enim munus ejus non ingenii ſolum, ſed laterum etiam & virium. Omnino canorum illud in voce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute: quod equidem adhuc non amiſi, & videtis annos: ſed tamen eſt decorus ſermo ſenis quietus & remiſſus, facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & mitis oratio. Quod ſi ipſe exſequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere & Lælio. Quid enim eſt jucundius ſenectute ſtipatâ ſtudiis juventutis? An ne eas quidem vires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magiſtri non beati putandi, quamvis conſenuerint vires, atque defecerint: etſi iſta ipſa defectio virium adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quam ſenectutis: libidinoſa etenim & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat ſe umquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit, ita bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere: quamquam eſt id quidem ſenile, ætatique noſtræ conceditur. Videtiſne, ut apud Homerum

rum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? jam enim tertiam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans nimis videretur aut insolens aut loquax: etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me: quartum annum ago & octogesimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispaniâ fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. Acilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, nec afflixit senectus. Non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites: nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minus diu senem esse mallem, quam esse senem antè, quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, qui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam vestrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis: num idcirco est ille præstantior? moderatio modo virium adsit, & tantum, quantum potest quisque, nitatur; næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? denique isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras: si fortè adolescentes pueritiam, paullùm ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & una via naturæ,

eaque ſimplex : ſuaq; cuiq; parti ætatis tempeſtivitas eſt data ; ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam conſtantis ætatis, & ſenectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod ſuo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hoſpes tuus avitus Maſſiniſſa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus : cum ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non adſcendere : cum equo, ex equo non deſcendere : nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto ſit : ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem : itaque exſequi omnia regis officia & munera. Poteſt igitur exercitatio & temperantia etiam ſenectuti conſervare aliquid priſtini roboris. Non ſint in ſenectute vires : ne poſtulantur quidem vires à ſenectute. Ergo & legibus & inſtitutis vacat ætas noſtra muneribus iis, quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri : itaque non modo, quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem, cogimur. At ita multi ſunt imbecilli ſenes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exſequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt vitium, ſed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit ? quàm tenui, aut nullâ prorſus valetudine ? quod ni ita fuiſſet, alterum ille exſtitiſſet lumen civitatis : ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint ? Reſiſtendum, Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, ejuſque vitia diligentiâ compenſanda ſunt. Pugnandum tamquam contra morbum, ſic contra ſenectutem. Habenda ratio valetudinis : utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori ſoli ſubveniendum eſt, ſed menti, atque animo multo magis. Nam hæc quoque, niſi tanquam lumini oleum inſtilles, exſtin-

ſtinguuntur ſenectute ; & corpora quidem defatigatione & exercitatione ingraveſcunt : animi autem exercitando levantur. Nam quos ait Cæcilius —— comicos ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, oblivioſos, diſſolutos : quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignavæ, ſomniculoſæ ſenectutis : ut petulantia, ut libido, magis eſt adoleſcentium, quàm ſenum : nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum : ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum levium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. Tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos : metuebant ſervi, verebantur liberi ; carum omnes habebant : vigebat in illâ domo patrius mos, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi jus ſuum retinet, ſi nemini emancipata eſt, ſi uſque ad extremum ſpiritum vindicet jus ſuum. Ut enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid, ſic ſenem, in quo eſt adoleſcentis aliquid, probo : quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo numquam erit. Septimus mihi Originum liber eſt in manibus : omnia antiquitatis monumenta colligo : cauſarum illuſtrium, quaſcunque defendi, nunc quam maximè conficio orationes ; jus augurum, pontificum, civile tracto : multùm etiam Græcis litteris utor : Pythagoreorumque more exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis : in his deſudans atque elaborans corporis vires non magnopere deſidero. Adſum amicis : venio in ſenatum frequens, ultroque affero res multùm & diu cogitatas ; eaſque tueor animi, non corporis viribus : quæ ſi exſequi ne-

quirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem : sed ut possim, facit acta vita. Semper enim in his studiis, laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit : nec subitò frangitur ; sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, si quidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum ! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri ; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat à naturâ datam : cujus voluptatis avidæ libidines temerè, & effrenatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerump. eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci : nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret : stupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium nullis illecebris excitari aliis, nisi voluptatis. Cumque homini sive natura, sive quis deus nihil mente præstabilius dedisset ; huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat, tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quantâ percipi possit maximâ. Nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem : si quidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen exstingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite,

nite, patre ejus, à quo, Caudino prælio Sp. Postumius, T. Veturius, consules, superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitiâ populi Rom. permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Athenienſis: quem Tarentum veniſſe, L. Camillo, Appio Claudio consulibus reperio. Quorsum hæc: ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, ac mentis, ut dicam, præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum è senatu ejicerem, septem annis post, quam consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim cum esset Consul in Gallia, exoratus in convivio à scorto est, ut secuti feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est: mihi vero & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe audivi à majoribus natu, qui se porro pueros à senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cyneâ, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur: eúmque dicere, omnia quæ faceremus ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes, M. Curium, & T. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur: quo faciliùs vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro rep. quarto consulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cum ex

ſua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant eſſe profecto aliquid naturâ pulchrum atq; præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodq; ſpretâ & contemtâ voluptate optimus quiſque ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quod ea voluptates nullas magnopere deſiderat: caret epulis, extructiſque menſis, & frequentibus poculis: caret ergo etiam vinolentiâ, & cruditate, & inſomniis. Sed ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obſiſtimus (divinè enim Plato eſcam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo piſces) quamquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis tamen conviviis delectari poteſt. C. Duillium, M. filium, qui Poenos claſſe primus devicerat, redeuntem à cœnâ ſenem ſæpe videbam puer, delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ ſibi nullo exemplo privatus ſumſerat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipſum jam revertar. Primum habui ſemper ſodales. Sodalitates autem me quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ Matris acceptis: epulabar igitur cum ſodalibus omnino modicè, ſed erat quidam fervor ætatis: qua progrediente, omnia fient indies mitiora: neque enim ipſorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam coetu amicorum & ſermonibus, metiebar. Bene enim majores noſtri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt, meliùs, quam Græci: qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem vocant: ut, quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur. Ego vero propter ſermonis delectationem tempeſtivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus ſolum, qui pauci admodum reſtant, ſed cum veſtrâ etiam

ætate,

ætate, atque vobiſcum: habeoque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis aviditatem auxit, potionis & cibi ſuſtulit. Quod ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt fortaſſe quidam naturalis modus, non intelligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. Me vero & magiſteria delectant à majoribus inſtituta: & is ſermo, qui more majorum à ſummo adhibetur in poculis: & pocula, ſicut in ſympoſio Xenophontis, minuta atque rorantia, & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hibernus: quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo, conviviúmque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quàm maximè poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo: ſed ne deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, uteretúrne rebus venereis? Dii meliora, inquit: libenter vero iſtinc, tamquam à domino agreſti ac furioſo profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum & moleſtum eſt fortaſſe carere: ſatiatis vero & expletis jucundius eſt carere, quam frui: quamquam non caret is, qui non deſiderat. Ego hoc non deſiderare dico eſſe jucundius. Quod ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentius: primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus ſenectus, ſi non abunde potitur, non omnino caret: ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima caveâ ſpectat: delectatur tamen etiam qui in ultima: ſic adoleſcentia voluptates prope intuens magis fortaſſe lætatur: ſed delectatur etiam ſenectus procul eas ſpectans tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum tamquam emeritis ſtipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecúmque,

que, ut dicitur, vivere? si vero habet aliquid tamquam pabulum ſtudii atque doctrinæ, nihil eſt otiosâ ſenectute jucundius. Mori videbamus in ſtudio dimetiendi pæne cœli, atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio: quoties illum lux noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cum manè cœpiſſet? quam delectabat eum, defectiones ſolis & lunæ multò ante nobis prædicere? Quid in levioribus ſtudiis, ſed tamen acutis! quam gaudebat bello ſuo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pſeudolo! vidi etiam ſenem Livium: qui cum ſex annos antè, quam ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Centone Tuditanóque conſulibus, uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinii Craſſi & pontificii, & civilis juris ſtudio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus eſt? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his ſtudiis flagrantes ſenes vidimus. M. vero Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus, etiam ſenem? Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia doctrinæ: quæ quidem prudentibus, & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, ut antè dixi, ſeneſcere ſe multa indies addiſcentem: qua voluptate animi nulla certe poteſt eſſe major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ullâ impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere: habent enim rationem cum terra, quæ numquam recuſat imperium, nec umquam ſine uſurâ reddit, quod accepit: ſed alias minore, plerumque majore cum fœnore: quamquam me quidem non fructus modo, ſed etiam ipſius terræ

vis

vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum excepit, primum id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore & compressu suo diffindit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmóque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur, è quibus cum emerserit, fundit frugem, spici ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentáque pernoscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terrâ: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino, vinaceo, aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramósque procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nónne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea quæ gemma dicitur: à quo oriens uva sese ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitáque pampinis, nec modico tempore caret, & nimios solis defendit ardores, qua quid potest esse cum fructu lætius, tum adspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut antè dixi, sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio & propagatio vitium; sarmentorúmque

ea,

ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes? Quid fossiones agri, repastinationésque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de culturâ agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt; sed etiam hortis & pomariis: tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura sollertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vitâ M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâsset, consumsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans, abest enim non longè a me, admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit; sed iis qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne a meipso recedam. In agris erant tum senatores, id est, senes. Siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem, occupatum interemit. A villâ in senatum arcessebantur & Curius, & ceteri senes:

ex

ex quo, qui eos arceſſebant, viatores nominati ſunt: num igitur horum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agri cultione oblectabant? Meâ quidem ſententiâ haud ſcio, an ulla beatior eſſe poſſit: neque ſolum officio, quòd hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris: ſed & delectatione, quam dixi, & ſaturitate copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni aſſiduíque domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria eſt, villáque tota locuples eſt: abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc ſupervacaneis operis aucupium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorúmque ſpecie dicam? Brevi præcidam. Agro bene culto nil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut caleſcere vel apricatione meliùs, vel igni: aut viciſſim umbris aquíſve refrigerari ſalubrius? Sibi igitur habeant arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, ſibi pilam, ſibi natationes & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras: id ipſum utrum lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt: quos legite, quæſo, ſtudioſè, ut facitis: quam copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Perſarum, præſtantem ingenio atque imperii gloriâ, cum Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eíque

éique dona à ſociis attuliſſet: & ceteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum oſtendiſſe: cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum dixiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſollertiam ejus, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: atqui ego omnia iſta ſum dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio; multæ etiam iſtarum arborum meâ manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem ejus purpuram & nitorem corporis, ornatúmque Perſicum multo auro multíſque gemmis, dixiſſe: Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hac igitur fortunâ frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & imprimis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. Marcum quidem Valerium Corvum accepimus ad centeſimum annum vitam perduxiſſe, cum eſſet acta jam ætate in agris, eóſque coleret: cujus inter primum & ſextum conſulatum ſex & quadraginta anni interfuerunt: itaq; quantum ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit: atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem ſenectutis eſt auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum, plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum: notum eſt carmen inciſum in ſepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum, nuper pontificem maximum, quem poſtea M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum, vidimus?

mus? Quid de Paullo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in ſententiâ ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris ſit, quam omnes adoleſcentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi: miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet: non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentiſſimè obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis civibus nuſquam datum: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui cum legati eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem illum ſeſſum recepiſſe: quibus cum à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam, Athenienſes ſcire quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara: ſed hoc, de quo agimus, imprimis, quod, ut quiſque ætate antecedit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſolum honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus

qui ſplendidè uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tamquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes, ſi quærimus, etiam avari: ſed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur: contemni ſe putant, deſpici, illudi. Præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt: quæ tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis & artibus: idque tum in vitâ, tum in ſcenâ intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic ſe res habet: ut enim non omne vinum, ſic non omnis ætas vetuſtate coaceſcit: ſeveritatem in ſenectute probo, ſed eam, ſicut alia, modicam: acerbitatem nullo modo: avaritia vero ſenilis quid ſibi velit non intelligo: poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quam quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere? Quarta reſtat cauſa, quæ maximè angere atque ſollicitam habere noſtram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à ſenectute non poteſt longè abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam optanda, ſi aliquo eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quamquam quis eſt tam ſtultus, quamvis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? quin etiam ætas illa multo plures quam noſtra mortis caſus habet: facilius in morbos incidunt adoleſcentes; graviùs ægrotant; triſtiùs curantur: itaque pauci veniunt ad ſenectutem: quod ni ita accideret, meliùs & prudentiùs viveretur: mens enim & ratio,

tio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem: quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? sensi ego cum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat: quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex, ne quod speret quidem, habet. At est eo meliore conditione quam adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quamquam, ò dii boni! quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & recte factis consecutus sis. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum tempus umquam revortitur, nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modò, in quocumque fuerit actu, probetur; neque sapienti usque ad plaudite vivendum: breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honestéque vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem autumnúmque venisse. Ver enim, tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus & percipiendis accommodata sunt: fructus autem se-

nectutis est, ut sæpe dixi, antè partorum bonorum memoria & copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis: quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? Quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumtus ignis exstinguitur: & quasi poma ex arboribus, cruda si sint, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda est, ut, quo propiùs ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandóque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: rectéque in eâ vivitur, quoad munus officii exsequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere: ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cum illi quærenti, Qua tandem spe fretus sibi tam audacter obsisteret? respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integrâ mente ceterísque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit. jam omnis conglutinatio recens ægrè, inveterata facilè, divellitur: ita fit, ut ille breve vitæ reliquum nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit: vetátque Pythagoras injussu imperatoris, id est, dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum & lamentis vacare: vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio an melius Ennius:

Nem

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.

Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur. Jam ſenſus moriendi aliquis eſſe poteſt, íſque ad exiguum tempus, præſertim ſeni: poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc meditatum ab adoleſcentiâ debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione, tranquillo eſſe animo nemo poteſt: moriendum enim certè eſt: & id incertum, an eo ipſo die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quî poterit animo conſiſtere? de qua non ita longâ diſputatione opus eſſe videtur, cum recorder, non ſolum Brutum, qui in liberanda patriâ eſt interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſervaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt: non avum tuum L. Paullum, qui morte luit collegæ in Cannenſi ignominiâ temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt: ſed legiones noſtras, quod ſcripſi in Originibus, in eum ſæpe locum profectas alacri animo & erecto, unde ſe numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adoleſcentes, & ii quidem non ſolum indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? Omninò, ut mihi quidem videtur, ſtudiorum omnium ſatietas vitæ facit ſatietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia, num igitur ea deſiderant adoleſcentes? ſunt & ineuntis adoleſcentiæ, num ea conſtans jam requirit ætas, quæ media dicitur? ſunt etiam hujus ætatis, nec ea quidem quæruntur à ſenectute: ſunt extrema quædam ſtudia ſenectutis: ergo, ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. Quod cum evenit, ſatietas vitæ tempus

maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius abſum. Ego veſtros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clariſſimos, mihique amiciſſimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita nominanda. Nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & gravi opere perfungimur. Eſt enim animus cœleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus & quaſi demerſus in terram, locum divinæ naturæ æternitatíque contrarium. Sed credo deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quique cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque conſtantiâ. Nec me ſolum ratio ac diſputatio impulit, ut ita crederem: ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreóſque, incolas pæne noſtros, qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, numquam dubitâſſe, quin ex univerſa mente divinâ delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet omnium ſapientiſſimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio, cum tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria præteritorum, futurorúmque prudentia, tot artes, tantæ ſcientiæ, tot inventa, non poſſe eam naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cúmque ſemper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia ſe ipſe moveat, ne finem quidem habiturum eſſe motus, quia numquam ſe ipſe ſit relicturus: &, cum ſimplex animi natura eſſet, neque haberet in ſe quidquam admiſtum diſpar ſui atque diſſimile, non poſſe eum dividi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire: magnóque eſſe argumento, homi-

nes

nes ſcire pleraque antè, quam nati ſint, quod jam pueri, cum artes difficiles diſcant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, ſed reminiſci, & recordari. Hæc Plato noſter. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major, hæc dicit. Nolite arbitrari, ô mihi cariſſimi filii, me, cum à vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore. Nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum videbatis: ſed eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quò diutius memoriam ſui tuerentur. Mihi quidem numquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, vivere: cum exiſſent ex iis, emori: nec vero tum animum eſſe inſipientem, cum ex inſipienti corpore evaſiſſet: ſed cum omni admixtione corporis liberatus, purus & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte diſſolvitur, ceterarum rerum perſpicuum eſt quo quæque diſcedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta ſunt: animus autem ſolus, nec cum adeſt, nec cum diſcedit, apparet. Jam vero videtis, nihil eſſe morti tam ſimile, quam ſomnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem ſuam: multa enim cum remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cum ſe planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, ſi hæc ita ſunt, ſic me colitote ut deum. Sin una eſt interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam noſtri piè inviolatéque ſervabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, ſi placet, noſtra videamus. Nemo umquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem

tuum Paullum, aut duos avos, Paullum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes, ut de me ipso aliquid more senum glorier, me tantos labores diurnos, nocturnósque domi militiæque susceptorum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam essem terminaturus? Nónne melius multo fuisset, otiosam ætatem & quietam sine ullo labore & contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset è vitâ, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nónne vobis videtur animus is, qui plus cernat & longius, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cui obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos còlui & dilexi, videndi: neque vero eos solos convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, neque tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, ad carceres à calce revocari. Quid enim habet vita commodi? Quid non potius laboris? Sed habeat sane; habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ii docti, sæpe fecerunt: neque me vixisse pœnitet; quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem: & ex vitâ ita discedo, tamquam ex hospitio,

tio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar, cumque ex hac turbâ & colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus antè dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior; cujus à me corpus crematum est: quod contra decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quod æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans, non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam, lubenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. Sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam; non vereor ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen exstingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est tamquam fabulæ; cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui de senectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis; ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TULLII CICERONIS

LÆLIUS:

SIVE

De AMICITIA Dialogus,

Ad T. Pomponium Atticum, Præfatio.

QUintus Mucius augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter & jucundè ſolebat; nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævolam, ſumptâ virili togâ, ut, quoad poſſem & liceret, à ſenis latere numquam diſcederem. Itaq; multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter & commodè dicta memoriæ mandabam; fierique ſtudebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum noſtræ civitatis & ingenio, & juſtitiâ præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs; nunc redeo ad augurem. Cum ſæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclio ſedentem, ut ſolebat, cùm & ego eſſem unà, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meminiſti enim profecto, ut opinor, Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio utebare multum, cum is tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat conſul, diſſideret, quocum

cum conjunctiſſimè & amantiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitiâ, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Ejus diſputationis ſententias memoriæ mandavi, quas hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos induxi loquentes, ne, inquam, & inquit, ſæpius interponerentur: atque ut tamquam à præſentibus coràm haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum ageres, ut de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum noſtrâ familiaritate viſa eſt. Itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone Majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem; quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ ceteris floruiſſet: ſic, cum accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælii perſona viſa eſt, quæ de amicitiâ ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. Sed ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & ſapiens, ſic enim eſt habitus, & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum à me parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mucius

ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani. Ab his ſermo oritur. Reſpondet Lælius: cujus tota diſputatio eſt de amicitia; quam legens tu te ipſe cognoſces. *Fannius.* Sunt iſta, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. Sed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapientem & appellant & exiſtimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. Atilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem. Sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens eſſe in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum uſum habebat: multa ejus & in ſenatu & in foro vel proviſa prudenter, vel acta conſtanter, vel reſponſa acutè ferebantur. Propterea, quaſi cognomen jam habebat in ſenectute ſapientis. Te autem alio quodam modo, non ſolum naturâ & moribus, verùm etiam ſtudio & doctrinâ eſſe ſapientem: nec ſicut vulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in tota Græcia neminem. Nam qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtiliùs quærunt, in numero ſapientium non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum. Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita ducas, humanoſque caſus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras; eóque magis, quòd his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causâ, ut aſſolet, veniſſemus, tu non adfuiſti; qui diligentiſſimè ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut eſt à Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cum ſummi viri, tum amiciſſimi morte, ferre moderatè: nec potuiſſe non commoveri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ. Quod autem his Nonis in noſtro collegio non adfuiſſes, in-

invalitudinem cauſæ, non mœſtitiam fuiſſe. *Læl.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè: nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpavi cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amicè: ſed ut mihi videris, non rectè judicas de Catone: aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mortem filii tulit? memineram Paullum, videram Gallum: ſed hi in pueris; Cato in perfecto & ſpectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, ut ais, ſapientiſſimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut jam cum utroque loquar, ſic habetote. Ego ſi Scipionis deſiderio me moveri negem, quam id rectè faciam, viderint ſapientes; ſed certè mentiar: moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit: & ut confirmare poſſum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicina: me ipſe conſolor, & maximè illo ſolatio, quod eo errore careo, quo amicorum deceſſu plerique angi ſolent. Nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto: mihi accidit, ſi quid accidit: ſuis autem incommodis graviter angi, non amicum, ſed ſeipſum amantis eſt. Cum illo verò quis neget actum eſſe præclare? niſi enim, quod ille minimè putabat, immortalitatem optare vellet, quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo adoleſcens incredibili virtute ſuperavit: qui conſulatum petivit numquam, factus eſt conſul bis, primum ante tempus: iterum ſibi ſuo tempore, reip. pæne ſerò: qui duabus urbibus everſis, inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia, verum etiam futura

tura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? nota sunt vobis: quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? senectus enim quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno antè quam mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiamnum erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortunâ, vel gloriâ, ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum celeritas abstulit. Quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vitâ celeberrimos lætissimósque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quo senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est à patribus conscriptis, à P. R. sociis & Latinis, pridie quam excessit è vitâ: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur Deos potius, quam ad inferos perveniſſe: neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non feciſſent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tum florebat, institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos: iisque, cum è corpore excessissent, reditum in cœlum patere, optimóque & justissimo cuique expeditissimum. Quod item Scipioni videbatur, qui quidem quasi præsagiret, perpaucis ante mortem

tem diebus, cum & Philus, & Manilius adeſſent, & alii plures, túque etiam Scævola mecum veniſſes, triduum diſſeruit de republicâ: cujus diſputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cujuſque animus in morte facillimè evolet tamquam è cuſtodiâ vinculíſque corporis; cui cenſemus curſum ad deos faciliorem fuiſſe, quam Scipioni? quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor ne invidi magis quam amici ſit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus ſit animorum & corporum, nec ullus ſenſus maneat; ut nihil boni eſt in morte, ſic certè nihil mali: ſenſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, ut ſuprà dixi, actum optimè eſt; mecum incommodiùs: quem fuerat æquius, ut priùs introieram in vitam, ſic priùs exire de vita. Sed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beatè vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publicâ & de privatâ fuit, quocum & domus & militia communis: & id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falſa præſertim, quàm quòd amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore. Idque mihi eo magis eſt cordi, quod ex omnibus ſæculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere ſperare videor Scipionis & Lælii amicitiam notam poſteritati fore. *Fannius.* Iſtuc quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed, quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scævolæ, ſi, quemadmodum ſoles de ceteris rebus, cum ex te quæruntur; ſic de amicitia

amicitiâ [disputâris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæv.* Mihi vero pergratum erit: atque, idipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris. *Læl.* Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem: nam & præclara res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi: sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur de quo disputent quamvis subitò. Magnum opus est, egétque exercitatione non parvâ. Quamobrem quæ disputari de amicitiâ possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur: ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis: nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum: negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus: nos autem ea, quæ sunt in usu vitâque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus. Numquam ego dicam, C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen & invidiosum & obscurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: negabunt, id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt,

sic

ſic etiam appellandos putemus; quia ſequantur, quantum homines poſſunt, naturam, optimam bene videndi ducem. Sic enim mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quædam: major autem, ut quiſque proximè accederet. Itaque cives potiores, quam peregrini: & propinqui, quam alieni. cum his enim amicitiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. Namque hoc præſtat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli poteſt, ex amicitiâ non poteſt: ſublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maximè poteſt: quod ex infinitâ ſocietate generis humani, quam conciliavit ipſa natura, ita contracta res eſt & adducta in anguſtum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Eſt autem amicitia nihil aliud niſi omnium divinarum humanarúmque rerum cum benevolentiâ & caritate ſumma conſenſio: qua quidem haud ſcio, an, excepta ſapientiâ, quicquam melius homini ſit a diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valitudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates: belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca & incerta, poſita non tam in noſtris conſiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclarè illi quidem: ſed hæc ipſa virtus amicitiam & gignit & continet: nec ſine virtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt. Jam virtutem ex conſuetudine vitæ ſermoníſque noſtri interpretemur: nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentiâ metiamur: viróſque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. His communis vita contenta eſt. eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas

opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui poteſt eſſe vita vitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutuâ benevolentiâ conquieſcat? Quid dulcius, quam habere, quîcum omnia audeas ſic loqui, ut tecum? Quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æquè, ac tu ipſe, gauderet? adverſas vero ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret: denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus ferè ſingulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præſto eſt, nullo loco excluditur, numquam intempeſtiva, numquam moleſta eſt. Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitiâ. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipſa & delectat, & prodeſt, ſed de verâ, & perfectâ loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit; nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia, & adverſas partiens communicánſque leviores. Cúmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus, quod bonam ſpem prælucet in poſterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur ſui: quocirca & abſentes adſunt, & agentes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu eſt, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, deſiderium proſequitur amicorum: ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis. Quod ſi exemeris ex naturâ rerum benevolentiæ junctionem: nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque ſit, ex diſſenſionibus, atque diſcordiis

diſcordiis percipi poteſt. Quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma civitas eſt, quæ non odiis atque diſſidiis funditùs poſſit everti? ex quo quantum boni ſit in amicitiâ judicari poteſt. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum naturâ totóque mundo conſtarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt & re probant. Itaque, ſi quando aliquod officium exiſtit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper in hoſpitis & amici mei, M. Pacuvii, novâ fabulâ, cum ignorante rege, uter eorum eſſet Oreſtes, Pilades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur: Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeveraret? Stantes plaudebant in re fictâ: quid arbitramur in verâ fuiſſe facturos? facilè indicabat ipſa natura vim ſuam: cum homines, quod facere ipſi non poſſent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitiâ quid ſentirem, potuiſſe dicere. Si qua præterea ſunt, credo autem eſſe multa, ab iis, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote. *Fann.* Nos autem à te potius: quamquam etiam ab iſtis ſæpe quæſivi, & audivi, non invitus equidem: ſed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum eſt de Republica diſputatum, affuiſſes. Qualis tum patronus juſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fann.* Facile id quidem fuit juſtitiam juſtiſſimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? Nónne facile ei erit, qui ob eam ſummâ fide, conſtantiâ, juſtitiáque ſervatam, maximam gloriam ceperit? *Læl.* Vim hoc quidem eſt afferre: quid enim refert, qua me rogatione cogatis? cogitis certè: ſtudiis enim generorum, præſertim in re bonâ, cum difficile

difficile eſt, tum ne æquum quidem, obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de amicitia cogitanti maximè illud conſiderandum videri ſolet, num propter imbecillitatem atque inopiam deſiderata ſit amicitia: ut dandis recipiundíſque meritis, quod quiſque minus per ſe ipſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet: an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ; ſed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipſa profecta alia cauſa. Amor enim, ex quo amicitia nominata, princeps eſt ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur, & obſervantur causâ temporis. In amicitiâ autem nihil fictum, nihil ſimulatum; &, quidquid in ea eſt, id & verum & voluntarium eſt. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab indigentiâ orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibuſdam animadverti poteſt: quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum ſenſus appareat: quod in homine multo eſt evidentius. Primum ex eâ caritate, quæ eſt inter natos & parentes: quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt. Deinde cum ſimilis ſenſus exſtitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cujus cum moribus & naturâ congruamus, quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis & virtutis perſpicere videamur. Nihil eſt enim amabilius virtute, nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem eos etiam, quos numquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricii, M. Curii non cum caritate aliquâ benevolâ memoriam uſurpet, quos numquam viderit? Quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in

Italiâ

Italia decertatum, Pyrrho, & Hannibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus : alterum propter crudelitatem semper hæc civitas oderit. Quod ſi tanta vis probitatis eſt, ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus; quid mirum, ſi animi hominum moveantur, cum eorum, quibuſcum uſu conjuncti eſſe poſſunt, virtutem & bonitatem perſpicere videantur ? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adjunctâ ; quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo : quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit, per quem quiſque aſſequatur, quod deſideret ; humilem ſanè relinquunt, & minimè generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopiâ atque indigentiâ natam volunt. Quod ſi ita eſſet ; ut quiſq; valetudinis minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus : quod longè ſecus eſt. Ut enim quiſq; ſibi plurimum confidit, & ut quiſque maximè virtute & ſapientiâ ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſeipſo poſita judicet, ita in amicitiis expetendis colendiſque maximè excellit. Quid enim Africanus indigens mei ? Minimè hercle : ac ne ego quidem illius : ſed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille viciſſim opinione fortaſſe nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit : auxit benevolentiam conſuetudo. Sed quamquam utilitates multæ & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberaleſque ſumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) ſed naturâ propenſi ad liberalitatem ſumus ; ſic amicitiam non ſpe mercedis adducti, ſed quod omnis ejus fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus. Ab iis qui

pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè diſſentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum ſuſpicere poſſunt, qui ſuas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemtam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone removeamus: ipſi autem intelligamus, naturâ gigni ſenſum diligendi, & benevolentiæ caritatem, factâ ſignificatione probitatis; quam qui appetiverunt, applicant ſeſe & propiùs admovent, ut & uſu ejus, quem diligere cæperunt, fruantur, & moribus; ſintque pares in amore & æquales, propenſioreſque ad bene merendum, quam ad repoſcendum. Atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior & verior. Nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolveret. Sed quia natura mutari non poteſt, idcirco veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, niſi quid ad hæc forte vultis. *Fann.* Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo jure reſpondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem. Quamobrem audiamus. *Læl.* Audite ergo, optimi viri, ea quæ ſæpiſſimè inter me & Scipionem de amicitia diſſerebantur. Quamquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quam amicitiam uſque ad extremum vitæ diem permanere: nam vel ut non idem expediret utrique incidere ſæpe; vel ut de rep. non idem ſentirent: mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias adverſis rebus, alias ætate ingraveſcente. Atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis, quod ſummi puerorum amores ſæpe unà cum prætexta ponerentur. Sin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent; dirimi tamen interdum contentione vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipiſci uterque non poſſet.

Quod

Quod ſi qui longius in amicitia provecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent : peſtem enim majorem eſſe nullam in amicitiis, quam in pleriſq; pecuniæ cupiditatem; in optimis quibuſque honoris certamen & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe. Magna enim diſſidia, & plerumque juſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis miniſtri, aut adjutores eſſent ad injuriam. Quod qui recuſarent, quamvis honeſtè id facerent, jus tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri, omnia ſe amici causâ eſſe facturos : eorum querelâ inveterata non modo familiaritates exſtingui ſolere, ſed etiam odia gigni ſempiterna. Hæc ita multa, quaſi fata, impendere amicitiis, ut omnia ſubterfugere non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri. Quamobrem id primùm videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere ? num Viſcellinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium debuerunt juvare ? Ti. quidem Gracchum remp. vexantem, à Qu. Tuberone, æqualibuſque amicis derelictum videbamus. At C. Bloſius Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lænati & Rupilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego ; Etiamne, ſi te in Capitolium faces ferre vellet ? Numquam inquit, voluiſſet id quidem. Sed ſi voluiſſet ? Paruiſſem. Videtis, quam nefaria vox : & hercle ita fecit, vel plus etiam quàm dixit. Non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, ſed præfuit : nec

ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit. Itaque hac amentiâ, quæſtione nova perterritus, in Aſiam profugit, ad hoſtes ſe contulit, pœnas reipub. graves juſtaſque perſolvit. Nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici causâ peccaveris. Nam cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile eſt amicitiam manere, ſi à virtute defeceris. Quod ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitii: ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt; & eorum quidem maximè, qui ad ſapientiam proximè accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luſcino familiarem fuiſſe (ſic à patribus accepimus) bis una conſules, & collegas in cenſura: tùm & cum iis, & inter ſe conjunctiſſimos fuiſſe, M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ proditum eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra remp. eſſet. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe, cum illi ſanctiſſimi viri fuerint: æquè autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Ti. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimus tum quidem Caius frater, nunc idem acerrimus. Hæc igitur lex in amicitia ſanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excuſatio eſt, & minimè accipienda, cum in ceteris peccatis, tum ſi quis contra remp. ſe amici cauſa feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati ſumus, ut nos longè proſpicere oporteat futuros caſus reip. Deflexit enim jam aliquantulum de ſpatio curriculoque conſuetudo majorum. T. Gracchus

regnum

regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile pop. R. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici & propinqui quid in P. Nasicam Scipionem effecerint, sine lachrymis non queo dicere: nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam T. Gracchi, sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exspectem, non libet augurari. Serpit deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabellâ jam ante quanta sit facta labes, primo Gabiniâ lege, biennio autem post Cassiâ. Videre jam videor populum à senatu disjunctum: multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim dicent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitiis ignari casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis magna aliqua re in remp. peccantibus non discedant: improbis autem pœna statuenda est: nec vero minor iis, qui sequuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græciâ Themistocle? Quis potentior? Qui, cum imperator bello Persico servitute Græciam liberâsset, propterque invidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque consciv it. Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet amicum vel bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis respub. post mortem

meam futura ſit, quam qualis hodie ſit. Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum causâ honeſta faciamus: ne exſpectemus quidem, dum rogemur: ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit: conſilium vero dare gaudeamus liberè: plurimùm in amicitiâ amicorum bene ſuadentium valeat auctoritas: eáque & adhibeatur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit: & adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam. Sed nihil eſt quod illi non perſequantur ſuis argutiis: partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit unum ſollicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſupérque eſſe ſibi ſuarum cuiq; rerum: alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas cum velis, vel remittas: caput enim eſſe ad beatè vivendum ſecuritatem: qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multo etiam inhumanius, quem locum breviter perſtrinxi paullo antè, præſidii adjumentíque cauſa, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias eſſe expetendas. Itaque ut quiſque minimum firmitatis habeat, minimúmque virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quam viri; & inopes, quam opulenti; & calamitoſi, quam ii, qui putentur beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vitâ tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ eſt enim iſt ſecuritas? Specie quidem blanda, ſed reapſe multis locis repudianda. Neque enim eſt conſentaneum, ullam honeſtam rem actionémve, ne ſollicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. Quod ſi curam fugimus, virtus fugienda eſt; quæ neceſſe

ceſſe eſt, cum aliquâ curâ res ſibi contrarias aſpernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injuſtis juſtos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, (qui profectò cadit, niſi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur,) quæ cauſa eſt, cur amicitiam funditùs tollamus è vitâ, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter hominem & pecudem, ſed inter hominem & ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejuſdem? neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt: quæ quidem eſt, cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis: ut & bonis amici quaſi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiundus eſt, non tantum valet, ut tollat è vitâ amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & moleſtias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat amicitiam, ut ſuprà dixi, ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet & adjungat; id cum contingit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut veſtitu, cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum officiorúmque jucundius. Quod ſi etiam illud addimus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam illiciat & tam adtrahat, quam ad amicitiam ſimilitudo: concedatur profectò verum eſſe, ut bonos boni diligant,

adſciſcántque ſibi quaſi propinquitate conjunctos atque naturâ. Nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, conſtat, ut opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariam benevolentiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons à naturâ conſtitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. Non eſt enim inhumana virtus, neque immunis, neque ſuperba: quæ etiam populos univerſos tueri, eíſque optimè conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipſe delectat: túmque illud ſit, quod ab amico eſt profectum, jucundum, ſi cum ſtudio eſt profectum: tantumque abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximéque virtute præditi, in qua plurimum eſt præſidii, minimè alterius indigeant, liberaliſſimi ſint & beneficentiſſimi. Atque haud ſcio, an ne opus ſit quidem, nihil umquam omnino deeſſe amicis. Ubi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi numquam conſilio, numquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? Non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſecuta eſt. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, ſi quando de amicitiâ, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. Nam quis eſt, proh deûm fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim eſt tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis benevolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta atque ſollicita: nullus locus amicitiæ. Quis enim

aut cum diligat, quem metuit: aut eum à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. Quod si forte, ut fit plerumque, ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt tum exulantem, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset. Quamquam miror illa superbiâ & importunitate si quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excluduut amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi fere fastidio & contumaciâ: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperníque ab iis veteres amicitias, indulgeri novis. Quid autem stultius, quam, cum plurimùm copiis, facultatibus, opibus possint, cetera parare, quæ parantur pecuniâ, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, supellectilem. Etenim cetera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri; quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æquali-

qualitérque reſpondeat: tertiam, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior: nec enim illa prima vera eſt, ut, quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. Quam multa enim, quæ noſtrâ causâ numquam faceremus, facimus causâ amicorum? precari ab indigno, ſupplicare; tum acerbiùs in aliquem invehi inſectaríque vehementiùs: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſtè, in amicorum fiunt honeſtiſſimè: Multæque res ſunt, in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, ut iis amici potius, quam ipſi fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem eſt nimis exiguè & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par ſit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur eſſe vera amicitia: nec obſervare ſtrictè, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibuſdam aut animus abjectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior. Non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt: ſed potius eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducátque ſpem cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi priùs, quid maximè reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quam ejus, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut ſi aliquando eſſet oſurus. Nec vero ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodum putaretur, à Biante eſſe dictum crederet, qui ſapiens habitus eſſet unus è ſeptem; ſed impuri cujuſdam, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam revocantis eſſe

ſen-

ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus ejus eſſe poterit, cui ſe putabit inimicum eſſe poſſe? quinetiam neceſſe erit cupere & optare: ut quàm ſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum: rurſum autem rectè factis commodíſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuſcumque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus: quinetiam ſi minùs felices in deligendo fuiſſemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, voluntatum, ſine ullâ exceptione communitas: ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minùs juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum ſit de viâ, modo ne ſumma turpitudo ſequatur. Eſt enim quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec vero negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis & aſſentando colligere turpe eſt. Virtus, quam ſequitur caritas, minimè repudianda eſt. Sed ſæpe, (etenim redeo ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitiâ) querebatur, quòd omnibus in rebus homines diligentiores eſſent; ut capras, & oves quot quiſque haberet, dicere poſſet: amicos quot haberet, non poſſet dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam; in amicis eligendis negligentes eſſe: nec habere quaſi ſigna quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi: cujus generis eſt magna penuria: & judicare difficile eſt

ſanè

ſanè niſi expertum; experiendum autem eſt in ipſa amicitiâ: ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere ut currum, ſic impetum benevolentiæ: quo utamur quaſi equis tentatis ſic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parvâ pecuniâ perſpiciuntur, quam ſint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magnâ: ſin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment: ubi eos inveniemus qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponent? ut cum ex alterâ parte propoſita hæc ſint, ex alterâ jus amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiam ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, obſcuratum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publicâ verſantur. Ubi enim iſtum invenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates? ad quas non eſt facile inventu qui deſcendant. Quamquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incertâ cernitur:

tamen hæc duo levitatis & infirmitatis pleroſque convincunt: aut ſi in bonis rebus contemnunt, aut in malis deſerunt. Qui igitur utrâque in re gravem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitiâ præſtiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & pæne divino. Firmamentum autem ſtabilitatis conſtantiæque eſt ejus, quam in amicitiâ quærimus, fides. Nihil enim eſt ſtabile, quod infidum eſt. Simplicem præterea, & communem, & conſentientem, & qui rebus iiſdem moveatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neque enim fidum poteſt eſſe multiplex ingeni

genium & tortuoſum: neque vero, qui non iiſdem rebus movetur, naturâque conſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendum eodem eſt, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, conſtantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, niſi inter bonos, eſſe non poſſe. Eſt enim boni viri, quem eundem ſapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia: primum, nequid fictum ſit, neve ſimulatum: apertè enim vel odiſſe magis ingenui eſt, quam fronte occultare ſententiam: deinde non ſolum ab aliquo allatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum. Accedat huc ſuavitas quædam oportet ſermonum atque morum, haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. Triſtitia autem & in omni re ſeveritas abſit. Habet illa quidem gravitatem: ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque proclivior. Exiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis: num quando amici novi, digni amicitiâ, veteribus ſint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere ſolemus. Indigna homine dubitatio: non enim eſſe debent amicitiarum, ſicut aliarum rerum, ſatietates. Veterrima quæque, (ut ea vina, quæ vetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuaviſſima: verúmque illud eſt, quod dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiæ munus expletum ſit. Novitates autem, ſi ſpem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ: vetuſtas tamen loco ſuo conſervanda: maxima eſt enim vis vetuſtatis & conſuetudinis. Quin ipſo equo, cujus modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentiùs utatur, quam intractato & novo. Nec vero

in

in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet: cum locis ipſis delectemur montuoſis etiam & ſilveſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori: ſæpe enim excellentiæ quædam ſunt, qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. Numquam ſe ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio antepoſuit, numquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tamquam ſuperiorem colebat; ſuóſque omnes per ſe poſſe eſſe ampliores volebat. Quod faciendum imitandúmque eſt omnibus: ut, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicéntque cum proximis: ut, ſi parentibus nati ſint humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eíſque honori ſint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem ſtirpis & generis in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. Quod quidem eſt multo profectò magis in veris patribus certíſque faciendum: fructus enim ingenii & virtutis, omníſque præſtantiæ, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui ſunt in amicitiæ conjunctioníſque neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores non dolere ſe à ſuis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate ſuperari: quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant: eóque magis, ſi habere ſe putant, quod officiosè, & amicè, aut cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. Odioſum ſanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe

niſſe debet is, in quem collata ſunt ; non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſummittere ſe debent in amicitiâ: ſic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant: quod non ferè contingit, niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, ſed etiam opere levandi ſunt. Tantum autem cuique tribuendum, primum quantum ipſe efficere poſſis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atq; adjuves, ſuſtinere. Non enim tu poſſis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit conſulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod ſi etiam poſſis quidvis deferre ad alterum, videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatiſque & ingeniis & ætatibus, judicandæ ſunt: nec, ſi qui ineunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices, & pædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi; aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. Diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur, quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias. Nec ob aliam cauſam ullam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quod tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorúmque diſtantia. Rectè etiam præcipi poteſt in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia, quod perſæpe fit, impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt

magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollísque naturâ, & ob eam ipsam causam in amicitiâ parum justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnumquam necessaria: jam enim à sapientum familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia: tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eluendæ, & ut Catonem dicere audivi, dissuendæ magis, quam discindendæ: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit: ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctióque facienda sit. Sin autem aut morum, aut studiorum commutatio quædam, ut fieri solet, facta erit, aut in reip. partibus dissensio intercesserit, loquor enim jam, ut paullò antè dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiis, cavendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam suscepta videantur. Nihil enim est turpius, quam cum eo bellum gerere, quîcum familiariter vixeris. Ab amicitiâ Q. Pompeij meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collega nostro Metello: utrumque egit graviter, auctoritate & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primum danda opera est, nequa amicorum discidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quam oppressæ esse videantur. Cavendum vero, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiæ: ex quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ

micitiæ tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio eſt, atque una proviſio ; ut ne nimis citò diligere incipiamus, neve non dignos. Digni autem ſunt amicitiâ, quibus in ipſis ineſt cauſa, cur diligantur. Rarum genus, & quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum nôrunt, niſi quod fructuoſum ſit : & amicos, tamquam pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos. Ita pulcherrima illa & maximè naturali carent amicitiâ, per ſe & propter ſe expetenda : nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta ſit. Ipſe enim ſe quiſque diligit, non ut aliquam à ſe ipſe mercedem exigat caritatis ſuæ, ſed quòd per ſe ſibi quiſque carus eſt. Quòd niſi idem in amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur : eſt enim is, tamquam alter idem. Quod ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, nantibus, agreſtibus, cicuribus, feris, primum ut ſe diligant ipſæ, id enim pariter cum omni animante naſcitur : deinde, ut requirant atque appetant, ad quas ſe applicent ejuſdem generis animantes ; idque faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani : quanto id magis in homine fit naturâ, qui & ſe ipſe diligit, & alterum anquirit, cujus animum ita cum ſuo miſceat, ut efficiat pænè unum ex duobus ? Sed plerique perverſè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt ; quæque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab iis deſiderant. Par eſt autem, primum ipſum eſſe virum bonum, tum alterum ſimilem ſui quærere. Equidem in talibus ea, quam jamdudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ, confirmari poteſt ; cum homines

benevolentiâ conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri ſerviunt, imperabunt: deinde æquitate juſtitiâque gaudebunt, omniaque alter pro altero ſuſcipiet. Neque quidquam umquam niſi honeſtum & rectum alter ab altero poſtulabit: neque ſolum colent inter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaq; in iis pernicioſus eſt error, qui exiſtimant, libidinum peccatorumque omnium parere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix à naturâ data eſt, non vitiorum comes: ut, quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, pervenire, conjuncta & conſociata cum alterâ perveniret: quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum, optimus beatiſſimuſque comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jocunditas: ut &, cum hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. Quod cum optimum maximumque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus: ea verò neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique errâſſe ſentiunt, cum eos gravi ſ aliquis caſus experiri cogit. Quocirca, dicendum eſt enim ſæpius, cum judicâris, diligere oportet: non cum dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & deligendis & colendis: præpoſteris enim utimur conſiliis, & acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam implicati ultrò & citrò, vel uſu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio curſu amicitias, exortâ aliqua offenſione, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda eſt rei maximè neceſſariæ tanta incuria. Una eſt enim amicitia in rebus

humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt; quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment. Itemque cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempub. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur: & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia, nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis eâ asperitate est & immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atq; ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet. Quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est, quod à Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis in cœlum ascendisset, naturamque mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundissima fuisset, si ali-

quem cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat, ſemperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt. Sed cum tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac deſideret: obſurdeſcimus tamen neſcio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur audimus. Eſt enim varius & multiplex uſus amicitiæ, multæque cauſæ ſuſpicionum offenſionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, ſapientis eſt. Una illa ſublevanda offenſio eſt, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpe ſunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cum benevole fiunt. Sed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andriâ familiaris meus dicit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta veritas, ſi quidem ex ea naſcitur odium, quod eſt venenum amicitiæ. Sed obſequium multo moleſtius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio & diligentia eſt: primum ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumeliâ careat: in obſequio autem, quoniam Terentiano verbo lubenter utimur, comitas adſit: aſſentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, ſed ne libero quidem digna eſt. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clauſæ ſunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus ſalus deſperanda eſt. Scitum eſt enim illud Catonis, ut multa; Melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum ſæpe dicere, hos nunquam. Atque illud abſurdum eſt, quod ii, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. Peccâſſe enim ſe non anguntur, objurgari

jurgari moleſte ferunt: quod contrà oportebat, delicto dolere, correctione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium eſt veræ amicitiæ: & alterum liberè facere, non aſperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitiis peſtem eſſe majorem, quam adulationem, blanditiam, aſſentationem: quamvis enim multis nominibus eſt hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum ſumulatio eſt vitioſa, tollit enim judicium veri, idque adulterat, tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere non poteſt. Nam cum amicitiæ vis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: quî id fieri poterit, ſi ne in uno quidem quoque unus animus erit, idémque ſemper; ſed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modó ſenſum ac voluntatem, ſed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio. Poſtremo imperavi egomet mihi,
Omnia aſſentari.

ut ait idem Terentius, ſed ille in Gnathonis perſonâ: quod amici genus adhibere, omnino levitatis eſt. Multi autem Gnathonum ſimiles, cum ſint loco, fortunâ, famâ ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad vanitatem acceſſit auctoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internoſci tam poteſt, adhibita diligentiâ, quam omnia fucata & ſimulata à ſinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen judicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt, aſſentatorem, & levem civem, & inter conſtantem, ſeverum & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concio-

nis, cum ferret legem de tribunis pleb. reficiendis? Diſſuaſimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immortales! fuit gravitas, quanta in oratione majeſtas! ut facilè ducem pop. Rom. non comitem diceres: ſed affuiſtis, & eſt in manibus oratio: itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atque, ut ad me redeam: meminiſtis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino conſulibus, quam popularis lex de ſacerdotiis C. Licinii Craſſi videbatur? cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum inſtituit in forum verſus, agere cum populo: tamen illius vendibilem orationem religiò deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat: atque id actum eſt prætore me, quinquennio antè, quàm conſul ſum factus. Itaque rei veritate magis, quam auctoritate cauſa illa defenſa eſt. Quod ſi in ſcena, id eſt, in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, ſi modò id patefactum & illuſtratum eſt; quid in amicitiâ fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua niſi, ut dicitur, apertum pectus videas, tuúmque oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cum id, quam verè fiat, ignores. Quamquam iſta aſſentatio quamvis perniciosa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur: ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maximè, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maximè ipſe delectet. Omnino eſt amans ſui virtus. Optimè enim ſe ipſa novit, quamq; amabilis ſit intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. Virtute enim ipſâ non tam multi præditi eſſe, quam videri volunt. Hos delectat aſſentatio: his fictus ad ipſorum voluntatem ſermo cum adhibetur, orationem illam vanam, teſtimonium eſ-

ſe

ſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas verò agere gratias Thais mihi?

Satis erat reſpondere, Magnas: ingentes, inquit. Semper auget aſſentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem, quamquam blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores conſtantioréſque admonendi ſunt, ut animadvertant, ne callidâ aſſentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors. Callidus ille & occultus ne ſe inſinuet, ſtudiosè cavendum eſt: nec enim facillimè agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſæpe aſſentetur: & litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincíque ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus vidiſſe videatur. Quid autem turpius quam illudi? Quod ne accidat magis cavendum eſt, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos ſtultos ſenes
Verſâris, atque luſeris lautiſſimè.

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum & credulorum ſenum. Sed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt, ſapientium, (de hac dico ſapientiâ, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eâque ipſa concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſervat. In ea eſt enim convenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit agnovitque in altero; ad id ſe admovet, viciſsímque accipit

illud, quod in altero eſt : ex quo eorum exardeſcit ſive amor, ſive amicitia ; utrumque enim dictum eſt ab amando. Amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentiâ, nulla utilitate quæſitâ. Quæ tamen ipſa efflorescit ex amicitiâ, etiam ſi tu eam minus ſequutus ſis. Hac nos adoleſcentes benevolentiâ ſenes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, T. Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum, dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus ; ut in veſtrâ, ut in Q. Tuberonis ; equidem etiam admodum adoleſcentis, P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata eſt vitæ naturæque noſtræ, ut alia ætas oriatur ; maximè quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis, quibus, cum tanquam è carceribus emiſſus ſis, cum iiſdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque ſunt, ſemper aliqui anquirendi ſunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Caritate enim benevolentiâque ſublatâ, omnis eſt è vitâ ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam eſt ſubito ereptus, vivit tamen, ſempérque vivet : virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non eſt. Nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui, ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. Nemo umquam animo, aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitiâ Scipionis poſſim comparare. In hac mihi de repub. conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium ; in eâdem requies plena oblectationis fuit, numquam illum ne minimâ quidem

quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. Una domus erat, idem victus, iſque communis: Neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationéſque communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid atque diſcendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otioſum tempus contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria ſi unà cum illo occidiſſet, deſiderium conjunctiſſimi atque amantiſſimi viri ferre nullo modo poſſem. Sed nec illa extincta ſunt, aluntúrque potiùs & augentur cogitatione & memoriâ mea: & ſi illis planè orbatus eſſem; magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum. Omnia autem brevia, tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſint. Hæc habui de amicitiâ quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut eâ exceptâ, nihil amicitiâ præſtabilius putetis.

M. Tullii

M. TULLII CICERONIS PARADOXA, AD MARCUM BRUTUM.

ANimadverti, Brute, ſæpe Catonem, avunculum tuum, cum in ſenatu ſententiam diceret, locos graves ex Philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi & publico: ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus eſt illi, quam aut tibi aut nobis; quia nos eâ Philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm diſcrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus, mea ſententia, Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſane probantur in vulgus: & in eâ eſt hæreſi, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: ſed minutis interrogatiunculis, quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile; nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audaciùs, quam ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia,

tinentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriæ, Stoicè ſolet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego vero illa ipſa, quæ vix gymnaſiis & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos: quæ quia ſunt admirabilia, contráque opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, poſſéntne proferri in lucem, id eſt, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio: eóque ſcripſi libentiùs, quòd mihi iſta παράδοξα, quæ appellant, maximè videntur eſſe Socratica, longéque veriſſima. Accipies igitur hoc parvum opuſculum, locubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & deguſtabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti conſuevi, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis ἀσκηταὶ, ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in acceptum ut referas, nihil poſtulo. Non eſt enim ut in arce poni poſſit, quaſi illa Minerva Phidiæ: ſed tamen ut ex eâdem officinâ exiſſe appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν.

Quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe.

Vereor, ne cui veſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprompta hæc videatur oratio: dicam tamen quod ſentio, & dicam breviùs, quam res tanta dici poſſit. Numquam hercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adſtricti ſunt, voluptates, in bonis rebus aut expetendis eſſe duxi: quippe cum viderem, rebus his circumfluentibus, ea tamen deſide-

deſiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim expletur unquam, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ſolum ea qui habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum, majorum noſtrorum, ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, verbo bona putaverunt appellanda, cum re ac factis longè aliter judicaviſſent. Potéſtne bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantiâ bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem licet irrideat, ſi quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego umquam bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit: neque non ſæpe laudabo ſapientem illum Biantem, ut opinor, qui numeratur in ſeptem: cujus cum patriam Prienen cepiſſet hoſtis, ceteríque ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent: cum eſſet admonitus à quodam, ut idem ipſe faceret: Ego vero, inquit, facio. Nam omnia mea porto mecum. Ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè fit, & honeſtè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: &, quod rectum, & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor bonum. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cum lentiùs diſputantur. Vitâ atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc, quæ verbis ſubtilius, quam ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuiſſe videantur ii, qui hanc remp. tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis à Romulo?

mulo? vultis poſt liberam civitatem, ab iis ipſis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus aſcendit in cœlum? Iíſne, quæ iſti bona appellant? An rebus geſtis atque virtutibus? Quid à Numâ Pompilio? Minúſne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuiſſe, quam filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. Brutum ſi quis roget, quid egerit in patriâ liberandâ: ſi quis item reliquos ejuſdem conſilii ſocios, quid ſpectaverint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis & magni viri, quidquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? Quæ res ad necem Porſennæ C. Mucium impulit, ſine ullâ ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ patrem Decium, qui filium devotavit, atque immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victus M. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Karthaginienſum adventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt? Quid Africanus major? Quid minor? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? (nam domeſticis exemplis abundamus) cogitâſſe quidquam putamus in vitâ ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe & præclarum videretur? Veniant igitur iſti irriſores hujus orationis ac ſententiæ, & jam vel ipſi judicent, utrum ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, eſſe ſimiles malint? Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent. Illud tamen arcte tenent,

tenent, accuratéque defendunt, voluptatem esse summum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi sive deus, sive mater, ut ita dicam, rerum omnium natura, dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius: sic te ipse abjicies atque prosternes, ut nihil inter te, atque quadrupedem aliquam putes intersesse? Quidquam bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem facit? Ut enim quisque est maximè boni particeps, ita laudabilis maximè: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando se & prædicatione effert? Atqui si voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est: eáque, quo est major, eo magis mentem è suâ sede & statu dimovet: profecto nihil est aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & recte vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beatè vivendum.

Nec verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum, umquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse: qui tot virtutum præsidio, tantóque comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. Caium verò Marium vidimus, qui mihi secundis rebus unus ex fortunatis hominibus, adversis unus ex summis viris videbatur, quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat. Nomen tantum

tantum virtutis usurpas: quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. Cui spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortunâ; huic nihil potest esse certi; nihil quod exploratum habeat, permansurum sibi unum diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus, istis mortis, aut exsilii minis. Mihi vero quidquid acciderit in tam ingratâ civitate, ne recusanti quidem evenerit, non modo non repugnanti. Quid ego enim laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, si quidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortémne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus: an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vitâ omnia exstinguuntur: non iis, quorum laus emori non potest: exsilium autem illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus: non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies noctésque cruciaris; cui nec sat est, quod est, & idipsum ne non sit diuturnum, times: te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum te metus exanimant judiciorum, atque legum: quocumque adspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto & inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest: Nec vero cujus virtus, moréque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est. Neque porro fugienda vita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem quidquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet

PARA-

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.

Æqualia esse peccata, & recte facta.

Parva, inquis, res est: at magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquo te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ; in re aliquantulum, in gubernatoris insciti nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignotâ: dolor ad pauciores pertinet, quam si petulans fuisset in aliquâ generosa ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus, si quidem est peccare, tamquam transilire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est: quam longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id si nec majus, nec minus umquam fieri potest, quoniam in eo est peccatum, si non licuit: quod semper unum, & idem est, quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit: si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? aut temperantem, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est, consentiens cum ratione, & perpetua constantiâ nihil huic addi potest, quo magis vir-

tus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si benefacta rectè facta sunt, & nihil recto rectius: certe ne bono quidem melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: siquidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt, rectè facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itémq; peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A Philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercle narras: nam istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te, quando verbis inter nos contendimus, non pugnis, utrum de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? Præsertim cum hac sententiâ non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis enim est, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? Æque peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus adferant? Quamcumque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an servum? Nuda ista si ponas, judicari qualia sint non facile possunt. Patrem vitâ privare si per se scelus est, Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quam servos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnumquam adimi vita sine scelere potest: & servo sæpe sine injuriâ non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando utro accessit, id fit propensius; si utroque adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur. In patris vitâ violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is, qui aluit; is, qui erudivit; is, qui in

ſede, ac domo, atque in rep. collocavit. Multitudine peccatorum præſtat, eóque pœnâ majore dignus eſt. Sed nos in vitâ, non quæ cuique peccato pœna ſit, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quidquid non oportet, ſcelus eſſe: quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam: ſiquidem rerum modum fingere non poſſumus; animorum modum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paullùm ſe movit extra numerum, aut ſi verſus pronuntiatus eſt ſyllabâ unâ brevior, aut longior, exſibilatur & explodítur: in vitâ, tu, qui omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debes, ut in ſyllabâ te peccare dices? Poëtam non audio in nugis; in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimetientem ſua? Quæ ſi viſa ſunt breviora, leviora quî poſſunt videri, cum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis? Perturbata autem ſemel ratione & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται.

Omnem ſtultum inſanire.

Ego vero te non ſtultum, ut ſæpe, non improbum, ut ſemper, ſed dementem & inſanum rebus evincam neceſſariis. Sapientis animus magnitudine conſilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemtione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus ſeptus, vincetur, & expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli poteſt? Quæ eſt enim civitas? Omniſne conventus etiam furum & immanium? Omniſne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? certè negabis.

bis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea nihil valebant, cum judicia jacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in rep. non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus, furorémque conversæ, num civitas erat? Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ nulla erat: arcessitus in civitatem sum, cum esset in rep. consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi liberi: esset juris, & æquitatis, quæ vincla sunt civitatis, repetita memoria. At vide, quam ista tui latrocinii tela contemserim. Jactam & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi: perveniisse ad me numquam putavi: nisi fortè, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus respublica te invitissimo stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſses, multo etiam magis si illam mentem, unde hæc consilia manârunt, mihi eripuisses; tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec feciſti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum injuria tua dedit, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis; & tum maximè, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat; tu ne nunc quidem es civis, nisi fortè idem esse hostis & civis potest. An tu civem ab hoste naturâ ac loco, non animo factisque distinguis? Cædem in foro feciſti, armatis latronibus templa tenuisti, privatorum domos, ædes sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem ali-

quando civitas non fuit? & me tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exsulâsse rempublicam putent? Numquamne, homo amentissime, te circumspicies? Numquámne quid facias considerabis, nec quid loquare? Nescis, exsilium scelerum esse pœnam? Meum illud iter ob præclarissimas res à me gestas esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exsilio affici volunt, exsules sunt, etiam si solum non mutarunt. An cum omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? Ante senatum tua sica deprehensa est. Qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. Qui incendium fecerit? ædis Nympharum manu tua deflagravit. Qui templa occupaverit? In foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exsul? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exsularet. At te id fecisse etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exsilium ejectus, nomen exsulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et tu quidem in operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

PARADOXON V.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶν ἄφρων δοῦλος.

Solum sapientem liberum esse, & stultum omnem servum.

Laudetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, ceteras animi labes repellat, tum

tum incipiat aliis imperare, cum ipſe improbiſſimis dominis, dedecori ac turpitudini parere deſierit. Dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim eſt hoc uſurpatum à doctiſſimis, quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio. Cum verò apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt, cur ego ſimulem, me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim, perdidiſſe? Dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. Quid eſt enim libertas? poteſtas vivendi ut velis. Quis igitur vivit ut vult, niſi qui recta ſequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via conſiderata atque proviſa eſt? qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur atque colit, quia id ſalutare maximè eſſet judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq; niſi libenter ac libere: cujus omnia conſilia, réſq; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodémq; feruntur: nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipſius voluntas atque judicium: cui quidem etiam, quæ vim habere maximam dicitur, Fortuna ipſa cedit: ſicut ſapiens poeta dixit; ſuis ea cuiq; fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etſi ita eſſe, pluribus verbis differendum eſt, illud tamen & breve & confitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Servi igitur omnes improbi. Nec hoc tam re eſt, quam dictu inopinatum atque mirabile. Non enim ita dicunt eos eſſe ſervos, ut mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: ſed, ſi ſervitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos, eſſe ſervos? An ille mihi liber, cui mulier imperat? Cui leges imponit, præſcribit, jubet, vetat quod videtur?

Qui nihil imperanti negare poteſt, nihil recuſare audet? poſcit? dandum eſt: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimeſcendum. Ego vero iſtum non modo ſervum, ſed nequiſſimum ſervum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atq; ut in magnâ familia ſunt alii lautiores, ut ſibi videntur, ſervi, ſed tamen ſervi, atrienſes ac topiarii: pari ſtultitiâ ſunt, quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere, delectant. At ſumus, inquiunt, civitatis principes. Vos vero ne conſervorum quidem veſtrorum principes eſtis. Sed ut in familia, qui tractant illa, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſervitutis tenent: ſic in civitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ſervitutis locum pæne infimum obtinent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperiis, & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. Omitto, unde ſuſtuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, ſervum te eſſe ineptiarum omnium judico. Nonne igitur ſunt iſta feſtiva? Sunt; nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non ut vincula virorum ſint, ſed ut oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthium cupidiſſime tractantem, cum ipſe totam Corinthum contemſiſſet: utrum illum civem excellentem, an atrienſem diligentem putaret? Reviviſcat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos; & videat aliquem ſummis populi beneficiis uſum barbatulos mullos exceptantem de piſcinâ, & pertractantem, & murænarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore

jore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis? hereditatis ſpes quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? loquitur ad voluntatem: quidquid denunciatum ſit, facit: adſectatur, adſidet, muneratur. Quid horum eſt liberi? quid non denique ſervi inertis? Quid? jam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberalior, honoris, imperii, provinciarum, quam dura eſt domina! quam imperioſa quam vehemens! Cethego homini non probatiſſimo ſervire coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur; munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique ſupplicare. Quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus ex conſcientiâ peccatorum, timor? quam eſt illa miſera, quam dura ſervitus! adoleſcentibus paullò loquacioribus eſt ſerviendum: omnes qui aliquid ſcire videntur, tamquam domini timentur. Judex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes adficit? an non eſt omnis metus ſervitus? Quid valet igitur illa eloquentiſſimi viri, L. Craſſi, copioſa magis, quam ſapiens oratio? *eripite nos ex ſervitute.* Quæ eſt iſta ſervitus tam claro homini, tamve nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire.* In libertatem vindicari vult? minimè. Quid enim adjungit? *niſi vobis univerſis.* Dominum mutare, non liber eſſe vult. *Quibus & poſſumus & debemus.* Nos verò, ſiquidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit; cum eum ne liberum quidem eſſe ratio, & veritas ipſa convincat.

PARADOXON. VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Solum ſapientem eſſe divitem.

Quæ eſt iſta in commemorandâ pecuniâ tua tam inſolens oſtentatio? ſolúſne tu dives? Pro dii immortales! Egóne me audiviſſe aliquid: & didiciſſe non gaudeam? Solúſne dives? Quid ſi ne dives quidem? quid ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus te judicet divitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ: nihil ſibi deeſſe putet, nihil cupiat amplius. Satiatus eſt, aut contentus etiam pecuniâ? concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtus quidem poſſit eſſe ullus: ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis: ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas: ſi teſtamenta amicorum exſpectas, aut ne expectas quidem, atque ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis dives, non arca appellari ſolet. Quamvis illa ſit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. Etiam ex eo, quantum cuique ſatis eſt, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ eſt opus. Duas? majore. Plures? majore etiam. Et ſi, ut ajunt, Danaï quinquaginta ſint filiæ, tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique ſatis eſt, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi

brevi tempore maximas copias exhaurire poſſint ; hunc quo modo ego appellabo divitem, cum ipſe etiam egere ſe ſentiat ? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe divitem, niſi qui exercitum alere poſſit ſuis fructibus : quod populus Romanus tantis vectigalibus jampridem vix poteſt. Ergo hoc propoſito, numquam eris dives antè, quam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia poſſis. Jam fateris igitur non eſſe te divitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam numquam obſcurè tuliſti. Nam ut iis, qui honeſtè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito : ſic, qui videt domi tuæ pariter accuſatorum, atque judicum conſociatos greges ; qui nocentes & pecunioſos reos eodem te auctore corruptelam judicii molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, interceſſiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad defœnerandas diripiendaſque provincias : qui expulſiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſervis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones vacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Sullani temporis meſſem recordetur, qui teſtamenta ſubjecta, qui ſublatos tot homines : qui denique omnia venalia, dilectum, decretum, alienam, ſuam ſententiam, forum, domum, vocem, ſilentium. Quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe ? Cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc verè dixerit divitem ? Etenim divitiarum fructus in copia eſt ; copiam autem declarat ſatietas rerum atq; abundantia : quam tu quoniam numquam aſſequere, numquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam

niam pecuniam contemnis, & rectè (eſt enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica) de me ſilebo, de re loquar. Si cenſenda nobis, atque æſtimanda res ſit, utrùm tandem pluris æſtimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M. Curii? hæreditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profectò, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quam illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſi quidem, ut quiſque quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri, & argenti, pluris quam virtus æſtimanda eſt. O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia. Venio enim jam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia; ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinitè concupiſcenti, non modo ad fructum ille eſt ſumtus, ſed etiam ad fœnus, exiguus. Ex meo tenui vectigali, detractis ſumtibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam; an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipſe fortaſſe in hujus ſæculi errore verſer? M. Manlius, patrum noſtrorum memoriâ, ne ſemper Curios, & Luſcinos loquamur, pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur divitiores, qui plura habemus? utinam quidem. Sed non æſtimatione cenſus, verum victu atque cultu

terminatur pecuniæ modus. Non eſſe cupidum, pecunia eſt : non eſſe emacem, vectigal eſt : contentum vero ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt certiſſimæque divitiæ. Etenim ſi iſti callidi rerum æſtimatores prata & areas quaſdam magno æſtimant, quod ei generi poſſeſſionum minimè noceri poteſt : quanti eſt æſtimanda virtus, quæ nec eripi nec ſurripi poteſt umquam : neque naufragio, neque incendio amittitur : nec tempeſtatum, nec temporum perturbatione mutatur ? qua præditi qui ſunt, ſoli ſunt divites. Soli enim poſſident res & fructuoſas & ſempiternas : ſolique, quod eſt proprium divitiarum, contenti rebus ſuis, ſatis eſſe putant, quod eſt : nihil appetunt, nullâ re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inventus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis ; non modo non copioſi ac divites, ſed etiam inopes ac pauperes exiſtimandi ſunt.

M. Tullii Ciceronis Somnium Scipionis.

Scipio Loquitur.

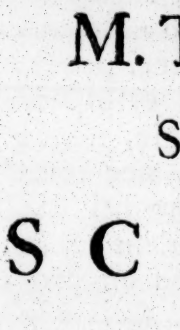

Um in Africam veniſſem, M. Manilio conſuli ad quartam legionem tribunus, ut ſcitis, militum, nihil mihi potius fuit, quam ut Maſſiniſſam convenirem, regem familiæ noſtræ juſtis de cauſis amiciſſimum. Ad quem ut veni, complexus me ſenex collacrimavit, aliquantoque poſt ſuſpexit in cœlum: & gratias, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobiſque reliqui cœlites, quod antè, quam ex hac vitâ migro, conſpicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem. Cujus ego nomine ipſo recreor: ita numquam ex animo meo diſcedit illius optimi atque invictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percontatus eſt. Multiſque verbis ultrò, citroque habitis, ille nobis conſumtus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus, cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaque ejus non facta ſolum, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, ut cubitum diſceſſimus, me & feſſum de viâ, & qui ad multam noctem vigilâſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mi-

hi,

hi, (credo quidem ex hoc, quod eramus locuti; fit enim ferè, ut cogitationes ſermonéſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare, & loqui:) Africanus ſe oſtendit illâ formâ, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipſo, erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Vidéſne illam urbem, quæ parere populo R. coacta per me, renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Karthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pæne miles? hanc hoc biennio conſul evertes, erítque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc à nobis hereditarium. Cum autem Karthaginem deleveris, triumphum egeris, cenſórque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam, deligere iterum coſ. abſens, bellúmque maximum conficies, Numantiam exſcindes. Sed cum eris curru Capitolium invectus, offendes remp. perturbatam conſiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, oſtendas oportebit patriæ, lumen animi, ingenii, conſiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. Nam cum ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditúſque converterit, duóque hi numeri, quorum uterque plenus, alter alterâ de causâ, habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque in tuum nomen, ſe tota convertet civitas: te ſenatus, te omnes boni, te ſocii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis ſalus: ac ne multa, dictator remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamâſſet Lælius, ingemuiſſentque ceteri vehementiùs: leniter arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne

ne me è ſomno excitetis, & parum rebus: audite cetera. Sed quò ſis, Africane, alacrior ad tutandum remp. ſic habeto. Omnibus, qui patriam conſervârint, adjuverint, auxerint, certum eſſe in cœlo definitum locum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia cœtuſque hominum jure ſociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & conſervatores hinc profecti, hunc revertuntur. Hic ego, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quam inſidiarum à meis, quæſivi tamen, viverétne ipſe & Paulus pater, & alii, quos nos exſtinctos arbitraremur. Immo verò, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam è carcere, evolaverunt: Veſtra vero quæ dicitur vita, mors eſt. Quin tu aſpicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ubi vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me complexus atque oſculans flere prohibebat. Atque ego ut primum, fletu repreſſo, loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime atque optime, quoniam hæc eſt vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit ille, niſi Deus is, cujus hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non poteſt. Homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur: hiſque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſidera, & ſtellas vocatis. Quæ globoſæ, & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circos ſuos, orbéſque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodiâ corporis: nec injuſſu ejus, à quo ille eſt vobis datus, ex hominum vitâ migrandum eſt, ne munus humanum adſignatum

tum a Deo defugiſſe videamini. Sed ſic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, juſtitiam cole, & pietatem: quæ, cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patriâ maxima eſt: ea vita via eſt in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides: erat autem is, ſplendidiſſimo candore inter flammas circus elucens, quem vos, ut à Graijs accepiſtis, orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cetera, & mirabilia videbantur. erant autem eæ ſtellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas eſſe numquam ſuſpicati ſumus: ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris, luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi, terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipſa terra ita mihi parva viſa eſt, ut me imperii noſtri, quo quaſi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cum magis intuerer, quæſo, inquit Africanus, quouſq; humi defixa tua mens erit? nónne adſpicis, quæ in templa veneris? novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa ſunt omnia: quorum unus eſt cœleſtis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe Deus, arcens, & continens ceteros: in quo infixi ſunt illi, qui volvuntur, ſtellarum curſus ſempiterni: cui ſubjecti ſunt ſeptem, qui verſantur retro, contrario motu, atque cœlum, ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde eſt hominum generi proſperus & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis: tum rutilus horribiliſque terris, quem Martium dicitis: deinde ſubter mediam fere regionem Sol obtinet, dux & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce illuſtret, & compleat. Hunc ut comites conſequuntur alter Veneris, alter Mercurii curſus; in infimó-

infimóque orbe Luna, radiis ſolis accenſa, convertitur. Infra autem jam nihil eſt, niſi mortale & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. Supra lunam ſunt æterna omnia. Nam ea, quæ eſt media & nona, tellus neque movetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia ſuo nutu pondera. Quæ cum intuerer ſtupens, ut me recepi, Quid hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis ſonus? Hic eſt, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu & motu ipſorum orbium conficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt, & natura fert, ut extrema ex alterâ parte graviter, ex alterâ autem acutè ſonent. Quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtellifer curſus, cujus converſio eſt concitatior, acuto & excitato movetur ſono: graviſſimo autem hic lunaris atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, ima ſede ſemper hæret complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, Mercurii & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere nodus eſt. Quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum in hunc locum: ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis in vitâ humanâ divina ſtudia coluerunt. Hoc ſonitu oppletæ aures hominum obſurduerunt: nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis: ſicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitus, ſenſu audiendi caret. Hic vero tantus eſt totius mundi incitatiſſima converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem adverſum nequitis, ejúſque radiis acies veſtra ſenſúſque vincitur. Hæc ego admirans, referebam

rebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus ; Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum ac domum contemplari : quæ ſi tibi parva, ut eſt, ita videtur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato : illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes ? vides habitari in terra raris & anguſtis in locis : & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas : hoſque qui incolunt terram, non modo interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit ; ſed partim obliquos, partim averſos, partim etiam adverſos ſtare vobis : à quibus exſpectare gloriam certè nullam poteſtis. Cernis autem eandem terram, quaſi quibuſdam redimitam & circumdatam cingulis ; è quibus duos maximè inter ſe diverſos, & cœli verticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides, medium autem illum, & maximum, ſolis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles : quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, adverſa vobis urgent veſtigia, nihil ad veſtrum genus : hic autem alter ſubjectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parva quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris ; qui tamen tanto nomine, quam ſit parvus, vides. Ex his ipſis cultis notiſque terris, num aut tuum aut cujuſquam noſtrûm nomen, vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnatare ? quis in reliquis Orientis, aut obeuntis ſolis ultimis aut aquilonis, auſtrive partibus tuum nomen audiet ? quibus amputatis cernis profectò, quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de vobis loquuntur, quamdiu loquentur ? Quinetiam, ſi cupiat proles illa futu-

turorum hominum deinceps laudes uniuſcujuſque noſtrûm à patribus acceptas poſteris prodere, tamen propter eluviones exuſtioneſque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt, ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati ſint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri; cum præſertim apud eos ipſos, à quibus audiri nomen noſtrum poteſt, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit: homines enim populariter annum tantummodo ſolis, id eſt, unius aſtri reditu metiuntur. Cum autem ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemque totius anni deſcriptionem longis intervallis retulerint, tum ille verè vertens annus appellari poteſt: in quo vix dicere audeo, quam multa ſæcula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere ſol hominibus, exſtinguique viſus eſt, cum Romuli animus hæc ipſa in templa penetravit: ita quandoque eadem parte ſol, eodemque tempore iterum defecerit, tum ſignis omnibus ad idem principium ſtelliſque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum viceſimam partem ſcito eſſe converſam. Quocirca, ſi reditum in hunc locum deſperaveris, in quo omnia ſunt magnis, & præſtantibus viris: quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam poteſt? Igitur altè ſpectare ſi voles, atque hanc ſedem, & æternam domum contueri, neque te ſermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis ſpem poſueris rerum tuarum: ſuis te oportet illecebris ipſa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipſi videant: ſed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille & anguſtiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum

minum interitu; & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego verò, inquam, ò Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quamquam à pueritiâ vestigiis ingressus patriis, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu vero enitere, & sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque, is est quisque: non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum ille princeps Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, æternum est: quod autem motum adfert alicui, quódque agitatur aliunde; quando finem habet motûs, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia numquam deseritur à se, numquam ne moveri quidem desinit: quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo. Nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re: nec enim esset principium quod gigneretur aliunde: quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium exstinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque natura consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur quæ à primo impulsu moveatur. Cum pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moveatur, quis est, qui hanc naturam

turam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quod autem animal est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animi atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat, neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus: sunt autem optimæ, curæ de salute patriæ: quibus agitatus & exercitatus animus velocius in hanc sedem & domum suam pervolabit: idque ocyùs faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt, impulsúque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum & hominum jura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec hunc in locum, nisi multis exagitati sæculis revertuntur. Ille discessit: ego somno solutus sum.

FINIS.

Index rerum & verborum.

A.

Abſtinentia Africani, p. 97. l. 6. *abſtinentia benevolentiam multitudinis conciliat*, 97. 28

Academiæ ratio quid à cæteris differat, 69. 10

Accuſatio multos illuſtravit, 85. 28. *accuſatoris nomen fugiendum*, 86. 4. *accuſare innocentes, impium*, 86. 10. *accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcenti*, 84. 33. *accuſatio quibus de cauſis ſuſcipienda*, 85. 30

Acta agere, 210. 33

Actio cognitioni anteponenda, 63. 5. *actione in omni ſuſcipienda, conſideranda ſunt honeſtas & efficiendi facultas*, 31. 12. *& modus*, 57. 24

Adjuvare operâ præſtantius quàm pecuniâ, 87. 1

Admirabilitas quibus rebus comparetur, 80. 11

Adoleſcentes quibus è rebus commendationem petere debeant, 84. 2. *adoleſcens aliquid ſenile habere debet*, 163. 22. *adoleſcentiæ vituperatio*, 157. 22. *adoleſcentiæ ver comparatur*, 175. 35. *adoleſcentum petulantia magis eſt quàm ſenum*, 163. 7. *Adoleſcentia multò plures, quàm ſenectus, mortis caſus habet*, 174. 33. *adoleſcentum imbecillitas conſilii propria*, 48. 29

Adulari, paſſivè, 38. 10. *ab adulatoribus facilè falluntur omnes*, ibid. *adulator occultus*, 215. 15

Ædes ruinoſæ & malè materiatæ, 122. 20

Æginetis pollices præciſi, 119. 22

Ægina propinqua Piræo, ib. 24

Æquitas lucet ipſa per ſe, 13. 30

Ætate ut quiſque antecellit, ita ſententiæ principatum tenet augurum collegio, 173. 33. *ætati cuique ſua tempeſtivitas data eſt*, 162. 1. *ætati cuique ſua ſunt ſtudia*, 177. 31. *ætatibus corroboratis amicitiæ judicandæ ſunt*, 207. 17

Africani dictum pulcherrimum, 37. 33. *Africanus priore anno ante cenſorem M. Cato-*

nem, mortuus est, 157. 3
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam, 139. 15
Agis rex occisus, 98. 18
Agraria lex Philippi. 95. 32
Agri fertiles imitandi, 21. 31
Agriculturæ laus, 62. 2
Agricolarum voluptates, 168. 30
Agri bene culti laus, 171. 19
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre, 37. 25
Alexander Pheræus ab uxore interfectus, 76. 3
Ambitiosi quibus similes, 36. 14
Amicitia unum facit ex pluribus, 24. 34. amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium, 38. 6. amicitia maximè perturbat officia, 118. 11. amicitia præstat justitia, ib. amicitia prima lex ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati, 196. 31. amicitia orta à natura, non ab imbecillitate, 193. 15. 194. 7. amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile sit, 194. 28. amicitias qui magis quærant 198. 25. amici qui eligendi, 203. 37. amicitia veræ difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus réque publica versantur, 204. 19. amicus certus in re incerta cernitur, ibid. 26. amicitiæ fines ac termini, déque iis variæ sententiæ, 206. 29. amici iæ quæ minùs probantur, dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt, 208. 14. amicitia inter æquales magis eluceſ, 206. 4. amicitiæ veræ sempiternæ sunt, 194. 19. amicus tanquam aliter idem, 209. 21. amicorum benè suadentium autoritas plurimum valere debet, 198. 7. amicitia quid sit, 189. 18. amicorum omnia communia, 23. 11. amare quid sit, 216. 3.
Animorum natura cur mortalis esse non possit, 178. 30. animo nihil præstantius, 222. 5. animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus, 238. 36. animi generi hominum deorum munere dati, 240. 3. animi opera majora, quàm corporis, 84. 15. animorum vis duplex, 42. 11
Annulus Gygis, 116. 3
Annus verè vertens multa hominum sæcula complectitur, 242. 18
Apellis Venus, 106. 21
Apollinis Pythii oraculum, 97. 25
Appetitus rationi lege naturæ subjectus est, 42. 29
Aquâ hæret, 147. 32
Aquilius de dolo malo, 124. 30
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit, 98. 32
Arbitrorum formulæ, 130. 3
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit, 175. 18
Aristidis sententia de Themistoclis consilio, 120. 20
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat, 88. 29 ejus opinio de honesto, 115. 13
Artificia quæ liberalia, quæ sordida, 61. 15

Assentatio ab amicitia removenda, 212. 26
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt, 129. 17
Atilius vigilando necatus, 141. 23
Atilius L. cur sapiens habitus, 184. 8
Avaritiâ senili nihil absurdius, 174. 18. *avaritiâ nullum est tetrius vitium*, 97. 20. *avaritia populos omnes perdit*, 97. 28. *avari plus semper appetunt*, 235. 17. *avaritia injuriæ præcipua causa*, 11. 26
Auspicia quæ sint optima, 154. 19

B.

BElla *cur suscipienda*, 16. 10. *bella ji sta qua*, 17. 26. *bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum*, 33. 15. *belli gloria adolescentibus quærenda*, 84. 2
Bene agier quid sit, 130. 6
Bene & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere, 222. 20
Benefacta malè locata, malefacta sunt, 91. 4
Beneficia citra injuriam esse debent, 93. 22. *benefici & liberales naturâ sumus*, 193. 33. *beneficium qui dat, mores, non fortunam sequi debet*, 93. 37. *beneficia in quos conferenda*, 90. 31. *beneficia in singulos*, 95. 20. *beneficia in rempub.* 98. 28. *beneficia in egentissimos quosque præcipuè conferenda*, 22. 16. *quæ beneficia omnibus communicanda*, 23. 20
Benevolentia colligendæ præcepta, 78. 24
Benignitas quas cautiones habeat, 19. 29. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ*, 90. 9. *benignitate nihil hominis naturæ accommodatius*, 19. 27
Boni viri qui sint, 130. 7. *bonus nemo miser esse potest*, 223. 31. *boni viri definitio*, 132. 5. *bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia*, 107. 15. *bona ea omnia sunt habenda, quæ secundùm naturam fiunt*, 176. 2. *bonorum æquatio non laudanda*, 97. 37. *bonum solum honestum*, 219. 26. *bona caduca & incerta*, 189. 26

C.

CÆcilii *versus contra senectutem*, 159. 1
Cæsaris largitiones, non liberales sed injustæ, 20. 11
Castigatio omnis vacare contumeliâ debet, 37. 2
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris, 101. 30. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur*, 185. 14. *Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute*, 151. 16. *Cato Uticensis cur se interficere debuerit*, 47. 1. *Cato cur sapiens habitus*, 184. 11. *è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo*, 180. 38
Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo

bendo ponebat, 67. 21. *Ciceronis filii laus in re militari*, 84. 8. *Ciceroni reditum glorioſum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitoſum*, 227. 28
Civitas quæ dici poſſit, 226. 3
Civis quis ſit, 227. 30
Civitatum rectoribus & conſervatoribus patet in cœlum aditus, 238. 5
Clementia & placabilitas magnis viris digniſſima, 36. 25
Colendi qui, 61. 1
Communia civibus inter ſe quæ ſint, 23. 6
Concordia fundamentum reipublicæ, 95. 35
Conjugia, ſocietas prima, 24. 7
Conſideratio tempus & diligentiam poſtulat, 9. 24
Conſuetudinis maxima vis eſt, 205. 34
Contemtus quos homines ſequatur, 80. 25
Contentio plus ad gloriam valet quàm ſermo, 85. 2
Convivium melius Latini, quam Græci nominârunt, 166. 30
Corporis bona externis anteponenda, 101. 23
Crudelitas inimica naturæ, 119. 26
Cura optima de ſalute patriæ, 244. 7
Cyrſilus quidam lapidibus obrutus, 120. 8
Cyrus Perſarum rex agriculturâ maxime oblectatus, 171. 36

D.

DAmon & Phintias, 118. 35
Decorum ab honeſto quid differat, 39. 19. *Decorum quid ſit*, 40. 21. *Decorum tribus in rebus poſitum eſt*, 52. 6. *Decorum ab honeſto ſeparari non poteſt*, 40. 12
Defenſio accuſatione laudabilior, 85. 25. *Defendendi interdum etiam nocentes*, 86. 15. *definitio neceſſaria principio diſputationis*, 4. 17
Deliberanda ea non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio, 115. 34
Deos non nocere, 70. 29
Depoſita non ſemper reddenda, 139. 21
Diſſimilitudo diſſociat amicitias, 207. 28
Divitias amare, parvi anguſtiq; animi eſt, 29. 21. *divitiæ cur expetantur*, 11. 29. *dives quis ſit*, 232. 10
Dolus malus quid, 124. 33
Duodecim tabulæ de tutela, 125. 6
Dolor, contra naturam, 110. 12

E.

ELoquentiæ laus, 63. 37. *eloquentia quid*, 85. 13
Ennius cenſet non lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur, 177. 3
Epicureorum ſententia de Deo, 142. 4. *Epicuri de bono & malo ſententia*, 220 & 221
Ευχαιεία, 58. 26
Ευταξία, 58. 14
Exercitatio in omni re neceſſaria, 30. 12. *exercitatio in ſenibus quid efficiat*, 162. 13
Exilium quibus terribile, 223. 19. *exules qui ſint*, 228. 9

F.

FAbula Platonis utiliſſima, 116. 3
Falſum jurare, pejerare non eſt, 143. 34
Fides unde dicta, 11. 12. fides ut nobis habeatur, quid faciendum, 79. 8. fides vel hoſti data ſervanda, 16. 30. fides & conſtantia in amicitia deſiderantur, 204. 33
Finis bonorum & malorum ſimplex eſſe debet, 148. 24
Formæ dignitas quomodo tuenda, 53. 58
Fortis animus duabus in rebus cernitur, 28. 7. fortiſſimus quiſque imperandi cupidiſſimus, 28. 1. fortitudo ſine juſtitia in vitio, 27. 28. fortitudinem quomodo definiant Stoici, ibid. 18
Fortunæ magna vis in utramq; partem, 73. 17
Fraus odio digna majore quàm vis, 19. 7. fraus vulpeculæ propria, vis leonis, ibid. 6

G.

GEmma in vitibus, 169. 29
Gloriæ cupidi homines facile ad res injuſtas impelluntur, 28. 19. gloriam qui contemnunt, non reprehendendi, 30. 24. gloria tribus è rebus conſtat, 78. 14. gloriæ conſequendæ viam Socrates tradidit, 83. 1. gloriam è rebus bellicis petere adoleſcentes debent, 84. 2. gloria hominum angustis finibus terminatur, nec diuturna eſſe poteſt, 236. 77
Gnathonum multi ſimiles, 213. 28
Græca cum Latinis conjungenda, 2. 1

H.

HÆreditas optima quæ, 50. 19. hæreditatis ſpes quid efficiat, 231. 3
Hercules in cœleſtium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata, 111. 16
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præſtet, 6. 34. homo ſolus ordinem ſentit, 7. 36. homines quidam non re, ſed nomine, 44. 13. deos hominibus maximè utiles, 70. 26. hominum ſtudia in nos quomodo excitentur, 73. 14
Honeſtum laudabile naturâ, 8. 9. honeſtum quibus ex rebus conſtetur, ibid. 6. honeſtum è quatuor veluti fontibus manat, ibid. 16. honeſtum nihil, quod juſtitiâ vacat, 27. 22. honeſtas à partibus quatuor manat, 62. 15. per ſe animos omnium movet, 79. 1. honeſtum quid ſit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis ſententia, 106. 30. honeſtum verum in ſapientibus ſolis, 107. 23. honeſti vis, 120. 3. honeſta naturâ, temporibus fiunt non honeſta, 159. 27
Hoſtis olim peregrinus, 17. 15
Humanæ res fragiles & caducæ, 216. 21

Index rerum & verborum.

I.

Imperia non semper expetenda, 29. 28
Imperator quis sit, 228. 31
Impii adversus deos qui sint, 112. 22
Injuria fit duobus modis, 19. 4
Injustitiæ duo genera, 11. 14
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius, 201. 16
Invitâ Minervâ nihil decet, 46. 20

Jocandi genus duplex, 43. 15
Jocandi genus quale esse debeat, 43. 22
Irasci graviter inimicis non oportet, 36. 23
Ira nihil rectè fieri patitur, 56. 14
Judiciorum ratio duplex, 85. 23
Jura belli, 16. 5
Jus gentium, & jus civile quomodo differant, 129. 35. *juris fons natura*, 130. 23. *jus jurandum ad adstringendam fidem vinculum arctissimum*, 145. 10. *justitiæ fundamentum fides*, 11. 7. *justitia servanda etiam adversus infimos*, 18. 36. *justitiâ nullum tempus vacare debet*, 28. 10 *justitiâ solâ viri boni nominantur*, 81. 8. *justitiæ fruendæ causâ reges olim constituti*, 82. 13
Justitia fundamentum est famæ, 95. 11. *justitia omnium domina & regina virtutum*, 112. 29

L.

Largorum duo genera, 88. 11
largitio, 94. 30
Latronum leges quædam sunt, 81. 37
Leges cur constitutæ, 82. 19 *leges civium incolumitatem spectant*, 110. 35. *lex naturæ communem utilitatem spectat*, 112. 8. 113. 14. 121. 34
Liberalitatis duo sunt genera, 22. 3. *liberalitatis ratio duplex*, 86. 34. *liberales qui*, 88. 17
Libertas quid sit, 229. 11
Liber nemo nisi sapiens, ib. 10
Libidinosa & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti, 160. 26. *libidinosorum animi*, 238. 29
Lites valde vitandæ, 91. 29
Loci & temporis vis quanta sit, 59. 16
Ludo & joco quatenus utendum, 43. 6

M.

Mendacium omne in contrahendis rebus tollendum, 125. 16
Mente nihil divinius, 118. 26
Mercari quod statim vendas, sordidum, 61. 18
Mercatura quæ probanda, 61. 33
Mercede ad amandum adduci, sordidissimum, 74. 13
Metus omnis servitus est, 231. 23
Micare in tenebris, 132. 35
Miles semel dimissus nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest, 17. 4
Modestia quid, 58. 19
Mores corrumpuntur divitiis, 94. *ult.*

Mors

Mors ſervituti, & *turpitudini* anteponenda, 33. ult. *mors* ſeni aut planè negligenda, aut etiam optanda eſt, 174. 26. *mors* longè abeſſe à ſenectute non poteſt, 174. 23 *mors* omni ætati communis, 175. 7. *mortis* adoleſcentum & ſenum diſcrimen, 176. 6 *morti* nihil tam ſimile, quàm ſomnus, 179. 26. *mortuis* religioſa jura tribuuntur. 186. 26. *mors* quibus terribilis, 223. 17

Munus perinde eſt ut accipitur, 149. 3

Mutatio facienda conſilii, ubi nos errâſſe cognoſcimus, 49. 37

N.

NAturam quiſque ſuam potiùs quàm alienam inſequi debet, 46. 15. *natura* quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent, 52. 18. *natura* non patitur, ut alteri detrahamus noſtri commodi cauſâ, 110. 29. eſt jus gentium, 110. 31. *natura* eſt lex divina & humana, 111. 1. *naturæ* lege una & eâdem omnes continemur, 112. 8. *natura* dederat recta & convenientia, 115. 5. *naturæ* principia, 121. 34. *natura* fons juris, 130. 28. *natura* mutari non poteſt, 194. 18. ſimilium ſui appetens eſt, 200. 2.

Negligendus nemo in quo ſit aliqua ſignificatio virtutis, 21. 6.

O.

OBjurgationum qui modus, 56. 10

Odiſſe apertè magis ingenuum eſt, quàm fronte occultare ſententiam, 205. 11

Officina nihil habet ingenuum, 61. 23

Officii amplitudo & laus, 3. 13. de officio quæſtio duplex, 51. *Officii* diviſio, 5. 12. officii deſerendi cauſa, 12. 31. officia aliis alia magis debentur, 25. 30. *Officiorum* boni ratiocinatores eſſe debemus, 26. 1. officia ſplendidiſſima, quæ ab animi magnitudine oriuntur, 26. 27. officium adoleſcentis, 50. 26. officia ſenum, 51. 5. officium magiſtratûs, ib. 20. officium privati, ibid. 24. officium peregrini, ibid. 29. officii perſequendi rationes quinque, 69. 22. officiorum tractatio in philoſophia uberrima, 104. 34. deliberatio triplex, 105. 27. officia media, 107. 29. officia à quatuor fontibus honeſtatis ducta, 139. 33

Onera maxima, ſenectus & paupertas, 155. 28

Opes cum infamia non utiles, 136. 19

Opinionem hominum de ſe negligere, arrogantis eſt, 41. 22

Orationis vis, 218. 17. orationis duplex ratio, 14. ult. orationis vis duplex, 54. 21

Oratoris proprium quid, 2. 19

Oratoris munus, ingenii non ſolum eſt, ſed laterum etiam & virium, 160. 7

Orbium cœlestium ordo, 234. 7. *concentus*, 234. 34. *ab hominibus non percipitur*, 235. 18
Ordo quid, 58. 22
Otium languorem affert, 103. 12

P.

PAscere bene, prima utilitas in re familiari, 101. 31
Patris vita cum violatur, quam multa peccantur, 225. 36
Pro patria mors appetenda, si ita res ferat, 25. 5. *patria parentibus anteponenda*, 138. 1
Patroni civitatum & nationum qui esse debeant, 16. 29
Πάθη, 73. 5
Paupertas, contra naturam, 110. 11
Peccare, nunquam utile, 126. 9. *peccandum non est amici causâ*, 195. 11. *peccata esse æqualia*, 224. 3. *peccata non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt*, 224. 5. *peccare, est tanquam lineas transire*, 224. 14. *peccatorum conscientia, dura servitus*, 231. 18
Pecuniæ cupiditas unde, 12. 1. *pecuniam contemnere magnificum est*, 29. 22. *pecuniâ corrupti fideles esse non possunt*, 87. 17. *pecunia non solùm quærenda, sed etiam collocanda*, 82. 35. *pecuniæ cupiditas in plerisq; summa amicitiæ pestis*, 19. 54. *pecuniæ & gratiæ comparatio*, 94. 9
Perduellis, 17. 14
Peregrinos usu urbis prohibere, inhumanum, 119. 32
Periculosarum actionum multiplex ratio, 34. 27. *periculis sine causa offerre se, stultum est*, 34. 16
Personis veluti duabus natura unumquemque nostrûm induit, 44. 33
Perjurium quid sit, 143. ult.
Phaethon solis filius ictu fulminis deflagravit, 139. 8
Philosophi in quo peccent, 13. 11. *Philosophorum vita minus exposita fortunæ telis, quam eorum, qui rempub. tractant*, 31. 8. *philosophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero*, 67. 9. *philosophiæ nomen quibusdam invisum*, 67. 8. *philosophi qui*, 68. 5. *philosophiæ defensio*, 68. 12. *philosophia tota frugifera, & fructuosa*, 104. 32. *philosophiæ pars de officiis uberrima*, 104. 34. *philosophia liberalitatem, justitiam, continentiam docet*, 111. 7. *philosophia vitam tranquillam præstat*, 151. 5. *philosophorum principes*, 158. 15
Pietas in patriam, in cœlum via est, 239. 5
Piratis data fides non servanda, 143. 33
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est, 155. 5
Poemata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur, 108. 2
Poeta iners extremum actum negligit, 152. 9

Præclara omnia rara, 209. 7
Principatum appetere, hominis proprium, 7. 27
Privata nulla, naturâ: sed occupatione, victoriâ, lege, pactione, conditione, sorte, 10. 21. *privata vita otiosior, publica fructuosior*, 30. 10. *privata vita quibus concedenda, quibus minus*, 30. 15
Prodigi qui, 88. 13
Promissis quando standum non sit, 14. 33. 139. 28. *promissa non servanda*, 139. 20
Prudentia quid, 62. 29. *prudentiæ & sapientiæ discrimen*, ibid. *prudentia sine justitia nocet*, 79. 29. *prudentia vera & maximè utilis quæ*, 79. 15. *prudentia senectutis est*. 157. 22
Pulchritudinis duo genera, 53. 25
Pythagoreorum mos in exercenda memoria, 163. 30

Q.

Quæstio de honesto & utili, 119. 8. *Quæstiones de officio*, 137. 7. *Quæstus turpes*, 333. 17

R.

Rectum ita justum, si voluntarium, 13. 14
Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata à vitiis, 225. 7
Referendâ gratiâ nullum officium magis necessarium est, 21. 27
Reges cur instituti, 82. 14
Regnandi cupiditates unde existant, 115. 23. *regni fides nulla*, 12. 9. *regno iniqui atque infideles multi*, 135. 21
Rei familiaris augendæ qui modus, 38. 31. *res familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo*, 101. 8. *res magnæ non corporum viribus, sed animi geruntur*, 156. 27
Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria, 35. 20. *respublicæ maximæ per adolescentulos labefactatæ, senibus sustentatæ*, 157. 15
Romani viri illustres bellicâ laude, 27. 8. *Romanorum mos verecundus*, 53. 18

S.

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis, 24. 16
Sapientiæ amor ex cognitione honesti, 8. 12. *sapientia in quo sita*, ibid. 30. *sapientiæ quid à prudentia differat*, 62. 29. *sapientia princeps virtutum*, ib. 28. *sapientiæ quid*, 68. 7. *sapientiæ laus*, ibid. 16. *sapientes septem, non tamen omnino sapientes*, 108. 21. *sapientis est, habere rationem rei familiaris*, 125. 34. *sapiens, qui sibi non prodest, ne quidquam sapit*, 125. 28. *sapientis cum histrione comparatio*, 175. 28. *sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo*, 180. 18. *sapientum quorundam de amicitia opinio*, 198. 10. *sapientis animus*

animus quibus rebus munitus, 226. 26
Securitas caput est ad beatè vivendum, 198. 19
Seditionum origo qua, 35. 30. *Senator non est, qui jure-jurando hostium tenetur*, 141. 12
Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere, 158. 27. *senis sermo quietus & remissus decorus est*, 160. 11. *senibus conceditur, ut de se dicant*, 160. 36. *senem maturè fieri, si vis diu esse senex* proverb. 161. 22. *senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis* 163. 23. *senili avaritiâ nihil absurdius*, 174. 18, *senectus optatur, eademq; accusatur*, 151. 32. *senectutis arma sunt exercitationes virtutum*, 153. 20. *senectus accusatur, non propter ætatem, sed propter mores*, 85. 29. 155. 4. 174. 5. *senectus quatuor de causis misera videtur*, 155. 31. *senectus maximum onus putatur*, 155. 29. *senectutis vitia diligentia compensanda sunt*, 162. 31. *senectutis vituperatio*, 164. 7. *senectus natura loquacior*, 170. 20. *senectutis modica severitas probatur*, 174. 16. *senectutis fructus est, antè partorum bonorum memoria & copia*, 176. 1. *senectus peractio ætatis est, tanquam fabula*, 181. 27
Sermo qualis esse debeat, 55. 14. *sermonum suavitas, amicitiæ condimentum*, 205. 16
Servorum infima conditio, 19. 1. *servis quomodo utendum*, 19. 3
Severitate sublatâ administrari civitas non potest, 36 *ult.*
Similitudo ad amicitiam allicit 199. 36
Simulatum nihil diuturnum, 83. 9. *simulatio, perfidi, improbi, malitiosi hominis est*, 124. 36. *simulatum nihil in amicitia*, 192. 14
Societatis humanæ vinculum oratio, 22. 31. *societatis humanæ gradus*, 23. 30. *societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas*, 24. 20. *societas inter omnes, major autem ut quisq; proximè accedit*, 189. 5
Solitarium nihil natura amat, 212. 1. *solitudo languorem affert*, 103. 12
Stoicorum oratio, 219. 2
Stulto nemini bene esse potest, 223. 2
Summum jus, summa injuria, 5. 5
Superbia in prosperis rebus fugienda, 37. 19
Syllæ largitiones, non liberales, sed justæ, 20. 11

T.

Tabulæ novæ injustæ, 29. 34
Temperantia, 39. 13
Turpe mutatur tempore, 109. 11. *turpitudo maximè contra naturam*, 115. 5. *turpe nunquam utile*, 120. 28.
Tyrannorum ferè violenta mors, 75. 7

V.

Valetudinis tuendæ ratio, 101. 3
Vectigalia urbana ruſticis anteponenda, 101. 28
Venandi ſtudium honeſtum, 43 *ult*
Venditor lege 12. *tab. præſtabat tantum vitia, quæ linguâ nuncupata eſſent*, 126. 14
Veri adoleſcentia comparatur, 175. 35
Verecundia, 39. 11. *verecundiâ ſublatâ, nihil rectum aut honeſtum eſt*, 60. 34. *verecundia maximum amicitiæ ornamentum*, 210. 7
Veri inveſtigatio, hominis propria, 7. 19
Veritas moleſta eſt, 212. 16
Veſtitus quæ ratio, 54. 2
Veterrima quaque debent eſſe ſuaviſſimæ, 205. 27
Veturius hoſti deditus, 144. 7
Viam erranti non monſtrare. Athenis execrationibus publicis ſancitum, 122. 26
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caſeo, melle, 171. 13
Vires celeritati anteponendæ, 101. 27
Virgula divina, 64. 20
Virtutes ut quæque leniores, ita amabiliores, 21. 9. *virtutum quarundam ſimulacra in belluis*, 2. 31. *virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur*, 72. 37. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat*, 79. 32. *virtutem quomodo non nulli interpretentur*, 189. 33. *virtute nihil amabilius*, 192. 30. *virtus tenera & tractabilis eſt*, 199. 18. *virtutis opinio, amicitiæ conciliatrix*, 196. 6. *virtus ſeipſâ contenta eſt ad beatè vivendum*, 22. 23. *virtutes inter ſe pares*, 224. 23. *virtus eſt conſentiens cum ratione & perpetua conſtantia*, ibid. 32. *virtus pluris æſtimanda, quàm ulla poſſeſſio, aut ulla vis auri & argenti*, 234. 16. *virtute qui præditi ſunt, ſoli ſunt divites*, 235. 11. *virtus amitti non poteſt*, ibid. 7. *vitæ finis optimus*, 176. 25
Vita deſerta ab amicis, jucunda eſſe non poteſt, 201. 31
Vitia animi graviora, quàm corporis ac fortunæ, 111. 35
Vitis naturâ caduca, 169. 20
Ulciſcendi modus, 15. 24. 45. 28
Voluptatis appetitum omnes ferè, propter verecundiam occultant, 44. 15. *voluptates blandiſſimæ dominæ*, 80. 31. *voluptas omnis honeſtati contraria*, 148. 17. *voluptate nulla peſtis capitalior*, 164. 15. *voluptates agricolarum*, 168. 31. *voluptas plurimorum patrociniis defenditur*, 222. 16
Vox clara & ſuavis eſſe debet, 54. 34
Utile ab honeſto ſeparari non debet, 69. 33. *utilitatum comparatio*, 101. 18. *utilitas communis ſecundum naturam*, 112. 16. 114. 7